

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

SELÇUKLULARDA AT VE ATÇILIK KÜLTÜRÜ

Tuğsad Ata TÜRKMEN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Prof.Dr. Abdulhalik BAKIR

BİLECİK, 2014

Referans No: 10035092

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

SELÇUKLULARDA AT VE ATÇILIK KÜLTÜRÜ

Tuğşad Ata TÜRKMEN
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR

BİLECİK, 2014
Referans No: 10035092

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS JÜRİ ONAY FORMU

...../...../2014

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun **21.05.2014** tarih ve **117/28** sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından **25.06.2014** tarihinde Tez Savunma Sınavı yapılan **Tuğsad Ata TÜRKMEN'in** "**SELÇUKLULARDA AT VE ATÇILIK KÜLTÜRÜ**" konulu tez çalışması **KAMU YÖNETİMİ** Anabilim Dalında **YÜKSEK LİSANS** tezi olarak kabul edilmiştir.

ÜYE

(TEZ DANIŞMANI) : Prof.Dr. Abdulhalik BAKIR

ÜYE :

Doç.Dr. Murat ERCAN

ÜYE :

Doç.Dr. Ali AYATA

ÜYE :

ÜYE :

ONAY

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
...../...../..... tarih ve/...../..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

TEŐEKKÖR

Bu çalıőmamın hazırlanmasında bilgi ve deneyimleriyle bana yol göstererek tez çalıőmamın oluşmasında yardımlarını esirgemeyen tez danışman hocam Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR'a, akademik anlamda bilgilerinden faydalandığım ve çok büyük desteklerini gördüğüm Yrd. Doç. Dr. Altan ARMUTAK, Prof. Dr. Rıfat MUTUŐ, Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYGANA ve Doç. Dr. Mehmet ERİBAŐ'a, moral desteklerini her zaman yanımda hissettiğim annem Adgöl TÖRKMEN ile Burtay İLHAN, Mehmet Kürőad TÖRKMEN, Nurettin TÖRKMEN, Bekir BARANSEL ve eőim Hülya TÖRKMEN'e sonsuz teőekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bu vesileyle de fikirlerimin olgunlaşmasında hayatım boyunca örnek aldığım babam merhum Kadri TÖRKMEN'i saygı ile anıyorum.

Tuğşad Ata TÖRKMEN

İstanbul, Mayıs 2014

ÖZET

“Selçuklularda At ve Atçılık Kültürü”

Tuğsad Ata TÜRKMEN

Bu çalışmada; Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu toplumlarında at ve atçılık kültürü incelenmiştir. Elimizdeki veri ve kayıtların, Selçuklu devletleri ordularındaki atların sayıları, özellikleri, ırkları (cinsleri) ve bu atların eğitimleri, at yetiştiriciliği ve atların sosyal ve kültürel yaşamdaki yerleri gibi konularda yeterli bilgi içermemesi nedeniyle bu çalışma planlanmış ve gerçekleştirilmiştir. Bu konuya yönelik olarak yazılmış önemli belgeler ve yazılı eserler incelenmeye çalışılmış ve daha sonra bu bilgiler sınıflandırılarak ve karşılaştırılarak sonuçlara ulaşılmıştır.

En geç evcilleştirilen hayvan türü olan ve Türkler tarafından evcilleştirilerek ilk kez kullanılan atlar, zaman içerisinde gerek Selçuklular öncesi Türk ve İslam devletlerinde ve gerekse Selçuklularda, devletin ve özellikle ordunun temel yapıtaşlarından biri haline gelmiştir. Atın varlığı, Türk ordularının gerek savaş taktiği ve gerekse savaş düzeni yönünden bir dizi farklılık ve yenilik oluşturması için önemli bir alt yapı hazırlamıştır. Orta Asya'daki en eski dönemlerden Anadolu Selçukluları dahil tüm Türk devletlerinde atla bütünleşmiş yaşam biçimi ve bundan doğan askeri gelişimler, diğer devletlerin Türkler karşısındaki başarısızlığının temel nedenlerinden birini oluşturmuştur.

Selçuklularda atların sosyal ve kültürel yaşamdaki önemine değinilen çalışmada, ortaçağ Türk-İslam toplumlarında at sağlığı ve hastalıkları yönünden önemli belgeler olan baytarnameler de incelenmiş ayrıca gerek savaşlarda gerekse av ve spor amaçlı etkinliklerde atların kullanımı üzerine detaylı bilgiler eşliğinde, Selçuklularda atın sahip olduğu büyük önem vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

At, Evcilleştirme, Baytarname, Selçuklular, Türk Tarihi.

ABSTRACT

“The Culture of Horse and Horse Breeding in Seljuks”

Tuğsad Ata TÜRKMEN

The culture of horse and horse breeding in the Great Seljuk and the Anatolian Seljuk communities were investigated in this study. This study was planned and accomplished to cover the need of information about the number, characteristics, breeds, education, horse rearing strategies in Seljuk armies and their places in social and cultural lives. For this, written documents and written literature in this field were tried to be investigated, classified and compared.

Horse is the most recently tamed and used animal by Turks. The horse then became one of the principle issues of armies and the state specially in Turkish and Islamic communities before the Seljuk State and during the Seljuk Empire. The presence of the horse in Turkish armies have prepared an important base to war plans and designs with significant innovations and differences.

In all ancient Turkish communities in Middle Asia including Anatolian Seljuks, a life style with horse and an army power as a result of this made the main cause to the success over all other nations.

In the study, the importance of horses in the social and cultural life of Turkish-Islamic nations, equine health and diseases were investigated by focusing specially on veterinary documents of the period (Baytarname).

Also, the tremendous importance of the horse in Seljuk's lives as a war tool and sports companion animal was tried to be detailed and emphasized.

Key Words

Horse, Taming, Baytarname, Seljuks, Turkish History.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
RESİMLER LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA AT

1.1. ATIN EVCİLLEŞTİRİLMESİNDE TÜRKLERİN ROLÜ	17
1.2. SELÇUKLULAR ÖNCESİ TOPLUMLARDA ATÇILIK	18
1.3. SELÇUKLU ATÇILIĞININ ESKİ TÜRK GELENEĞİNDEKİ....	20
1.4. SELÇUKLULARDA AT İLE İLGİLİ İNANIŞLARIN ESKİ TÜRK MİTOLOJİSİNDEKİ KÖKENLERİ.....	22
1.5. SELÇUKLULARI ETKİLEYEN İSLAM TOPLUMLARINDA	25
ATÇILIK KÜLTÜRÜ.....	25
1.6. SELÇUKLU TÜRK AT IRKLARI	26
1.6.1. Türk Atlarının Atası Olduğu Düşünülen At Irkları	27
1.6.1.1 Türkmen Atı.....	27
1.6.1.2. Akhal-Teke Atı	27
1.6.1.3. Yomut Atı	29
1.6.1.4. Diğer Anadolu Türk At Irkları.....	29
1.7. SELÇUKLULARDA AT EĞİTİMİ	30
1.8. SELÇUKLULARDA AT BESLENMESİ VE BAKIMI	34
1.8.1. Selçuklularda At Beslenmesinin Özellikleri	34
1.8.2. Selçuklularda At Bakımının Önemi	35
1.9. SELÇUKLULARDA AT SAĞLIĞI VE HASTALIKLARI	36
1.9.1. Selçuklularda Atlarda Görülen Salgın Hastalıklar	36
1.9.2. Selçuklularda At Hekimliği.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA ATÇILIK

2.1. SELÇUKLULARDA AT YETİŞTİRİCİLİĞİ.....	42
2.2. BÜYÜK SELÇUKLU ORDULARINDA ATÇILIK	44
2.2.1. Büyük Selçuklu Devletinde Orduyu Oluşturan Esas Unsurlar	44
2.2.1.1. Gulaman-ı Saray	44
2.2.1.2. Hassa Ordusu	45
2.2.1.3. Hanedan Mensuplarıyla, Gulam Valiler ve Diğer Devlet Ricaline	46
Bağlı Askeri Güçler	46
2.2.1.4. Türkmen Kuvvetleri.....	46
2.2.1.5. Tabi Hükümetlerin Kuvvetleri.....	46
2.3. ANADOLU SELÇUKLU ORDULARINDA ATÇILIK.....	48
2.3.1. Anadolu Selçuklu Devletinde Orduyu Oluşturan Esas Unsurlar	48
2.3.1.1. Kapıkulu Askerleri.....	48
2.3.1.2. Tımarlı Sipahiler	48
2.3.1.3. Anadolu Selçuklu Ordusunda Muharip ve Yardımcı Sınıflar	49
2.3.2. Selçuklu Süvarilerinde Savaş Araç-Gereçleri ve Taktikler.....	51
2.4. SELÇUKLULARDA ORDUYA AT TEMİNİ.....	54
2.5. SELÇUKLU AT PAZARLARI	56
2.6. SELÇUKLULARIN SOSYAL YAŞAMINDA ATÇILIK.....	58
2.6.1. Selçuklularda At Menşei Gıda Ürünleri.....	60
2.6.1.1. Kıymız	60
2.6.1.2. At Eti.....	62
2.6.2. Selçuklularda Atlı Oyunlar.....	63
2.6.2.1. Çevgan (Çöğen,Polo) Oyunu.....	64
2.6.2.2. Cirit Oyunu	64
2.6.2.3. At Yarışı.....	66
2.6.2.4. At Güreşi.....	66
2.6.2.5. Buzkaşi Oyunu.....	67
2.7. SELÇUKLU SANATINDA AT	68
2.8. SELÇUKLU KÜLTÜRÜNDE AT	71

SONUÇ.....	76
KAYNAKLAR	77
ÖZGEÇMİŞ.....	82

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri.....	8
Resim 2: Malazgirt Savaşı Uygulama Taktiği.....	9
Resim 3: Anadolu Selçuklu Devleti Haritası.....	14
Resim 4: Hz. Muhammed'in Burak Adlı Atının Temsili Resmi.....	25
Resim 5: Akhal-Teke Atı.....	28
Resim 6: Baytarnamede At Eğitimi.....	32
Resim 7: Baytarnamede At Eğitimi.....	34
Resim 8: Baytarnamede At Tedavisi	38
Resim 9: Baytarnamelerde At ve At Koşumu	40
Resim 10: Selçuklularda Süvarilerin Mızraklı Savaşı.....	47
Resim 11: Selçuklu Süvarileri.....	50
Resim 12: Malazgirt Savaşında Uygulanan Bozkurt- Hilal Taktiği.....	52
Resim 13: Ok Atan Süvari Minyatürü.....	53
Resim 14: Kımız ve Kımız Kabı.....	61
Resim 15: At Eti ve Yağı (Karta ve Kazı).....	62
Resim 16: Çevgan Oyunu.....	64
Resim 17: Cirit Oyunu.....	65
Resim 18 : Türklerde Geleneksel Buzkaşı Oyunu.....	67
Resim 19: Varka ve Gülşah Adlı Destanda At Kompozisyonu.....	68
Resim 20: Selçuklulara Ait Alçı Kabartma Av Sahnesi.....	69
Resim 21: Selçuklularda Kuyrukları Düğümlü Atlar	70

GİRİŞ

Yurdumuzda son yıllarda “Selçuklu Tarihi” üzerine yayınlanmış kitaplarda anlamlı bir artış görülse de yine de bu alanda var olan ciddi boşluklar doldurulabilmiş değildir. Özellikle Selçuklularda atçılık, atçılık tarihi ve atçılık kültürü üzerine yazılmış eserler ise yok denecek kadar azdır. Bu konular genellikle klasik Selçuklu tarihi kitaplarının sonunda yer alan Selçuklu Medeniyeti bölümü içerisinde ve dar bir kapsamda kaleme alınmıştır.

Bu çalışma, hem böylesi önemli bir konudaki bilimsel açıklığı gidermeye çalışmak hem de atın Selçuklu kültüründeki yerini ve önemini vurgulamak ve bunun günümüz Türk atçılığına olası etkilerini gösterebilmek amacıyla planlanmış ve gerçekleştirilmiştir.

Dünya devletleri arasında farklı bir yeri olan Büyük Selçuklu Devleti ve onun devamı niteliğindeki Anadolu/Türkiye Selçuklu Devleti’nde gerek ordunun temelini oluşturması, gerekse sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik önemlerinden ötürü at, Türk toplumunun sahip olduğu çok önemli bir biyolojik ve kültürel zenginliktir. İslamiyet’ten önceki Türk kültüründe atın, renkli bir mitolojiye ve ritüellere sahip oluşu ve ilk kez Türkler tarafından evcilleştirilmiş olması nedeniyle diğer canlı türlerinden farklı bir kültürel boyutu olduğu görülür. Çalışmaya yönelik olarak, Selçuklu ve Ortaçağ Türk-İslam devletleri tarihini konu edinen yayınlar, geçmişten bugüne Türk toplumunda atın yeri ve önemini vurgulayan yapıtlar, Selçuklularda atçılığa yönelik eserler ve veteriner hekimliği tarihi yayınları incelenmiştir. Bu kaynaklardan elde edilen bilgiler sınıflandırılarak değerlendirilmiş ve birbirleriyle ilişkilendirilerek karşılaştırılmıştır.

Araştırmada, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinde, at ve atçılığın tarihi, at ırkları, at yetiştirilmesi ve eğitimi, at pazarları, at hastalıkları ve hekimliği ile atların Selçuklu günlük yaşamındaki yeri ve önemi üzerinde durulmuş ayrıca günümüz Türk atlarının ve atçılığının, Selçuklulardaki olası temelleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türk devletleri arasında atçılık ve atçılık kültürü yönünden özel bir öneme sahip olan Selçuklu devletlerinin tarihleri boyunca kazandıkları tüm askeri ve siyasi başarıların ardında bu geleneksel kültürün önemli payı olduğu düşünülmektedir.

Büyük Selçuklu Devleti, Türklerin kurmuş olduğu 100'e yakın siyasi teşekkül arasında yer alan dört büyük devlet (Hun, Göktürk, Selçuklu, Osmanlı)'den biridir. Bu dört devletten ilk ikisinin (Hun, Göktürk) Müslüman Türkler tarafından kurulmadığı düşünülürse, Türklerin İslamiyet'i kabullerinden sonra kurdukları iki büyük devletten ilkidir (Yazıcı, 2013:205).

Büyük Selçuklu devletinin kurulmasından önce bu devletin hâkimiyetine zemin hazırlayan en önemli faktör Türk göçleridir. Orta Asya'dan batı istikametine gerçekleşen Türk göçlerinin son büyük dalgası 8.-11. yüzyıllar arasında meydana gelmiştir. Pek çok Türk boyunu harekete geçiren bu geniş kapsamlı göç hareketlerinin temelinde, Göktürk (Kök-Türk) Devleti'nin 742 yılında yıkılmasıyla birlikte ortaya çıkan iktidar boşluğu, hâkimiyet mücadeleleri ve boylar arasındaki savaşlar yer almaktadır. Savaş ve karışıklıkların yanı sıra, otlak ve yer darlığı gibi sebeplerin de göçler üzerinde tesirli olduğunu düşünmek mümkündür. VIII. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve daha çok batı yönünde gelişen bu göç hareketi, takip eden birkaç yüzyıl içerisinde pek çok Türk boyunun kalabalık kitleler halinde doğudan batıya akmasına sebep olmuştur (Özgüdenli, 2013:19-20).

Bugün Selçuklu Devleti ve bu devletin kurucusu olan hanedanı ifade etmek için kullanılan "Selçuklu" adı, ailenin bilinen ikinci üyesi Selçuk Sübaşı'nın isminden gelmektedir. Kaynaklarda genellikle 'Salcük, Salçük, Salçuk, Salcuk, Sulçük, Selçük' şeklinde kaydedilen bu ad, Josef Marquart tarafından ilk defa tartışılmaya açıldığı 1914 yılından bugüne kadar pek çok araştırmaya konu edilmekle birlikte, henüz bu mesele üzerinde araştırmacıların ittifakla kabul ettiği bir sonuca ulaşamamıştır (Özgüdenli, 2013:25-26).

Selçuk adının manasının eski Türkçe sözcüklerde zikredilmemiş olmasına ve adın Türk onomastiğinde çok az kullanılmasına bakılırsa kelimenin coğrafi yer (mekan) adından şahıs adına dönüşmüş olması mümkün görülmektedir. Etimolojisi her ne olursa olsun eski Türkler arasında çok nadir rastlanan bu adın, Selçukluların yazı kültürü ile tanıştığı 11. yüzyıl ortalarından itibaren 'Salcük' şeklinde yazılmaya başlandığı görülmektedir (Özgüdenli, 2013:28-29). Buna rağmen, İranlı ve Arap müelliflerin büyük çoğunluğu tarafından Arap imlası ile 'Selçuk' olarak zaptedilen ve bize de böyle

intikal eden adın “Selçuk” telaffuzu Türkçede umumi bir hal almıştır (Kafesoğlu, 1972:3-4).

Selçuk’un ailesi, gerek tarihi kayıtlardan, gerekse para ve damgalardan anlaşıldığı üzere Oğuzların Kınık boyuna mensuptur. Babası Dokak veya Tokak adını taşımaktaydı. Bazı Fars ve Arap kaynaklarında görülen adın Yakak ve Lukman şekli yanlış olup, Dokak’tan bozulmadır. Dokak, Oğuzlar arasında Temir-Yalığ (demir yaylı) lakabı ile anılmaktadır. Bu lakap onun işgal ettiği yüksek mevki göstermesi bakımından önemlidir (Kafesoğlu, 1972:4).

Selçuklu tarihinin en eski kaynağı olan, ancak günümüze kadar ulaşamayan Melikname isimli esere dayanan bazı kaynaklarda, Dokak’ın Oğuz Türklerinin reisi olduğu ve bütün Deştihazar Türk oymakları tarafından tanındığı kaydedilmiştir (Köymen, 2011:6). Kaynaklarda geçen bu ifadeler bazı araştırmacılar tarafından bütünüyle benimsenerek Dokak’ın vassal bir devletin hükümdarı olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur (Kafesoğlu, 1955:21-25).

Selçuklu ailesinde 10. yüzyılın başlarında doğan Selçuk’un, babası Dokak öldüğü zaman 17-18 yaşlarında olduğu sanılmaktadır. Oğuz Yabgusunun, kendi yanında büyüyen Selçuk’un asil ve kumandanlık vasıflarına sahip olduğunu bildiği için onu subaşı tayin ettiği kaydedilir. Gerek kıskançlıklar, gerekse Kıpçakların Oğuzları sıkıştırması, yer darlığı, otlak yetersizliği ve Karahanlıların giderek kuvvetlenip büyük bir güç haline gelmiş olması nedeniyle Selçuk, Yabgu’nun sarayından uzaklaşır (Aydın, 2009:365).

Oğuz yabgusunun yanından ayrılmak zorunda kalan Selçuk yanında 100 atlı, 1500 deve ve 50.000 koyun ile Cend’e göç etmiştir. Eğer her atlının bir haneye tekabül ettiği, bir hanenin de beş kişiden oluştuğu var sayılırsa, Cend’e göç eden Selçukluların yaklaşık 500 kişilik küçük bir göçebe topluluktan ibaret olması muhtemeldir (Özgüdenli, 2013:47). Kınık boyuna mensup Oğuz kitlesinin Yabgu devletinin kışlık başkenti olan Yengikent’ten ayrılıp yazlık başkenti olan Cend’e göçü kaynaklarda “Türkistan’dan veya Turan’dan İran’a ve Darül Harb’den Diyarı İslam’a geçiş” biçiminde belirtilip kaydedilmiştir (Sevim ve Merçil, 1995:16).

Selçuk Bey, gayrimüslim Türk ülkeleri ile İslam ülkeleri arasındaki sınır bölgesinde yer alan Cend şehrinde, birlikte yaşamak zorunda oldukları halkın dinini ve

adetlerini benimsemedikleri takdirde tecrit edilmiş küçük bir topluluk olarak kalacaklarını düşünmekteydi (Aydın, 2009:364-365). Yabgu devletinin hükümlerinin oldukça zayıf olduğu Cend şehri ve çevresi; İslam âlemine çok yakın olup, burada İslamiyet süratle yayılmaktaydı. Bu nedenleri göz önünde bulunduran Selçuk'un bir süre sonra Kınık boyu ileri gelenleriyle bir toplantı yaparak içinde buldukları şartları müzakere edip onlara; "Biz, göç edip yerleştiğimiz bu ülkede hâkim din haline gelen İslamiyet'i kabul etmek zorundayız, aksi takdirde büyük bir devlet olarak büyüyüp gelişemeyiz" dediği kaydedilmektedir (Sevim ve Merçil, 1995:36). Uzun müzakerelerden sonra Selçuk, Harizm'deki Zendek şehrinin ve Buhara'nın idarecilerine elçi gönderip kendilerine Kuran'ı ve İslamiyet'i öğretecek kişiler göndermesini istedi (Aydın, 2009:365). Böylece Selçuk ve beraberindeki Oğuzlar, Gök Tanrı dininden (Kam, Şaman) ayrılıp tahmini 960'lı yıllarda İslamiyet'i kabul ettiler. Bu olay, gerek Selçuklu tarihinde, gerekse İslami devir Türk tarihinde, çok önemli bir dönüm noktasını oluşturur ve Selçuk da, Selçuklu tarihinde İslamiyet'i kabul eden ilk hükümdar olarak tarihe geçer. İslamiyet'i kabul eden Selçuk, bir müddet sonra kâfirlere karşı cihada başlar. O, Cend şehrindeki Yabgu devletinin vergi memurlarını "Müslümanlar kâfirlere vergi vermez" diyerek şehirden uzaklaştırır (Sevim ve Merçil, 1995:16). Bu olay sonrasında kendilerine saldıran Oğuz Yabgu Devleti ve gayrimüslim Türk boylarına karşı başarılı gazalarda bulunur. Selçuk'a bağlı Oğuzlar bu tarihten itibaren 'Selacika, Selcüküyyan ve Türkmen' adlarıyla anılır olmuştur (Aydın, 2009:365).

Müslüman olduktan sonra itibarı daha da artan Selçuk Bey, önce Müslümanların ve savaşa katılmak isteyen Türklerin yardımlarını sağlamış sonra da Cend şehri ve çevresini Oğuz Yabgu devletinden ayırarak, müstakil sayılabilecek bir idare oluşturmuştur (Yazıcı, 2013:207). Oluşturduğu bu idarenin başına geçen Selçuk "el-Melikü'l gazi" unvanıyla anılmaya başlanmıştır (Aydın, 2009:365).

Selçuk Bey'in Mikail, Arslan (İsrail), Musa, Yunus adlı dört oğlu olmuştur (Yazıcı, 2013:208). Gayrimüslimlere yapılan bir savaşta şehit düşen Mikail'in Tuğrul ve Çağrı isminde iki oğlu, onun ölümünden sonra bizzat dedeleri Selçuk Bey tarafından yetiştirilmiştir (Köymen, 2011; 32). Selçuk Bey'in yaklaşık 1007 tarihindeki ölümünün ardından Oğuz devlet teşkilatına uygun biçimde Arslan, Yabgu unvanını alır, diğer kardeşleri de durumlarına uygun unvanlar alırlar (Aydın, 2009:366). O sırada 17-20

yaşlarında olmaları gereken Tuğrul ve Çağrı'ya da Bey unvanı verilmiş ve ailenin diğer fertleri gibi onlar da, idaredeki yerlerini almışlardır (Yazıcı, 2013:208).

Bu sıralarda Cend'den ayrılarak Maverünnehir'e inmiş bulunan Selçukluların müttefiki Samani Devleti ortadan kalkmış olduğundan onlar, doğrudan doğruya Karahanlılarla karşı karşıya gelmişlerdi. Yeni komşuları Karahanlılar, Selçuklulara baskı yapmaya başlar. Nitekim Ali Tegin; Selçukluları Keş ve Neşreb sahrasından çıkarmak için Türkistan melik ve hükümdarlarına mektup yazdığı belirtilmektedir. Bu siyasi baskı, yer sıkıntısı ve istikbal endişesi Selçuklulara, Gazneliler idaresindeki Horasan ile Büveyhlilerin yönetimindeki Irak-ı Acem'de kendileri için uygun yerler bulunamayacağını, dolayısıyla daha uzaklara gitmeleri gerektirdiğini düşündürmüştür. Bu durumda Tuğrul Bey uzak ve geçilmesi müşkül çöllere açılırken kardeşi Çağrı Bey 3000 kişilik atlı kuvvetiyle Doğu Anadolu'ya akın etmiştir. 3000 kişilik atlı birliğiyle akına başlayan Çağrı Bey yoldaki katılımlarla 6000 süvariye bulan bir güçle Doğu Anadolu'da Ermeni ve Gürcüler karşısında başarılı olmuş, çok fazla ganimet elde etmiştir. Bu akınla o bölgede Türklere karşı mukavemet edebilecek ciddi bir kuvvetin bulunmadığı da ortaya çıkmıştır. Nitekim bundan sonra iki kardeşin Maverünnehir'deki itibarları büyük ölçüde artmıştır (Yazıcı, 2013:208-209).

Selçuklular Horasan'a hâkim olmak istiyorlardı. Çünkü çok iyi biliyorlardı ki, Horasan'a hâkim olan siyasi kuvvet, bütün İran'a hâkim ve Yakın Doğu'nun efendisi olur. Horasan, Yakın Doğu'nun son ülkesiydi; ondan sonra Orta Doğu başlıyor ve jeopolitik şartlar bu bölgede büsbütün değişiyordu (Öztuna, 1980:289).

Oğuzların Horasan'ı fethetmek için ciddi teşebbüsleri 1031'de başladı. Sultan Mahmut henüz ölmüştü ve iki oğlu Sultan Muhammed'le Sultan Mesud arasındaki rekabet ve bu hükümdarların babalarının dehasından mahrum oluşları, Selçuk oğullarına Horasan kapılarını açıyordu (Öztuna, 1980:289). Harezm'deki yurtlarında çok kritik ve güç bir duruma düştüğünü anlayan Selçuklular, Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve Musa İnanç Yabgu'nun yönetimlerinde kendilerine bağlı Türkmenlerle birlikte Mayıs 1035'de Gaznelilerden izin almaksızın Amuderya'yı geçip Horasan'a geldiler ve Merv, Serahs ile Ferave yörelerinde konakladılar. Daha önce buraya gelen bazı Türkmen gruplarının da kendilerine katılmaları sonucunda sayıları daha da çoğalmış oldu. Selçuklu Başbuğları, derhâl Gazneliler Horasan Divan (Hükümet) Başkanı Suri'ye bir mektup

göndererek “yurtsuz kaldıklarını, çaresizlik içinde bulduklarından Horasan’a gelmek zorunluluğunu duyduklarını, özellikle Balhan, Dihistan, Harezmi ve Ceyhun yönünden yapılması muhtemel Türkmen saldırılarını durdurma karşılığında, oturdukları yerlerin kendilerine verilmesi hususunda, sultan Mesud katında kendileri için ricada bulunmasını” özür dileyerek bildirdiler. Durumdan derhâl haberdar edilen sultan Mesud, vaktiyle babası sultan Mahmut’un, Arslan Yabgu Oğuzlarını Horasan’a nakletmekle nasıl ciddi bir hata işlediğini ve onların, ülke içinde çıkardığı sorunları göz önüne alarak Selçukluların bu isteğini kabul etmedi. Fakat Gazneli devletinin divan üyeleri, “Şu anda 10 bin savaşçı atlıya sahip bulunan Selçukluların düşman bir duruma getirilmesinin doğru olmayacağını” ileri sürdülerse de sultan, kararını değiştirmede ve Selçuklulara karşı askeri bir hareket düzenlemeye karar verip bunu derhâl uygulamaya koydu. Bu amaçla Hacıp Beydoğdu komutasında Selçuklulara karşı sevk ettiği büyük Gazneli ordusu, ilk önce Selçukluları bozguna uğrattı ise de Nesa yörelerinde 1035 Haziran ayında yapılan asıl savaşta, özellikle Çağrı Bey’in büyük askeri yeteneği sayesinde kesin bir yenilgiye uğradılar. Sultan Mesud’a karşı kazanılan bu zafer (Bodmer, 2001:36) Selçukluların devlet kurma yolunda kazandıkları çok önemli ve tarihi bir başarı olarak kaydedilmektedir. Nitekim Sultan Mesud, Tuğrul Bey’e Nesa’yı, Çağrı Bey’e Dihistan’ı ve Musa İnanç Yabguya da Ferave’yi vali unvanıyla ikta ettiğini bildiren bir ferman ile birlikte hilat (özel resmi giysi), külah, eyerli at, altın kemer ve sancak gönderdi; buna karşılık Selçuklular da Gazneliler’e tabi olacaklardı. Böylece yapılan antlaşma sonunda sultan, Selçuklulara Horasan’da muhtariyet (yarı bağımsızlık) vererek onları, siyasi ve askeri bir güç olarak tanımak zorunda kalmıştır (Sevim ve Merçil, 1995:23).

Selçukluların Gaznelilere karşı kazandığı önemli başarılarla rağmen, Gazneliler için Horasan’da mücadele henüz bitmemişti (Özgüdenli, 2013:47). Sultan Mesud, sefer hazırlıklarının tamamlanmasının ardından ilkbaharın gelmesiyle birlikte 14 Mart 1040 tarihinde, nihai bir mücadele için yeniden Selçukluların üzerine yürüdü. Kıtlığın hat safhada olduğu ve pek çok hayvanın açlık sebebiyle öldüğü Gazneli ordusu büyük sıkıntı içerisinde Tüs- Baverd ve Meymene üzerinden 13 Mayıs 1040 tarihinde Serahs’a ulaştı. Sultan, artık her ne pahasına olursa olsun Selçuklular ile nihai bir savaşa kararlıydı. Bu sebeple Gazneli ordusu bu zor şartlar altında 16 Mayıs 1040 tarihinde Merv şehrine doğru ilerledi. Selçuklu başbuğları yaptıkları durum değerlendirmesi

sonucunda askeri mücadeleye devam fikrinde birleşti. Neticede Selçukluların Horasan'da yürüttüğü uzun mücadelenin son düğümü Dandanakan hisarı yakınlarında, 21 Mayıs 1040 tarihinde başlayan ve üç gün devam eden savaşta çözüldü. Hafif silahlarla teçhiz edilen 16.000 kişilik Selçuklu süvari ordusu Gazneli ordusuna büyük bir darbe indirdi (Özgüdenli, 2013:84-85).

Dandanakan savaşından hemen sonra savaş alanındaki çadırında bulunan saltanat tahtına çıkartılan Tuğrul Bey, bütün Selçuklu başbuğları tarafından “Horasan Selçuklu hükümdarı” olarak ilan ve kabul edildi (Sevim ve Merçil, 1995:26-27). Tuğrul Bey'in, bu coğrafya da gücünü pekiştiren en mühim olay, onun Bağdat'a girmesidir. Tuğrul Bey, kendisini halifenin sadık müvekkili ilan ederek ve Halifeliğin koruyucusu Buyid beylerinin, Şii oldukları için korumakta gereken özeni göstermedikleri, Sünniliği Bağdat'a yeniden getirmeye söz vererek ve daha da önemlisi çok tehlikeli olmaya başlayan Kahire'de ki Şii Fatımi Halifeleri ile en kısa sürede savaşmaya kararlı olarak girmiştir. 1050'de, Tuğrul Bey'in İsfahan'ı topraklarına katmasından itibaren Tuğrul Bey'e, onu bütün beylerin üstüne çıkararak bazı lakaplar verilmiştir. Sonunda bu gücü de kullanarak Bağdat'a girmiş; orada Halifenin de istemediği güçleri yenmiştir. Halife Tuğrul Bey'e “Doğu'nun ve Batı'nın Hakanı” unvanını kazandırmıştır. Bu unvan ona bütün Müslüman topraklarını fethetme yetkisini de tanımıştır (Cahen, 1984 :41-42).

Tuğrul Bey'in vefatından sonra Büyük Selçuklu Devleti, İran'da daha önce kurulmuş devletler gibi, doğuda savunma, batıda hücum siyasetini takip ediyordu. Bu itibarla devletin yönü batıya doğru olup, kuruluşundan beri bu yönde genişlemeye çalışıyordu. Burada esas itibarıyla Sultan Alp Arslan'ın, amcası Tuğrul Bey'in takip ettiği batı siyasetine devam ettiğini belirtmek gerekir. Başlangıçta Mısır'daki Şii Fatimiler Devleti, Selçuklu İmparatorluğu'nun batı siyasetinde ön plandayken, sonradan yavaş yavaş Bizans İmparatorluğu ön planı almıştır (Köymen, 2011:15-19).

Bu doğrultuda ordu ikiye bölünerek, Sultan Alp Arslan'ın başında bulunduğu kısmı Gürcistan üzerine, oğlu Melikşah ve Vezir Nizamü'l-mülk'ün kumandasında bulunan esas ordu Bizans hudut kalelerine doğru yola çıkarılmıştır. Bu seferlerde Ermenistan ve Gürcistan krallarının barış talepleri, Alp Arslan tarafından olumlu karşılanır. Sayısız ordusunun, ovaları kapladığından bahsedilen Sultan Alp Arslan, bu

iki devleti barış yapmaya zorlayarak bu devletleri vassal hale getirmiş ve Anadolu'yu fetih düşüncesinde bu bölgede önüne çıkacak engelleri bertaraf etmiştir.

Resim 1: Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri Haritası

Kaynak: (Unat, 1992:23)

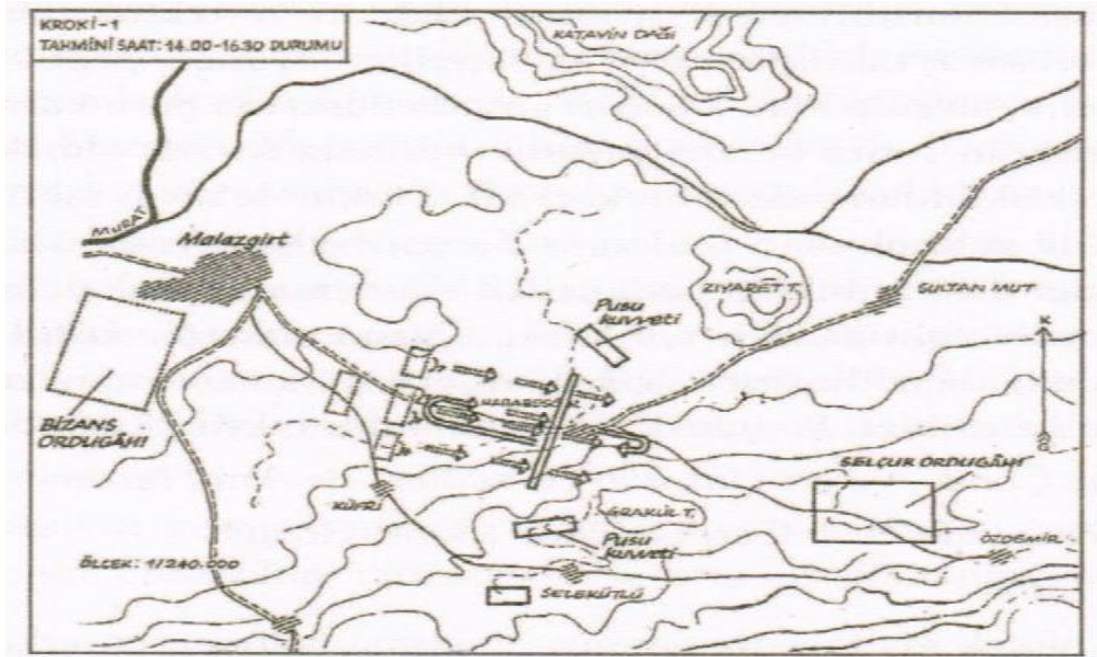
Bu sırada Melikşah emrindeki asıl ordu ile Aras nehri boyunca ilerleyerek, bugünkü Türkiye sınırlarını aşmıştır. Melikşah burada bazı kaleleri fethederken, Sultan Alp Arslan da bütün kuvvetleriyle Türkiye hududunu geçerek Rum ülkelerinin ilki olan Ani'yi kuşatmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun doğuda en müstahkem şehri ve kalesi olan Ani'nin Alparslan tarafından fethedilmesi Hristiyanlar arasında ne kadar üzüntü yaratmışsa, İslam dünyasında da o kadar sevinç yaratmıştır (Köymen, 2011:15-19).

Selçukluların Anadolu üzerine yaptığı akınlar ile işin içinden çıkamaz hale gelen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, Türkleri Anadolu'dan tamamen atabilmek için 1070-1071 yılı kışında büyük bir ordu topladı. İçerisinde Bulgar, Slav, Alman, Frank, Gürcü, Ermeni, Peçenek, Uz ve Kıpçak unsurlarında bulunduğu bu kalabalık orduyla 13 Mart 1071 tarihinde İstanbul'dan Malazgirt'e doğru hareket etti. Romanos Diogenes

Malazgirt önlerinde iken, Sultan Alp Arslan da Fırat'ı geçerek Diyarbakır yolu ile Ahlât üzerinden Malazgirt ovasına yürüdü (Özgüdenli, 2013:151-152).

Bizans ordusunun sayıca çok üstün olması Selçuklu sultanını savaşa girmek hususunda tereddüde sevk etmekteydi. Nitelik olarak Selçuklu ordusu kadar iyi olmayan 200 bin kişilik Bizans ordusu karşısında çoğunluğu atlı birliklerden oluşan 50.000 kişilik Selçuklu ordusu bulunmaktaydı (Sevim ve Merçil, 1995:62-63). Bu yüzden Alp Arslan, Romenos Diegenos'a sulh teklifinde bulunmuştur (Burslan, 1999:39). Ancak birliklerinin sayısal üstünlüğü nedeniyle gururlandığı anlaşılan Bizans İmparatoru Romen Diogenes'in bu teklifi reddettiği kaydedilmektedir (Özgüdenli, 2013:153).

Barış teklifinin bir sonuç vermemesi üzerine iki ordu 26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt ovasında karşı karşıya gelmiş ve bu savaş Selçukluların kesin zaferiyle sonuçlanmıştır (Özgüdenli, 2013:153).

Resim 2: Malazgirt Savaşı Uygulama Taktiği

Kaynak: (Çetin, 2014:128)

Malazgirt Savaşı, uzun vadeli sonuçları itibariyle, dünya tarihinin en önemli hadiselerinden biridir (Özgüdenli, 2013:158). Bu zaferle Türkler hem hâkimiyetlerini genişletmişler hem de Anadolu'nun kapılarını kendilerine sonuna kadar açmışlardır. Malazgirt zaferi, orta ve uzun vadeli sonuçları itibariyle gelecekte Bizans

İmparatorluğunun yıkılmasına ve Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesine zemin hazırlamıştır (Şeker, 2011:59).

Sultan Alp Arslan son seferini Karahanlılara karşı Maverâünnehir bölgesine yapmıştır. Sultan'ın bu sefer sırasında bir kale kumandanı tarafından bıçaklanarak öldürülmesi sonrasında Selçuklu devlet erkânı ve komutanları toplanarak onun vasiyetini yerine getirir ve 25 Kasım 1072 tarihinde Melikşah'ı sultan ilan ederler (Sevim ve Merçil, 1995:23).

Sultan Melikşah zamanında büyük Türk Hakanlığının şevket ve azameti zirveye ulaşmıştır. İran, Afganistan, Narbada nehrine kadar Kuzey Hindistan (Bengal hariç), Doğu ve Batı Türkistan, Güney Kafkasya, Dağıstan, Anadolu, Irak, Suriye, Filistin, Lübnan İle Arabistan Yarımadası ve Batı Anadolu Adaları Selçukluların hâkimiyeti altındaydı. Bu dönemde Büyük Türk Hakanlığının bin yıllık rüyası gerçekleşmiş ve Türkler açık denizlere çıkmıştır (Öztuna, 1980. 297).

Sultan Melikşah, bir cihan imparatoru olarak her milletten ilim ve sanat adamlarına sahip çıkmıştır. Yine ona izafeten anılan Celâli Takvimi bu dönemde oluşturulmuştur. İlim açısından çok önemli olan ve sultanın vezirinin adını taşıyan Nizamü-l Mülk medreseleri de bu dönemde kurulmuştur (Öztuna, 1980:298). Melikşah devri yalnız Selçukluların değil, Türk-İslam tarihinin de en parlak ve mesut devirlerinden birini teşkil eder. Melikşah, Türk-İslam hükümdarları arasında asırlarca azametinin ve adaletin bir örneği olarak yâd edilmiş ve adil sultan lakabıyla anılmıştır (Yazıcı, 2013:228).

Sultan Melikşah'ın iktidarı boyunca mücadele ettiği Bâtıniler tarafından 19 Kasım 1092 tarihinde öldürüldüğü iddia edilse de (Aydın, 2009:360) gerek kaynaklardaki bilgiler gerekse hadiselerin gelişimi Sultan Melikşah'ın yediği bir av etinden zehirlenerek öldürüldüğü ihtimalini güçlü kılmaktadır (Özgüdenli, 2013:315). Bir diğer iddia ise Melikşah'ın av etini çok yediği ve yakıcı sıtmaya yakalanarak öldüğüdür (Burslan, 1999:69).

Sultan Melikşah'ın ölümü, kendisinden bir ay kadar önce 14 Ekim 1092'de devletin otuz senedir vezirliğini yapmış olan Siyasetname sahibi Nizamü-l Mülk'ün öldürülmesi, Selçuklu ailesi fertleri arasında bir türlü önü alınamayan iktidar mücadeleleri başlamıştır. Melikşah'ın ölümünden sonra 1094-1104 yılları arasında

Berkyaruk, 1105-1118 yılları arasında Muhammed Tapar ve 1119-1157 yılları arasında ise Sencer sultanlık yapmıştır. 1141 yılında Kara Kıtaylarla savaşılan Selçuklular bu savaşta ağır bir hezimete uğramıştır (Gumilov, 2010:112). Berkyaruk Sultan ile başlayan bu süreçte Büyük Selçuklu Devleti önce duraklamış ve daha sonra Sultan Sencer döneminde parçalanmıştır (Yazıcı, 2013:234).

Sultan Sencer'in ölümüyle Büyük Selçuklu Devleti'nin 1040'da başlayan varlığı 1157'de son bulmuştur. Bu kadar geniş toprakları ve bu derece çok sayıda milleti sinesinde barındıran Büyük Selçukluların dağılmasından önce ve sonra, kaynağını aynı kökten alan diğer bir kısım Selçuklu devletleri de kurulmuş ve değişik sürelerde varlıklarını devam ettirmişlerdir (Yazıcı, 2013:239);

Irak Selçukluları	(1119- 1194)
Kirman Selçukluları	(1040-1187)
Suriye Selçukluları	(1070-1117)
Türkiye (Anadolu) Selçukluları	(1075-1308)

Bu devletler arasında hiç şüphesiz en uzun süre varlığını devam ettiren Türkiye ya da Anadolu Selçuklu Devleti, kurulan diğer Selçuklu devletlerine oranla yurdumuz tarihi açısından daha önemlidir. Ayrıca, Büyük Selçuklu Devleti kültürünün korunarak Osmanlı Devleti'ne aktarılmasında oynadığı rolden dolayı da tarihi yönden önemli bir misyon üstlenmiştir (Yazıcı, 2013:264).

Kaynaklarda Selacıka-ı Rum (Selcukıyan-ı Rum) adıyla geçen Anadolu Selçukluları için günümüzde Türkiye Selçukluları ifadesi de kullanılmaktadır. Malazgirt zaferinden sonra 3-4 yıl içinde Anadolu'nun büyük bir kısmı fethedilmişti. Bu fetihlerde en önemli rolü Selçuklulardan Arslan Yabgu'nun torunu Kutalmış'ın oğlu Süleyman Şah oynadı. Süleymanşah, zorlu bir mücadelenin ardından İznik'i başşehir yaparak Anadolu Selçuklu Devletini kurdu (Aydın, 2009:380).

Süleymanşah ve kardeşlerinin Anadolu'ya ne zaman ve nasıl geldikleri konusu, Selçuklu tarihçilerince kesin bir sonuca ulaştırılmamış olmakla birlikte, Alp Arslan'ın ölümü üzerine ortaya çıkan saltanat mücadelelerinden faydalandıkları veya bizzat Melikşah tarafından bu sırada serbest bırakıldıkları düşünülmektedir. Kesin olan husus

1074 sonlarında onların Anadolu'da bulduklarıdır (Yazıcı, 2013:276-277). Doğu Anadolu'da Urfa civarında olan Süleymanşah buradaki Türkmen grupları tarafından lider olarak görülmekteydi (Uyumaz, 2003:2).

Süleymanşah, devletini kurup başkent seçtiği İznik'e yerleştiği sıralarda, Bizans'ı ciddi tehlikelere sürükleyen isyanlar baş göstermişti. Bizans'ın içinde bulunduğu bu karışıklıklardan faydalanan Süleymanşah, devletin sınırlarını Marmara, Karadeniz ve Akdeniz yönlerine doğru genişletti. İstanbul boğazına kadar ilerleyen Süleymanşah, Selçuklu-Bizans sınırını oluşturdu (Sevim ve Merçil, 1995:422-423). Devleti kurup sınırlarını genişleten Süleymanşah, Antakya'nın fethi sırasında mücadele ettiği Tutuş tarafından 1086 yılında öldürüldü (Kafesoğlu, 1972:89).

Süleymanşah'ın ölümünden sonra I. Kılıç Arslan İznik'te tahta çıktı. Çanakkale yakınlarında bulunan kayınpederi Çakabey'i tehlike olarak gören I. Kılıç Arslan bu beyliğe son verdi (Uyumaz, 2003:3-4). Bu yıllarda Papanın da teşviki ile Kudüs'ü Müslümanlardan geri almak hedefiyle Haçlı Ordusu oluşturuldu (Öztuna, 1980:310). 1095 yılında Malatya'yı kuşatan I. Kılıç Arslan, Haçlıların Bizans desteğiyle İznik'i kuşattıkları haberini alınca geri döndü ve şehre giremeyerek Haçlılar karşısında yenilgiye uğradı. Anadolu'daki Türkler gerek Haçlılar gerekse Bizanslıların faaliyetleri nedeniyle zor anlar yaşadılarsa da Konya'ya çekilen I. Kılıç Arslan kısa süre sonra Haçlılara karşı başarılı sonuçlar elde etmiştir (Uyumaz, 2003:4).

I. Kılıç Arslan'ın 1107'de ölümüyle Anadolu Selçuklu Devleti zor bir dönemece girdi. Taht mücadelelerine sahne olan bu dönemde taht mücadelesini Sultan Mesud kazanmış ve Anadolu Selçuklu Devleti tarihinin en uzun saltanat dönemi (1116-1155) onun zamanında yaşanmıştır (Freely, 2012:47-50).

Sultan Mesud, Konya'yı başkent yapmıştır. Kendisi 39 yıllık saltanat döneminde babasının yolunda devam etmiş, bilhassa Anadolu Selçuklu devletine tabi olan feodal devletçiklerle uğraşp merkezi idareyi takviyeye çalışmıştır. Bu sırada Alman imparatoru III. Konrad ile Fransa Kralı VII. Louis tarafından yönetilen 75.000 kişilik haçlı ordusuyla Konya ovasında 1147 yılında savaşmıştır. Sayıca az olmasına rağmen II. Haçlı seferine başarıyla karşı koyan I. Mesud, Haçlı ordusunu İznik'e sığınmak zorunda bırakmıştır. Bu arada 150.000 kişilik ordu desteğiyle toparlanan Haçlılar

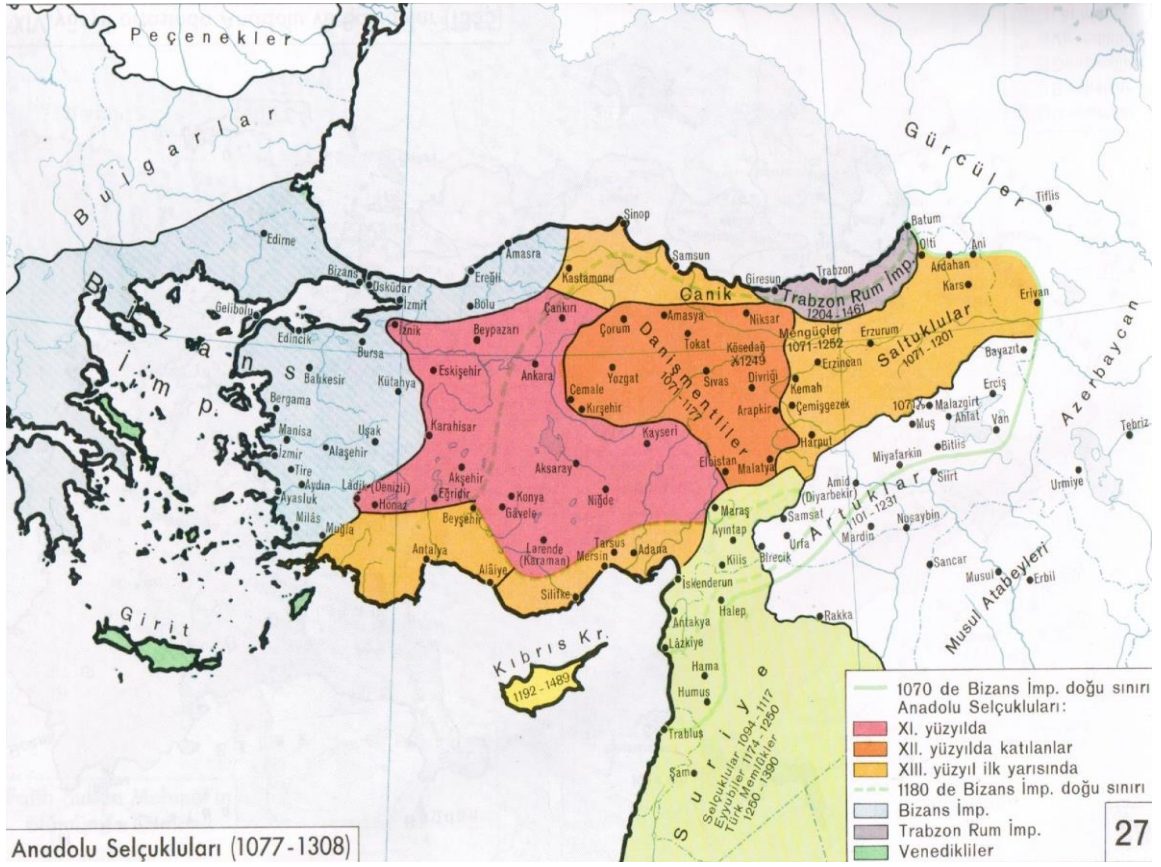
saldırıya geçince bir kez daha I. Mesud tarafından yenilgiye uğratılmışlardır. (Öztuna, 1980:313).

Birinci Mesud'dan sonra 1156-1192 yılları arasında saltanat süren II. Kılıç Arslan tahta çıkar çıkmaz kardeşlerini itaat altına almaya çalıştı. Taht kavgası fırsatından yararlanmak isteyen Bizans İmparatoru Manuel'in hedefinde Anadolu vardı (Kafesoğlu, 1972:94). II. Kılıç Arslan'la daha önce barış imzalamasına rağmen kendisine yapılan Türkmen akınlarını bahane eden İmparator Manuel ordu kurma hazırlığına başlamıştı. Bu hazırlıktan haberi olan II. Kılıç Arslan, Bizans İmparatoruna barış teklifinde bulunmuştur. Bu öneriyi reddeden Manuel; Frank, Peçenek, Macar ve Sırp kuvvetlerinin de bulunduğu büyük bir orduyla 1176 yılı baharında Denizli yönünde ilerledi. II. Kılıç Arslan, Bizans Ordusunu, dar ve sarp Miryokefalon (Kumdanlı) vadisinde pusuya düşürerek yaptığı büyük bir meydan savaşında Bizans'a ağır bir darbe indirmiş ve Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Bizans'a karşı ikinci büyük zaferi elde etmiştir (Sevim ve Merçil, 1995:444). Bu zafer sonucunda Bizans'ın Malazgirt savaşından beri yüz yıl müddetle beslediği Anadolu'yu geri almak ümidi son bulmuş ve Anadolu'nun hakiki Türk yurdu olduğu ispat edilmiştir (Kafesoğlu, 1972:94).

Anadolu Selçuklu Devletinde en önemli dönem 1220-1237 yılları arasında hüküm süren Keykubad dönemidir. Bu dönemde devletin gücü zirveye ulaşmıştır. Alaeddin Keykubad zamanında Anadolu çok gelişmiş, refah artmış, büyük imar faaliyetleri gerçekleştirilmiş ve ileri medeniyet seviyesine erişilmiştir. Fakat bu dönem aynı zamanda Moğol istilasının Asya ve Avrupa'yı perişan ettiği bir dönemdir. Nitekim daha sonra bu fırtınadan Anadolu'da büyük zarar görecektir (Yazıcı, 2013:288).

Keykubad zamanında Selçuklu hâkimiyeti Karadeniz ve Akdeniz kıyılarına ulaştı. Onun hâkimiyeti altında devlet, hem toprak genişliği hem de zenginlik açısından ciddi bir şekilde büyümüştür (Freely, 2012:90).

Muhtemelen yediği kuş etinden Mayıs 1237 tarihinde zehirlenerek ölen Alaeddin Keykubad aynı zamanda tarihe bağımsız olarak ölen son Türkiye Selçuklu Sultanı olarak geçmiştir. Yerine oğlu II. Gıyasettin Keyhüsrev geçmiştir (Uyumaz, 2003:102).

Resim 3: Anadolu Selçuklu Devleti Haritası

Kaynak: (Unat, 1992:27)

II. Gıyasettin Keyhüsrev'in Sultan olduğu 1241 tarihinde Selçuklu sınırlarında dolaşan Moğol Ordusunun başına Baycu Noyan komutan olarak tayin edilmişti. 1242 sonbaharında Baycu Noyan, Selçuklu ülkesine girdi ve şiddetli bir muhasaradan sonra Erzurum'u işgal ve tahrip etti. II. Gıyasettin Keyhüsrev, Moğollara karşı son tedbirleri almakla meşguldü. Neticede 80.000 kişilik Selçuklu ordusu ile 30.000 kişilik Moğol ordusu Sivas'ın doğusundaki Köseadağ mevkiinde karşılaştılar. 4 Temmuz 1243'te Selçuklu ordusu kesin bir mağlubiyete uğramıştır (Yazıcı, 2013:290).

Köseadağ savaşından itibaren, son Selçuklu devletinin tarihe gömüldüğü 1308 yılına kadar, Anadolu sözde sultanların, şehzadelerin birbirleri ile mücadeleleri, iktisadi çöküntü ve halkın perişanlığı manzarasını arz eder. Bir daha toparlanmasına imkân kalmamış Anadolu'da, 13. yüzyıl sonlarına doğru, gittikçe zayıflayan Moğol zorbalığı karşısında Türk Beyleri ve halkının yer yer direnmeleri görülmüş ve bundan, çökmekte

olan Selçuklu devletinin yıkıntıları üzerinde yavaş yavaş Anadolu Beylikleri teşekkül etmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin batı uçlarında 1299'dan itibaren gelişen Osmanlı Beyliği de bunlardan biridir ki, manevi yapısı ve teşkilatı bakımlarından, Selçuklu Türklüğünden birçok değerler devralan bu Beylik, dünyanın en büyük devletlerinden birini kurmaya muvaffak olmuştur (Kafesoğlu, 1972:105-106).

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA AT

Bugünkü bilimsel veriler atın en ilkel örneğinin Erken Eosen diye tanımlanan devirde, yani 55 milyon yıl önce ortaya çıktığına işaret etmektedir. Günümüz atlarından çok daha küçük olan bu orman hayvanına, Eohippus (Hyracotherium) adı verilmiştir. Eosen boyunca Kuzey Amerika'da varlığını sürdürmüş olan Eohippus yine bu dönemde Avrupa'ya göç etmiştir. Günümüze kadar olan evrim sürecinde sırasıyla Orohippus (50 milyon yıl önce), Mesohippus (45 milyon yıl önce), Miohippus (30 milyon yıl önce), Pliohippus (15 milyon yıl önce) ve Equus (5 milyon yıl önce) ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2014:2) Yani Eohippus'dan Equus'a kadar tek yönde ilerleyen ve giderek günümüzdeki atın vücut yapısını oluşturan filogenetik gelişmeler meydana gelmiştir (Yıldırım, 2013:1).

Günümüz klasik at özelliklerini gösteren Equus'tan köken alarak gelişimini sürdüren Equus Przewalski ve Equus Tarpan, Equus'un ilk formları olup, günümüz evcil at ırklarının kökenini teşkil etmektedir (Arpacık, 2010:6-7).

Equus przewalski, M.Ö. 3000 yıllarında Orta Asya bozkırlarında evcilleştirilen ilk attır. Evcilleştirilen bu yabani at, soğukkanlı at ırklarının birçoğunun oluşumunda rol oynamıştır (Arpacık, 2010:8).

Evcil at ırklarına köken teşkil eden ikinci yabani at ise Equus Tarpan'dır. 1887 yılında nesli tükenen Equus Tarpan başta Arap atı olmak üzere bütün sıcakkanlı at ırklarına köken teşkil etmektedir (Arpacık, 2010:7).

Taş devrinde mağara duvarlarına yapılan resimlerden de anlaşılacağı üzere atlar, karşımıza insanlık tarihinin daha ilk evrelerinde çıkmaya başlamıştır. Günümüzden 35.000 yıl öncesinin insanları, atları etleri ve derileri için ilkel denebilecek araç ve tekniklerle avlardı. Ama diğer taraftan dünya tarihinin en kalıcı sanat eserlerini atlar ve insanlar birlikte yaratmıştır. Atlara etleri ve derileri için değil de güçleri ve hızlarından dolayı değer verilmesi için binlerce yıl daha geçmesi gerekecekti. Yontma Taş devri dönemindeki mağara resimlerinden de anlaşılacağı üzere insanoğlu daha en başından beri kendini atın ruhunun cazibesine kaptırmıştır (Chamberlin, 2007:31).

1.1. ATIN EVCİLLEŞTİRİLMESİNDE TÜRKLERİN ROLÜ

Literatür bilgilere göre atın ilk evcilleştirme girişimlerinin M.Ö. 4000-3000 yılları arasında olduğu belirtilmesine rağmen, kimler tarafından ve nerede evcilleştirildiği konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Atlara ait ilk kemik bulgular, Orta Asya'da Aral Gölü'nün kuzeyindeki bozkırlarda tespit edilmiştir. M.Ö. 2000-1500 yılları arasında da Ural nehrinin batısında önemli sayıda at kemiklerine rastlanmıştır (Baskıcı, 1998:88).

Ünlü Bilgin W. Koppers, atın evcilleştirilmesinin ve bununla ilgili karakteristik atlı-çoban kültürünün yaşatılmasının İç Asya'da yaşayan eski Türklere dayandığını belirtmektedir (Sertkaya, 1995:25). Hayri Başbuğ da, Türklerin, yaşadıkları ilk yurtları olan Orta Asya'nın batı kesimlerindeki coğrafi yapı nedeniyle kendilerine en faydalı olabilecek hayvanın at olduğunu düşündükleri için bu hayvanı evcilleştirdikleri görüşünü savunmaktadır (Başbuğ, 1986:2). W.Schmidt ise, antropolojik ve arkeolojik verilere dayanarak, atın ilk önce Türkler tarafından evcilleştirildiğini ve onu binek hayvanı olarak kullanan ilk insanların Türkler olduğunu belirtmektedir. Bu hususlar, batılı birçok araştırmacı tarafından kabul görmeye birlikte karşı görüşte olanlar da “at”ın, dolayısıyla “atlı-göçebe” kültürün kökenini farklı coğrafyalara ve farklı milletlere bağlamaktadırlar (Çınar, 1993:14).

İskit Teorisi'ni savunan İ. Zichy'ye göre at, Karadeniz'in kuzey düzlüğü ile Kuzey Türkistan arasındaki İskit Bölgesi'nde yetiştirilmiştir. İ. Zichy, merkezinde “at yetiştiriciliği ve çobanlık” bulunan ve “atlı-göçebe kültürü” olarak nitelendirilen bu kültürün, M.Ö.5000-4000 yıllarında oluşmaya başladığını belirtmektedir (Kafesoğlu, 1984:206).

İndo-Germen teorisini savunanlar ise; atın, tarihin erken devirlerinde, Çin'in Kansu bölgesine kadar hemen bütün Orta Asya'da yayılan ve aslında “göçebe” olan Hint-Avrupalılar tarafından evcilleştirildiğini, at binme sanatının ve at kültürünün de bunlardan öğrenildiğini ileri sürmektedirler (Kafesoğlu, 1984:204-206).

Hayvanların evcilleştirilmesi insanlık tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. Bunlar arasında atın fonksiyonu çok daha önemli olup, medeniyetin gelişmesinde tayin edici rol oynamıştır (Çınar, 1993:13). Fransız bilgini Buffon'un “insanın en soylu fethi”

diye nitelediği atın evcilleştirilmesi, insanoğlunun uygarlık alanında attığı en büyük adımlardan biri olmuştur (Başbuğ, 1986:1).

Atın evcilleştirilmesi tarıma bağlı hayvancılığın kökleşmesini ve gelişmesini de sağlamıştır. Bunun yanında binek hayvanı olarak da kullanılması, insanlık tarihine sağladığı yararlar açısından önemli bir kültür aşamayı işaret eder (Rasonyi, 1988:51). Atlı-göçebe kültür dairesinde at, yük ve araba hayvanı olmaktan çok binek hayvanı olarak kullanılmaktadır. Bu kültürde egemen olan unsur da biniciliktir. Buna bağlı olarak ata geniş otlakları, yaylaları, su yolları ve sürüleri bulmak, kollamak gibi çeşitli roller yüklenmiştir. At, binek hayvanı olarak evcilleştirildikten sonra, insanlara hareket serbestliği sağlamış, birbirinden habersiz yaşayan insan topluluklarının ilişki kurmalarına vesile olmuş, bu suretle de kültür alışverişlerinin yaygınlaşmasına, medeniyetlerin gelişmesine etki eden bir varlık olarak tarihteki yerini almıştır (Çınar, 1995:148).

At biniciliği, kara ulaşımında tekerleğin icadından önceki ilk büyük yeniliktir. O dönemde bu yenilik günümüzde buharlı lokomotif ya da otomobilin icadı ile karşılaştırılabilecek düzeyde bir etki yaratır. Ata binme, ticaret ve ticaret yollarında, savaş teçhizatında, sosyal organizasyonda ve siyasi ideolojide önemli değişikliklere yol açmıştır. At biniciliğinin Orta Asya göçebeliğinin kökeninde ve Avrupa Bronz Çağı toplumlarının gelişmesinde anahtar rol oynadığı kabul edilmektedir. At, insanın bir günde alabileceği mesafeyi iki-üç katına çıkarmıştır. Hareket hızını da aynı oranda artırmıştır. Daha önce etkili bir şekilde erişilemeyen kaynaklar, pazarlar, dost ya da düşman diğer topluluklar ulaşılabilir hale gelmiştir. Bu dönemde uzun mesafe keşifleri de ilk defa mümkün olmuştur (Çınar, 1995:148).

1.2. SELÇUKLULAR ÖNCESİ TOPLUMLARDA ATÇILIK

M.Ö 2000'lere kadar Mezopotamya'da at yoktur; bu topraklara atın, Karadeniz'in kuzeyinden geldiği bilinir. İlk savaş arabaları M.Ö. 2500 yıllarında Mezopotamya'da görülür. Süvari sınıfı ise, tarihte ilk defa Asurlular tarafında M.Ö 1000 yıllarında kullanılmıştır. Sümerlerin M.Ö. 2000 yıllarında bugünkü Anadolu'daki kağrı tekerleklerine benzeyen, içi dolu tekerlekleri olan arabalar yaptıkları ve bunlara burunlarını delip halka geçirdikleri atları koştukları bilinir. Bu arada bir Ortadoğu halkı

olan Hurrilerin de at eğitmekle çevrede ün saldıkları görülür. Ama ata ilk binenler ve ata ilk kez başlık takıp eyer vuranlar İskitlerdir. At, daha sonraları Orta ve Batı Avrupa, Kafkaslar üzerinden de Anadolu ve Arabistan'da, doğuda da Çin'de beslenip yetiştirilmeye başlanır. Savaş arabaları olan toplulukların, hasımlarının üzerinde daha kolay üstünlük kurdukları görüldükçe at yetiştiren toplulukların sayısı da artar. Atın ve arabanın Mısır'a Hiksoslarla birlikte girdiği bilinir. M.Ö. 1600'lerde Eski Mısırlılar da savaş arabaları kullanmaya başlamışlar, ama at yerine o yörede çok bulunan ve idare edilmesi ata kıyasla çok daha kolay olan eşekleri tercih etmişlerdir (Tutel, 1998:75).

Hitit savaş arabasında üç asker yer alır. Bunlardan biri atları sürerek arabayı kullanır, ikincisi kendilerine yapılan saldırıları kalkanını kullanarak önlemeye gayret eder, üçüncüsü ise, elindeki mızrak ya da okla düşmanı yok etmeye çalışır. Atlar, alt çenelerinden geçerek sürücüye kadar uzanan iplerle idare edilir. Her arabaya yan yana koşulan iki at, arabanın ortasından ileriye doğru uzanan araba okunun iki yanına boyunlarından geçen koşum takımlarıyla sımsıkı bağlanır. Tarihte at hakkında ilk eser, Hitit ülkesinde yazılır. Aslında eseri kaleme alan kişi Hititli değil, Hititlere tabi komşu bir kavim olan Mitanni ülkesinden, saray ahırlarının baş sorumlusu olduğu sanılan Kikkuli adlı kişidir. Bu çok önemli makamın sahibi olan Kikkuli'nin yazdığı eserde, o günkü binicilikten, at yetiştiriciliği ve at bakımından hayli geniş olarak söz edilir. Bu kitaptan Hititlerin atı yulaf, yonca ve samanla beslediklerini öğreniyoruz (Tutel, 1998 :76). Kikkuli(s) kil tabletler üzerine dört kolon halinde yazdığı eserinde, sabah olunca atların ahırdan çıkarılması gerektiğini ve daha sonra arabaya koşulması, ilerleyen saatlerde de dörtlüye koşturulması gerektiğini ve sonra yerine dönünce atların tımar edilerek dinlendirilmesini önerir. Öğle vakti atlara taze ot yedirilir ve sonra akşama doğru su verilir. Akşam olunca atlar arabaya koşulur ve sonra yürütülür. Geri dönünce atların koşumları alınır, özenle tımar edildikten sonra ahırlara sokulup bütün gece kıyılmış taze ot yedirilir. Sabah olunca atlar ahırdan çıkarılır ve yine arabaya koşulur. Tabletlerin devamında atlar için, belirli bir süre her gün uygulanacak başka bir idman tarif edilir (Erk, 1978:24 ; Emiroğlu ve Yüksel, 2009:111-113).

Hititlerin tarih sahnesinden silinmesinden sonra Babil ve Asur gibi ata ve at yetiştiriciliğine büyük önem veren savaşçı devletler ortaya çıkar. Bunlar ellerindeki atların daima en iyi ve en güçlüsünü seçip yetiştiricilikte kullanarak ülkelerindeki at soyunu güçlendirirler. Özellikle Asurlular araba yapımına ve kullanımına büyük önem

verir. M.Ö 800'lü yıllardan kalma resimlerde, Asurlu binicilerin atın sağrısına doğru değil de, bugünkü biniciler gibi sırtının tam ortasına binmiş oldukları görülür (Tutel, 1998:77).

Pers İmparatorluğunda da ata büyük değer ve önem verildiği görülür. “Büyük” lakabıyla tarihe geçen II. Kyros'un (M.Ö. 589-529) ordusunun temelini, çok iyi yetiştirilmiş atlar ve çok sayıda savaş arabaları oluşturur. Yetiştirdikleri atların, gerçek kökeni bilinmemekle birlikte küçük ve canlı Tarpan atının soyundan geldiği sanılmaktadır. Persler, savaş arabalarına yan yana dört atı birden koşuyorlardı ki, bu dört atı kullanmak büyük maharet isteyen bir işti. Ünlü tarihçi Heredotos “Zırhlı Pers süvarilerini ve onların ölüm saçan savaş arabalarını hiçbir kuvvet durduramaz, atlarının karşısına hiç kimse çıkamaz!” diye yazar. Perslerde at sahibi olmak, büyük bir övünç kaynağıdır. Pers kralının 50.000 atlık büyük bir sürüsü vardır ve yılda 20.000 kadar tay yetiştirir. Atları yalnız bir savaş aracı olarak değil, bir spor, bir eğlence aracı olarak da kullanırlar. Perslerde at, çok önemli bir haberleşme aracıdır. Ülke topraklarında yollar boyunca birer günlük aralarla sıralanan posta istasyonları kurmuşlar ve yola çıkan haberci, atını menzilden menzile dörtlüyle sürerek önemli bir haberi o günlere göre çok kısa bir zamanda ülkenin bir ucundan öteki ucuna ulaştırabilir. Ne var ki, eyerlerinde üzengi olmadığı için binicilerin düşmeden atın sırtında oturabilmeleri hayli zordur. Moğollar bu sistemi 1800 yıl sonra daha da geliştirirler (Tutel, 1998:77).

1.3. SELÇUKLU ATÇILIĞININ ESKİ TÜRK GELENEĞİNDEKİ KÖKENLERİ

Eski Türkler arasında at, adeta bir din, bir inançtı. Eski Türkler günlük hayatlarında ata, cenaze törenlerinde bile yarışlar düzenleyecek kadar büyük yer vermişlerdi. Ölen babadan miras kalan atlar, evlatların arasında en zeki ve en cesur olanına geçerdi. En zayıfları ise koyunları alırdı. Atları alabilmek için erkek olmak da şart değildi. Üstün yetenekli kız evlatlar da pekala atları alabilirlerdi (Tutel, 1998 :81).

Eski Türkler aynı zamanda çok sayıda at besleyerek de nam salmışlardı. Sürüler halinde at yetiştirirler, bunların binlercesini ya satarak gelir sağlar ya da kendilerinde olmayan nadide ipek kumaşlarla değiş-tokuş ederlerdi. Kimsenin dokunamadığı yabani atları yakalayıp terbiye etmek Eski Türklerle mahsus bir maharetti. Özellikle Çinliler

okçu birliklerinin ihtiyacı olan atları hep Türklerden alarak sağlardı. Türklerde zaman zaman at kurban etmek geleneği vardı ve ayrıca Türkler atın etini de yerlerdi (Tutel, 1998 :81).

Çoğu kaynaklara göre atı ilk evcilleştiren ve günlük hayatının hemen her devresinde atı ilk kez kullanan Türk toplulukları, İlk ve Ortaçağ muharebelerinde süvariye ordunun esas unsuru yapmak suretiyle hareket kabiliyeti ve baskını başarıyla uygulamışlardır. (Tutel, 1998 :81). Tarihte Türklerin başarıları insan, at, silah (bilhassa ok-yay) birliğine dayanır. Türklerin İslam'dan önce yarattıkları medeniyete atlı-göçebe medeniyeti adı verilmektedir. Bu durum, Türklerde atın önemini ortaya koyar (Köymen, 2011:276-293).

Hunların at yetiştiriciliği konusunda oldukça derin bir bilgisi vardır. Kalabalık bir orduyu atların renklerine göre düzenleyerek savaş emri geldiğinde bütün birlikleri kendisine tahsis edilen renkteki atlara bindirerek savaş alanına gönderebilmek oldukça zordur. Hun atlı birliklerinin atların renklerine göre şöyle düzenlendiği görülür. Beyaz atlar batı yönü; Kır (mavi) atlar doğu yönü; siyah atlar kuzey yönü ve doru veya al atlar güney yönünde yer alırlar. Hunların strateji ve taktik fikirleri çok az değişiklikle Göktürklerde de görülür. Bizanslılar tarafından da kullanılan bu fikirler süvarilik ve süvari teçhizatının Bizans Ordularında kullanılmasını ve bizzat İmparator tarafından askeri eserler yazılmasını sağlamıştır. Bizans İmparatoru II. Leon tarafından yazılan "Tactica" adlı eserde Türk süvarilerinin taktiği ayrıntılı olarak ele alınmış ve başarı için Türk atlarının oklarla vurulması, böylelikle yaya kalacak Türk askerlerinin kolaylıkla yok edilebileceği belirtilmiştir (Bal, 2006:1-6).

Çinliler MÖ. 541 tarihinde atlar tarafından çekilen savaş arabalarını kullanmışlardır. Ancak Çin de süvari yoktur. Daha sonraki yüzyıllarda Çinlilerde Hunları örnek alarak onlar gibi giyinen süvari ve okçuları yetiştirmişlerdir. Bu olay Hun süvarilerinin ilk kez M.Ö. 4. yüzyılda Çinliler tarafından görüldüğünü ispatlamaktadır. İlk defa Hun İmparatoru Mete zamanında 10'lu teşkilat tespit edilerek imparatorluk 24 komutanlık bölgesine ayrılmış ve her bölgede 12.000 atlıdan oluşan (toplam 288.000 atlı süvari) bu kuvvete toman (tümen) adı verilmiş, tümenler binlere, yüzlere ve onlara ayrılmıştır. Turan taktiği ile savaşan Hun ve Göktürk süvarilerinin bu taktiği uygulaması için; hafif süvari kuvvetine sahip olmak, ok ve yay atmanın yanı sıra uzak

muharebe yapma kabiliyetine de sahip olması gerekir. Türklerin süvari birliklerini en iyi şekilde kullanan ordulara sahip olduğu ve çok küçük yaşlardan itibaren atla bütünleşerek bir kültür oluşturdukları görülür (Bal, 2006:1-6).

1.4. SELÇUKLULARDA AT İLE İLGİLİ İNANIŞLARIN ESKİ TÜRK MİTOLOJİSİNDEKİ KÖKENLERİ

Eski Türklerin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yaşamlarında çok önemli bir yer tutan atların zengin bir mitolojik motif olduğu da görülür. Eski Türk söylencelerinde dev büyüklüğünde, kimsenin yakalayamayacağı hızda atlardan söz edilir. Atlar, Türk masallarında kanatlı ve bilge olarak anlatılır (Gezgin, 2007:36-37). Orta Asya göçebeleriyle ilgili anlatılarda atla ilgili çok farklı ve ilginç bir bilgi yer almaktadır. Göçebe Orta Asya Türkleri çok eskilerde at üzerinde uzun yollar kat ediyorlardı. Atı çok iyi tanıyan bu halk, atın boyun kısmında onun için hayati olmayan bir damar keşfetmişti. Anlatılanlara göre at üstünde giden bir göçebe bu hayati olmayan damarda açtığı deliğe saman kamışı sokarak yolculuk esnasında atın kanını şerbet misali içiyordu (Gezgin, 2007:35).

Asya Türklerinin destanlarında önemli bir yere sahip olan atların, bir totem olarak “12 Hayvanlı Türk Takviminde” 7. yıla adını verdiği görülür. Şamanlığı kabul eden Türkler ve Moğolların inanişına göre, at gökten inmiştir. Yakut Türklerine göre de kahramanların atları “Güneş Âlemi”nden gelir. Bazı Türk boylarında da atların “Apsatı” adında bir tanrısı olduğundan söz edilmektedir. Bir de kanatlı ve kürekli atlar vardır ki; bunların hem uçarak, hem de yüzerek Kaf dağının ardındaki “Süt Gölü”nde yaşadıklarına inanılır. Bu inanişına göre Hızır, ölüme çare ararken bu atları görür fakat tutamaz. Nihayet “Süt Gölü”ne şarap dökerek atları sarhoş eder ve bir çiftini yakalayıp kanatlarını kopararak bunları çiftleştirir ve böylece bunlardan at nesli türer. Bir başka efsaneye göre cins atlar, tanrılar ile ejderhâlardan türemiştir. Bir başka efsaneye göre de, bir mağarada tanrıların atı bulunmaktadır. Bazı kısraklar oraya gider, çiftleşir ve gebe kalırlar. Cins atların bu şekilde türediğine inanılmaktadır (Armutak, 2004:414).

Türkler, Şamanizm’e inandıkları dönemde, içinde yaşanılan dünyadan öteki dünyaya yani kutsal güçlerin bulunduğu dünyaya geçmek için hazırlık yapmaktaydılar. Bu seyahat anında şamanın sırtına giydiği kaftan, başına taktığı başlık, davulu, aynası

ve at başlı sopası bulunmaktadır. Mistik seyahate hazırlanan şamanlar, yanında bulduklarını at başlı sopanın üzerinde dans ederler. Buryat şamanları bu sopayı trans haline geçerken kullanmaktadırlar. Şamanlar trans haline geçtikten sonra gökyüzünde seyahat ederken bazı tanrılar ve ruhlarla temasa geçerler. Şaman yeryüzündeki insanların sıkıntıları için onlarla konuşur, yalvarır ve dua eder. Şamanın gökten kır bir at üzerinde yeryüzüne indiğine inanılmaktadır (Seyidoğlu, 1995:92).

Şamanların seyahate çıktıkları zaman yanlarında bulduklarını ayna ise, dünyanın dışına çıktıkları zaman dünyayı görmelerini sağlar. Aynaya verdikleri isim Panathu, ruhların gölgesi manasına gelir. Bu aynaya bakınca, şaman ölümlerin ruhlarını görür. Bir diğer inanişe göre de bazı Moğol şamanlarının aynada “şamanların beyaz atı”nı gördüklerine inanılır (Çınar, 1995:154).

Bir Buryat efsanesinde genç bir kadın, şaman olan atalarının ruhu ile evlenir. Bu evlilikten sonra kadının sahip olduğu atlardan birisi sekiz ayaklı bir tay dünyaya getirir. Dünyalı kocası bu atın dört ayağını keser. Bunun üzerine kadının çok üzüldüğü ve onunla gökyüzüne uçtuğunu, başka diyarlara gittiği aktarılır. Bu olaydan sonra kadının Buryatların koruyucu ruhları arasına girdiği söylenmektedir. Şamanizm’le ilgili seanslarda sadece at değil, beyaz at kılları da sembolik olarak kullanılır. Şamanların üzerine oturduğu kır atın kılları yakılınca at, onları dünyanın ötesine taşır. Buryat mitine göre at, ölü şamanları yeni evlerine götürür. Bir Yakut mitinde şaman, davulunu çevirir elindeki sopayla üç kere vurur, davul üç ayaklı bir taya dönüşerek onu gökyüzüne ulaştırır. At burada sembolik bir yürüyüşü ve ruhun bedenden ayrılışını “şamanın mitik” ölümünü anlatmaktadır (Seyidoğlu, 1995:92).

At, Türk mitolojisinde sezgiyi de sembolize eder. Telavü şamanları hasta çocuklarının ruhlarını şu şekilde geri çağırırlar: “Ülkene geri dön, babana geri dön, annene geri dön!” Ruhları geri çağırarak, iyileştirme aşamasında şamanlar için çok önemlidir. Eğer ruh bedene dönmeyi reddederse şaman ölüm diyarına onu geri getirmek üzere gider. Buryatlar, şamanın ruhu arayıp bulması için dua ederler. Alarsk kabilesindeki Buryatlar arasında şaman, bir halının üzerine hastayla yan yana oturur. Etrafında bazı objeler de bulunmakta olup bunlar arasında ok da vardır. Çadırın dışındaki meydana bir direğin üzerine kırmızı ipek asılır. Bu ipekle hastanın ruhunun yeniden bedenine gireceğine inanılır, bunun için çadırın kapısı açık bırakılır. Direğin

yanına kır bir at bağlanır. Buryat Türkleri eğer ruh gelirse bunu ilk olarak atın göreceğine ve kişnemeye başlayacağına inanmaktadır (Seyidoğlu, 1995:92). Ayrıca İskitlerde at sahibiyle bütünleştirilmiştir ve eğer sahibi ölürse atı da onunla birlikte gömülür. Aslında bu gelenek daha başka birçok kültürde de görülen yaygın bir ritüeldir (Gezgin, 2007:37).

Türk mitolojisine göre şamanı kutsal güçlerin yanına götüren, Tanrıların yanında bulunan at, ölümün ve sezginin sembolüdür, gökyüzünde de yeryüzünde de yeri vardır. Tanrıların insanlara yardım etmesi için onun varlığı gerekmektedir. Esrarengiz bir âlemi yeryüzünde temsil eden hayvandır. Şamanın ve insanların en iyi dostudur. İnsanı cennete ulaştıracak yolu da at bilmektedir. Mitolojide atın yerini ve değerini bilince Türk destanlarında yer alan ve kahramanların en iyi dostu olan atları daha iyi değerlendirebiliriz (Seyidoğlu, 1995:93).

Günümüzde Anadolu halk inanışlarında gün doğmadan boz ata binip bir dere den yedi kez geçen birine hiçbir büyüün işlemeyeceğine inanılır. Atların uğur getirdiğine dair inanışlar tüm Orta Asya kültüründe yaygındır. At olan eve şeytan girmeyeceğine, atın nefesinin hastalara iyi geleceğine, at bağlanırken başı eve doğru bakarsa o eve bereket geleceğine inanılır. Ayrıca rüyada at görmenin uzun boylu birisini temsil ettiğine, hem rüyada hem fallarda görülen atın, murat olduğuna inanılmaktadır. Atın nazardan koruyucu olduğuna dair geçmişten gelen inanışlardan ötürü, geçmişten günümüze bazı evlerin kapısına at kafası veya nalı asmak gelenek halini almıştır. Bugün at kafası asmak görülme de Anadolu'da at nalının nazarlık olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca Orta Asya Türklerinin inanışında atın kuyruğunun kesik olması uğursuzluk sayılır; eğer rüyada kesik kuyruklu bir at görülürse, o ata binen kişinin öleceğine inanılmaktadır. Yine Kazak Türklerinin söylencelerinde büyük bir aydan bahsedilir. Bu ayının iki atı kovalayan yedi kurttan oluştuğu ve bir gün bu kurtların atları yakalaması halinde kıyametin kopacağı rivayet edilmektedir (Gezgin, 2007 :35).

Türk toplumunda ata verilen değer ve at sevgisi binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Atlı göçebe kültürün temsilcisi olan Türkler, hayatlarının her safhasında beraber oldukları ata büyük sevgi göstermişler; ona en iyi şekilde baktıkları gibi adına methiyeler, şiirler dizmişlerdir (Gülensoy, 1995:95). Türk mitolojisine göre at, Tanrıları görmüş, onlara yakın olmuştur. Kâinatın sırlarına vakıftır. Aynı zamanda insanlara da

yakındır. Onların iyiliğine yardımcı olmuştur. Bu temel inanışların sonucu at, Türk toplumunda dost, sırdaş, arkadaş, yardımcı özelliklerini bugüne kadar korumuştur (Seyidoğlu, 1995:94).

1.5. SELÇUKLULARI ETKİLEYEN İSLAM TOPLUMLARINDA ATÇILIK KÜLTÜRÜ

Yüzyıllar boyunca Arapların ata ve at yetiştiriciliğine büyük önem verdikleri biliniyor. Hz. Muhammed'in (570-632) Müslümanlara, çocuklarına dahi küçük yaşta ata binmeyi ve ok atmayı öğretmelerini tavsiye ettiği aktarılır (Tutel, 1998 :86). Kuran-ı Kerim'de at üstüne yemin edildiği ve cihad için atlar hazırlanması emredildiği (Kur'an, Enfal:60) ; hadis-i şeriflerde de atların alınlarında hayır ve bereket olduğunun bildirildiği bilinmektedir (Eliaçık, 2013:8-20).

Hz. Muhammed'in Miraç'a çıkarken bindiğine inanılan "Burak" adlı efsanevi atı da insanlık tarihine geçen kutsal atların arasında yer alır. Minyatürlerde Burak, insan başlı, tavus kuyruklu, midilli büyüklüğünde uzunca, beyaz renkli ve kanatlı bir at olarak gösterilir. Hz. Muhammed'in kurduğu İslamiyet Devleti'nin hızla genişlemesi, Arap atının da çevreye yayılmasına olanak sağlar. Özellikle batıda İspanya'nın fethi, Arap atının İber yarımadası yoluyla Avrupa'nın içlerine kadar yayılmasını, Arap kanının yerli kanlarla karışmasını sağlar. Emeviler ve Abbasiler döneminde de at yetiştirip terbiye etmeye büyük önem verilmiş ve Arap bilginleri at ve atçılıkla ilgili çeşitli eserler yazmışlardır (Tutel, 1998 :86).

Resim 4: Hz. Muhammed'in Burak Adlı Atının Temsili Resmi

Kaynak: (Çınar, 1993)

Abbasi ordusunda görevlendirilen Türk kuvvetlerinin esasını süvariler oluşturur. El-Cahiz, Türkler ve Horasanlıların atlı ve süvari olduklarını, ordularında en önemli vazifenin süvarilerde olduğunu belirtir ve onları ordunun miğferi olarak göstererek “Süvariler düşman ordusunu tomar gibi düren ve saç dağıtır gibi dağıtan kimselerdir” diye tarif eder. At kişneten, toz koparan, ot süren, elbiselerinde ve silahlarında rüzgârın ses çıkarttığı, nal sesleri çıkartan, istedikleri zaman düşmana yetişen, takip oldukları zaman kaçıp kurtulanlar onlardır. Atlılar harp esnasında, düşmanı öldürme işinde, fetihlerde, ganimet almada katmerli vazife gördükleri için Peygamber atlıya iki, yayaya ise bir hisse vermiştir (Bal, 2006:1-6).

Gazneliler tarafından da kabul gören “Beşli Sistem” taktiği ordunun beş ana bölüme ayrılmasını “merkez, sağ kanat, sol kanat, ileri emniyet kademesi ve geri emniyet kademesi” olarak tertiplenmesini sağlamıştır. Gazneli Mahmud, Horasan’ı ele geçirdiği savaşta sağ kanatta 10.000 kişilik süvari ve 30 fil, sol hatta 12.000 kişilik 70 fil görevlendirilmiş, kendisi de 20.000 süvari ve 70 fil ile beraber merkezde yer aldığını yazmıştır. Gazne ordusunun esas unsurunu yine süvariler oluşturur. İslam âleminin en iyi atlarının Gazneliler tarafından yetiştirildiği, süvarilere tahsis edilen malzeme taşıma ve savaşma maksatlı iki at ırkının İndus nehrinin batısındaki Süleyman Dağları bölgesinde yetiştirildiği bildirilmiştir (Bal, 2006:1-6). Eyyubi devletinde de süvari teşkilatı Selçuklular ve çağdaşı diğer Türk-İslam devletlerindeki gibidir (Şeşen, 1983:137-143)

1.6. SELÇUKLU TÜRK AT IRKLARI

Türkistan denince ilk olarak akla gelenlerden biri atlardır. Türkistan’ın atları sadece sayılarının çokluğuyla değil eşkin yürüyüşle de tanınmışlardır. Türklerin köklü ve devamlı bir at kültürüne sahip oldukları bilinmektedir. At kültüründeki köklülük ve devamlılık özelliği, Türk at tipinde de kendini gösterir. Türkler, savaş sistemlerinin bir neticesi olarak, başka milletlerden farklı bir savaş atı tipine de sahiptirler. Bu atları Samaniler ve Gazneliler ordularında kullanırlar. Bu durum son yapılan araştırmalarla açıkça ortaya çıkmış bulunmaktadır. Böylece Selçuklu devri kaynaklarında da bazen “Türkmen Atı” adıyla da geçen Türk at tipinin, Selçuklu devrinde de aynen devam ettiği görülmektedir. Daha genel bir tanımla Türk atı ve atçılığı Selçuklular tarafından Orta Asya’dan Orta ve Yakın Doğu’ya getirilmiştir. Türk atının dikkati çeken ilk özelliği orta

ve bazen kısa boyda olmasıdır. Diğer özelliklere gelince; Türk atının başı biçimli fakat küçüktür. Kulakları da dikkati çekecek kadar küçüktür. Gözleri ise son derece tesir edici ve canlıdır. Adeta hücumu hazır bir durumdadır. Ağzı yumuşaktır; sık ve oldukça uzun yelelidir; göğsü ve sağrıları kuvvetlidir. Ayrıca Türk atının kendine has eyer ve dizgin takımı ile göğüsten ve kuyruk altından geçen “kolon sistemi” vardır. Buna üzengi de ilave edilebilir (Kesik, 2011:98-99; (Sümer, 1983:10).

1.6.1.Türk Atlarının Atası Olduğu Düşünülen At Irkları

1.6.1.1 Türkmen Atı

Günümüz Türkmenistan stepleri ve çöllerinde asırlardır yetiştirilir. Diğer adı Türkoman veya Türkman atıdır. Akhal-Teke ve Yomud atları bu attan türetilmiştir. Bu atlara eskiden Turan kavimleri (Türkler) kullandığı için Turan atları da denir. Bu atları Pers Kralı Daryus ve Büyük İskender de kullanmıştır. Bu atlara “cennet atları” da denmektedir. Bu atların Moğol atıyla Arap atının birleşmesinden meydana geldiği ileri sürülür. Bazı araştırmacılar ise bu at ırkının Türkmen steplerindeki vahşi atlardan meydana geldiğini belirtirler. Türkmen atının Arabistan’a gelerek “Arap atı” olduğu, Kuzey Afrika’ya gelip “Berberi atı” olduğu ve İspanya’da ise “Endülüs atı” olduğu söylenir. İskitler de bu atı kullanmıştır. Türkmen atları, Arap atlarından daha geniş adımlı ve yol alıcı ayrıca uzun mesafe dörtnal koşabilen atlardır ve Arap atlarından daha iridirler. Bugünkü İngiliz atı ayarındadır ama onlardan daha dayanıklıdır (Güleç, 2005:178).

1.6.1.2. Akhal-Teke Atı

Türkmen atı olarak da tanınan Akhal-Teke atının tarihi milattan önce 500 yılına kadar uzanır. Anavatanı günümüzdeki Türkmenistan’dır. Yerden yüksekliği 142-152 cm arasındadır. En çok kır ve doru renkte olanlara rastlanır. Baş kuru dar ve uzun, kulaklar büyüktür. Boyun ince ve uzun cidago belirgindir. Göğüs dar ve beden uzundur. Sağrı bölgesi hafif meyillidir, kuyruk bağlantısı aşağıdandır. Yürüyüşü mükemmel olup, cesur, inatçı ve hırçın bir tabiata sahiptir. Orta Asya’nın çok sıcak ve soğuk olan iklim şartlarına uyum sağlamıştır. Hiç su içmeden 3 günde 370 km yol yürüyerek çölü

geçtiğine dair bilgiler vardır. Uzun yolları kolayca, yorulmadan yürür. Ayrıca iyi bir konkur (engelli atlama) ve eğitim atıdır (Arpacık, 2010:31-32).

Dünyanın en eski at ırkı Akhal- Teke atıdır. Hiçbir at ırkı Akhal-Teke kadar saf bir ırk değildir. Bu ırk 4000 yıldır yetiştirilmektedir. Günümüz Türkmenistan sınırlarında ki vahşi step atının evcilleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Akhal-Teke elde yetiştirilen bir attır. Bütün dönemlerin en iyi savaş atı olmuştur. Akhal-Teke dünyanın en hızlı, en çevik, en dayanıklı ve asil atıdır. Soğuğa ve sıcağa dayanıklı olmakla birlikte sıcağa daha dayanıklıdır. Günümüzde saf olarak 1200 civarında Türkmenistan’da bulunmaktadır. Akhal-Teke atının İngiliz ve Arap atının atası olduğu yönünde iddialar vardır. Akhal-Teke atı 4000 yıllık, Arap atı 1400 yıllık, İngiliz atı ise 350 yıllık ırktır. Sonuç olarak Arap ve İngiliz atı birçok yönden Akhal-Teke atına benzemekte olup, Akhal-Teke atından kan almışlardır. Genetik yönden de Akhal-Teke atıyla Arap ve İngiliz atları arasında ilişkiler vardır (Erbaş, Güleç, 1999:35-39).

Sivas ilinden Kayseri’ye kadar uzanan “Uzunyayla” ismiyle anılan yörede ve bu yörenin civarında diğer yerli atlardan belirgin farklarla ayrılan oldukça iri yapılı ve diğer yerli at tiplerinden belirli ırk karakterleriyle ayrılan bir at tipi de bulunmaktadır. Bu tip çok eskiden beri “Uzunyayla Atı” diye tanınmıştır. Araştırmacılara göre; Uzunyayla atının orijinini, Kafkasya’nın Terek ve Koban eyaletlerinde yetişen Çerkez atlarının teşkil ettiği, bu atların Macar ve hatta soğukkanlı ırkların etkisinde olduklarını ve aralarında Arap ve Akhal-Teke atlarının karışımlarının da bulunduğu iler sürülür (Arpacık, 2010:26-27).

Resim 5: Akhal- Teke Atı

Kaynak : (Arpacık, 2010:32)

1.6.1.3. Yomut Atı

Akhal-Teke gibi Türkmen atından türetilmiştir. Asırlardır Türkmenistan'da yetiştirilmektedir. Akhal-Teke'ye göre daha toplu ve ufaktır ancak onlar kadar süratli değildir. Uzun mesafeye ve sığa çok dayanıklıdır. Yomut atı, step ve çöl atıdır. Eskiden Türklerde süvari atı olarak kullanılmıştır (Güleç, 2005:182).

Bunların dışında Türkmen ırkı atlarla birlikte 11. ve 12. yüzyıllarda Uygur atları da çok meşhurdur. Özellikle Selçuklu Beylerinin atları olmak üzere, atlar, parlak at koşumları ile bezenmekte, yeleleri ve kuyrukları özellikle örülmekte ve çingiraklarla süslenmektedir (Agacanov, 2006:241-245) Göçebeler tarafından da at ve sığır yetiştirilse de bunlarda koyun ve keçi daha çok önem taşır. (Cahen, 1979 :162).

1.6.1.4. Diğer Anadolu Türk At Irkları

Türkiye Selçukluları dönemine ait kaynakların Yörük atları, Arap atları, Acem atları, Frank atları, Türkmen atları, Nisa atları, Şam atları, Eğdiş atları ve Rahvan atlarından bahsettiği görülmektedir (Emiroğlu ve Yüksel, 2009:184-185). Bunun yanında atların kullanım amaçlarına göre ulaşım ve nakliye atları, yarış atları, savaş atları ve çevgan atları olarak ayrıldığı ve zaman zaman dev, dağ, fil yapılı, dik boyunlu soylu, cins ve has atlar şeklinde nitelendirildiği de görülmektedir. Türkiye Selçukluları at cinsleri içerisinde en meşhurunun Türkmen atlarının olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle de Germiyan ili ve Kastamonu'da yetiştirilen atlardan kaynaklar övgüyle söz ederler. Germiyan atlarının Anadolu atları içerisinde birinci olduğuna ve buranın atlarını hiçbir atın geçemeyeceğini inanılır. Atların çıkardığı tozların bile kendilerine yetişemediğine inanılmaktadır. Arkadan gelip bu atlara yetişmek mümkün değildir. Bu atlar hep pahalıdır ve her birinin soyunu belirten bir şeceresi vardır. Halk arasında bu atların ataları ve bütün aile bireyleri iyi tanınır. Kastamonu da ise Rum diyarına (Anadolu) mahsus Eğdiş atlar yetiştirilir. Bu Eğdişlerin bazıları Arap atlarının üstünde bir özellik taşır. Bu Eğdişlerin Arap atları gibi şeceresi vardır. Bu Eğdişler yerinde çok kıymetli ve pahalıdır. Bir tanesi 1000 altın dinara veya daha yükseğe satılmıştır. Ayrıca Kastamonu'da da bir at pazarı bulunmaktadır. Anadolu atları Suriye ve Mısır kaynaklarında Türkçe iğdiş (eğdiş) adıyla anılır. Bu atlara iğdiş denilmesi

onların iğdiş edilmelerinden ileri gelmiş olabilir. Dört- beş yaşına giren aygırlardan az bir kısmını damızlık olarak ayırdıktan sonra geri kalanlarını mutlak iğdiş ederler ve mutlaka iğdiş atlara binerler (Göksu, 2010:370-373; Sümer, 1993:14-18).

Kastamonu ve havalisinde yetişen Eğdiş atları ile katırlar ve Arap atlarına faik olabilecek derecede dikkatli terbiye edilen Germiyan atları Anadolu'nun her tarafına, ecnebi memleketlerle Bizans İmparatorluğu'na ve diğer beyliklere sevk edilir. Bu Germiyan atları içinde 1000 altına kadar satılan kıymetlileri bulunduğu gibi hepsi de şecerelidir. Latin tüccarlarının pek ziyade kıymet verdikleri bu küçük Asya at ve iğdişleri ile sair hayvanlardan çok miktarda alarak Avrupa'ya sevk ettiklerini burada kaydetmek icab eder. 14. yüzyılın sonlarında da Germiyan atlarının şöhretlerini muhafaza ettikleri görülür (Sungu ve Mağden, 1938:28; Sümer, 1993:14-18).

Bizans tarihçilerinden Niketas, Selçukluların nitelikli atlara sahip olduklarını vurgulamış; ünlü seyyah Marco Polo ise Anadolu'dan geçerken Türkmenlerin fevkalade atlar ve değerli katırlar yetiştirdiklerinden söz etmiştir. Anadolu Selçuklularında 13. yüzyılda yabancılar, Türk atlarının çoğunluğunu Yabanlu Pazarı ile büyük bir ticaret merkezi olan Sivas'tan temin ederler. Sultan II. Kılıç Arslan'ın en nüfuzlu ve meşhur adamlarından Süleyman bey, elçi olarak 1172-1173 yıllarında Bizans İmparator'u Manuel Komnenos'a gönderildiğinde kendi ahırlarından "Yörük atlar" hediye etmiştir (Kesik, 2011:96-97).

1.7. SELÇUKLULARDA AT EĞİTİMİ

Selçuklu Sultanının sarayındaki askeri güçlerinden olan sipahiler başta olmak üzere tüm askerlerini harbe hazırlamak için talimhanelerin yapıldığı ve özellikle biniciliğe çok önem verildiği bildirilir. Bu talimleri yalnız saraydaki kuvvetler değil memleketteki tüm sipahilerin haftada iki gün meydanlara çıkıp yaptıkları aktarılmaktadır (Köprülü, 2011:201-233). Bağdat yakınlarındaki Samarra kentinin ortasında Abbasi Hükümdarı Mutasım'ın (833-842) köşkünün bulunduğu ve köşkün çevresinde 5.5 km uzunlukta atların eğitimi için kullanılan bir pistin varlığı dikkati çeker (Bekman, 1940, 78-85).

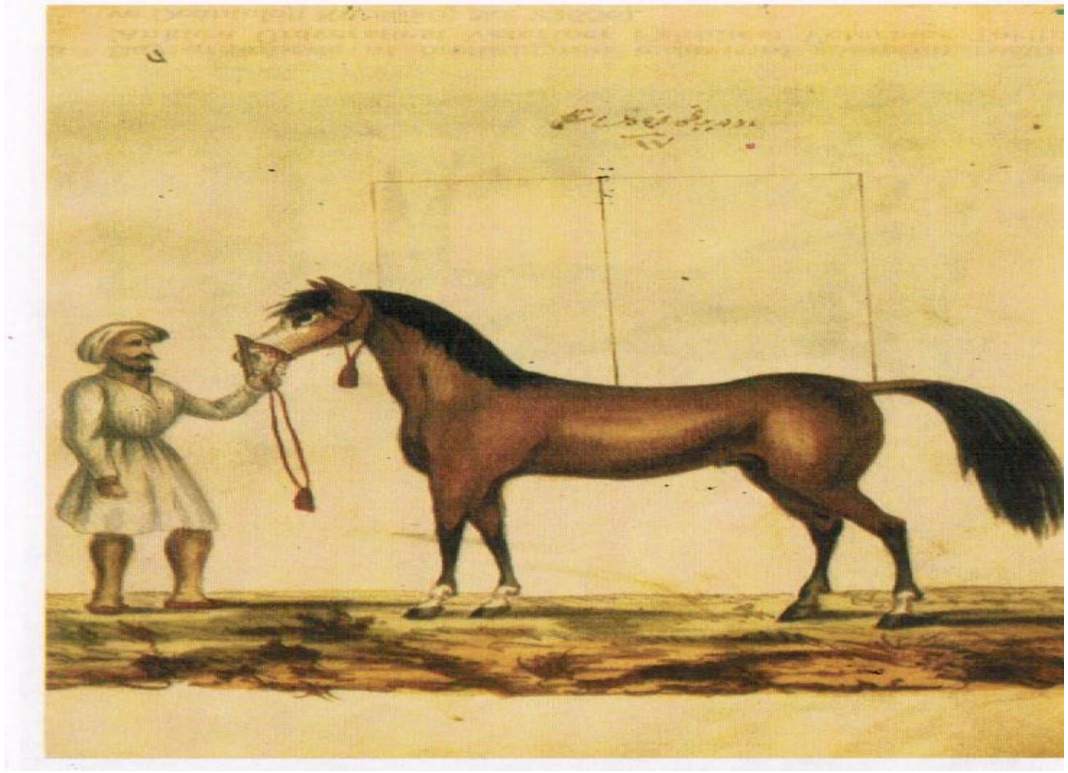
Her Türk savaşısı ata binmeyi ve at sırtında ok atmayı çocukluk çağında öğrenir. Çocuklukta ata binme eğitime önce koyunların sırtında binilerek başlanır (Kesik,2011:97). Türklerin atları sayısız denecek kadar çoktur. İki yaşından itibaren ata binerler; kadınlar da usta binicilerdir. Kadınların seyahat sırasında atları üzerinde bebeklerini emzirdiklerini ve beşiklerini de eyerin ön tarafına koyarak taşıdıkları anlatılır (Sümer, 1983:13).

Selçuklularda da atın eğitimi çok önemlidir. Çünkü bu şekilde atın mahareti artar ve hükümdarlar ile devlet büyüklerine layık hale gelir. Mübarek Zengi; eğitime tabi tutularak çevgan, mızrak oyunu, koşu ve savaş için yetiştirilecek atın daha tay iken ele alınması gerektiğini belirtir. Bu eğitim için ele alınacak hayvanların daha kırdan otlayan at sürüsündeyken gözlenmesini ve sürüden ayrı olan, ayrı otlayan ve sürüden ayrı yürüyerek başını dik tutan tayların eğitim için seçilmesine özen gösterilmesini ister. Bu özellikleri taşıyan taylar eğitime alınırken, bu hayvanların zayıf veya hasta olmamasına, semiz olmasına dikkat edilmesinin önemini vurgular. Kendisi, Türklerin at eğitimini ilmi bulur (Köymen, 2011:276-293) .

At eğitiminin ilk safhasında bir yaşına basan tay başına gem vurulup alışincaya kadar yedekte taşınır. İkinci safhada iki küçük çuvala saman veya yaş ot doldurularak tayın iki yanına asılır ve birkaç gün yedekte taşınır. Üçüncü safhada, çuvalın üstüne küçük bir çocuk oturtulur. Dördüncü safhada ise herhalde çuvalın yerine eğer vurularak üzerine yine çocuk bindirilir. Tay iki yaşına gelince artık her şeyi öğrenmiştir. Bu türlü eğitim beş yaşına kadar devam eder. Daha sonra Türkler atı her gün belli bir uzunluktaki mesafeyi yavaş yavaş koşturmaya alıştırlar. Bu işlem sırasında dizgin bir sağ elle, bir sol elle tutulur; bir gün sağdan, bir gün soldan koşturular ve at her yöne dönmeye alıştırlar (Köymen, 2011:276-293) .

Bir sonraki aşamada ise çevgan ve mızrak oyununun öğretilmesi amaçlanır. Başlangıçta hareket ettirilen at yorulduğunda dinlendirilir. Bu arada bir diğer atla eğitime devam edilir. Bu eğitimde atların atılan toplardan ürkmemesi ve topun atın yüzüne ve gözüne çarpmaması sağlanmalıdır. Eğitim esnasında at eğer mızraktan ürkerse, birkaç gün mızraksız koşturular ve sonra alışıp öğreninceye kadar mızrakla koşturular. Çevgan ve mızrak ile eğitimi tamamlanınca atlar alçak veya daha yüksek duvarlardan atlatılır. Bundan sonra at yokuş aşağı, yokuş yukarı koşturular ve daha

sonra taşlık yerlerde koşturulur. Ayrıca bazı günler yalnızca gece ve yalnızca gündüz koşturulur (Köymen, 2011:276-293).

Resim 6: Baytarnamede At Eğitimi

Kaynak: (Çınar, 1993) .

At alışıcaya kadar yalnız tutulmalıdır. Gece ordunun önünde veya dışında tek başına üzerine binildiği zaman kişnerse bu at için büyük bir kusur sayılır. At, yalnızken bağlanmaya, yalnızken arpa ve ot yemeye ve yalnızken yola gitmeye de alıştırılmalıdır. At yalnızlık kadar kalabalığa da alıştırılmalıdır. Bunun için pazarlar gibi kalabalık ve gürültülü yerlerde bulundurulup dolaştırılmalıdır. Mübarek Zengi, bir kimsenin at sahibine yaklaştığı ve söz söylediği zaman atın durmasını da bir kusur sayar. Bu nedenle atla dolaşan süvarinin konuşmaması, konuştuğu takdirde de atını durdurmasını tavsiye eder. Eğer bir at, deve, fil ya da domuzdan korkarsa, bu hayvanlardan korkmayan atlarla beraber bir süre tutulmalıdır. Gerekirse korktuğu hayvanların çevresinde dolaştırılır. Filden korkan atlar için fil yoksa topraktan bir fil yapılır ve üstüne canlı fildeki gibi örtüler örtülerek boynuna çanlar takılır ve üstüne insanlar bindirilerek gürültü yapmaları sağlanır. Deveden korkan atların torbasına ise deve gübresi konmalıdır. Ayrıca bu hayvanlar birkaç gün deve geçen bir yol üzerine

bağlanmalıdır. Domuz korkusuna yönelik olarak da ahırda at ile birlikte domuz beslenmesi yoluna gidilmelidir. Bu kazanılmış iyi huylar savaşta atın çok işine yarayacaktır. Böyle yetiştirilmeyen at, savaşa layık değildir (Köymen, 2011:276-293).

Ayrıca “Riyazet” adı verilen; beğenilen, hiçbir kusuru olmayan semiz bir atın, tatbik edilen muayyen bir metotla savaşa, ava ve çevgan oyununa alıştırılması da uygulanan eğitim yöntemlerindedir. Mübarek Zengi’ye göre Türkler’e, Hintliler’e ve Araplar’a mahsus olmak üzere üç değişik riyazet prensibi vardır. Riyazete tabi tutulan ata binilir ve bazen kalabalık bazen تنها yerlerde bazen de korkabileceği hayvanların arasında dolaştırılır. Sonra her gün koşu mesafesi arttırılarak işleme sakin sakin devam edilir. Her gün koşudan sonra attan inilir ve at yedekte dolaştırılıp vücudu soğuk suyla yıkanır. Saman ve ot verilir. Bunlardan sonra riyazete tabi tutulan atın yanına ondan daha az koşan başka bir at katılır. Böylece, riyazete tabi tutulan at koşuyu kazanmaya alıştırılır. Bu riyazette ki atla beraber koşturulan atın her gün farklı renkte olması istenir; bu şekilde ona her renkte atı geçmesi gerektiği öğretilir. Bu arada arpa, yeşil ot ve saman verme suretiyle bakıma son derece dikkat edilir. Bundan sonra Mübarek Zengi, atların farklı bir beslenmeye tabi tutulacaklarını söyleyerek bu beslenmenin inceliklerini anlatır. Bu süreçte atların idmanı devam eder; koşturulur, yıkanır ve yetiştirilir (Köymen, 2011:276-293).

Selçuklu Devleti döneminde ordunun eğitiminde çok önemli bir yeri olan dörtnala giderken ok atmak ve çekilme hareketinde geriye doğru ok atmak genelde Türklere has bir özelliktir. Personelin bu eğitimlerinin yanında Selçukluların özel bir eğitim programı uyguladığı esas konu “At eğitimi” olmuştur. Usanmadan ve büyük bir özveriyle uygulanan at eğitimlerinin sonunda da mükemmel savaş atları elde etmişlerdir. Taylıktan itibaren önce eyer-başığa alıştırma, çevreye ve diğer hayvanlara alıştırma, yavaş yavaş uzun mesafe koşuya alıştırma, mızraklı biniş eğitimleri ve çevgan oyunları sonunda bir at bir günde hiç durmadan yaklaşık 90 km yol alabilecek seviyeye çıkarılmıştır (Bal, 2006:1-6).

Resim 7: Baytarnamede At Eğitimi

Kaynak : (Çınar, 1993)

1.8. SELÇUKLULARDA AT BESLENMESİ VE BAKIMI

1.8.1. Selçuklularda At Beslenmesinin Özellikleri

Atlar baharda çobanların idaresinde sürüler halinde otlayıp her türlü taze otu istedikleri gibi yerler. Böylece at, kendiliğinden semiz hale gelir. Ancak yaz başında, yeşil hububat veya ot verildiği zaman özel besiye çekilir. Mübarek Zengi eserinde at beslenmesini şöyle sınıflar (Köymen, 2011:276-293):

- Yeşil arpayla beslenme.
- Bahçe bağ otlarıyla beslenme.

-İlkbahar veya son baharda yaş otun tıpkı arpa gibi kıyılarak ata verilmesi yoluyla beslenme.

- Ata yaş yonca verilmesi yoluyla beslenme:

Atların büyük bir bölümü sürü halinde geniş otlaklarda, verimli vadilerde otlatılırken, bir kısmı da binek ve yük hayvanı olarak sürülerden ayrı tutulup, yakın çevrede barındırılırlar. Atlar kaçmamaları için bağlanır. Sürüden ayrı tutulan atlar için ayrı bakım ve besleme gerekir. Gerektiğinde iğdiş edilirler. Atlar, tırnaklarının ve ayaklarının zarar görmemesi için nallanırlar. Yem verme zamanı kışneyen atlara samanla kepeğin karıştırılması ve ıslatılmasıyla hazırlanan yemden verilir. Bu yem atın dişlerine zarar vermemesi, midesini yormaması ve hazmının kolay olması için özellikle ıslatılır. En çok tercih edilen yem arpadır. Yemi az yiyen atlar bile bu beslenme teknikleri sonucu semirirler. Ancak semirmeyi sağlayan tek unsur yem değildir. Bakım da gereklidir (Çınar,1993:15-16).

1.8.2. Selçuklularda At Bakımının Önemi

Eski Türklerde bir atın çok iyi bakım görmesi ve tımar edilmesi gerekir. At tımarı günlük, haftalık, aylık ve yıllık olarak yapılır. En önemli olanı özel bir itina ile yapılan yıllık tımarıdır. Yıllık tımar da at, sert bir fırça ile iyice temizlenir. Sonra bir keçe parçası ve bol sabunla yıkanır. Yıkanan atlar güneşte bırakılmaz. Gölgelik bir yerde kurumaya alınır. Daha sonra yeteri miktarda zeytinyağı ile atın vücudu ovuşturulur. Daha sonra güneş ve ışık görmeyen bir yere kapatılır. Bir hafta boyunca ata kaynatılmış arpa yedirtilir ve bu yem her gün çoğaltılır. At en az bir ay ahırdan dışarı çıkartılmaz. Atları nallayan kişiler nalbant olarak adlandırılır. Nallanan at en az bir gün dinlendirilir. Nallama işinde kullanılan malzemeler; nal, mih, kerpeten, mühre, çekiç ve sunturaçtır (Başbuğ, 1986:1-36).

At her hafta sabunlu soğuk suyla yıkanır ve her ay nalları sökülüp yeniden çaktırılır. Nalın fazla ağır veya fazla hafif olmamasına, orta ağırlıkta olmasına dikkat edilir. Nallandıktan sonra at aradan 3-4 gün geçmeden koşturulmaz ve iş yaptırılmaz. Yoksa nal çivileri tırnakları yırtar. Tırnak çok kısa kesilmez ayrıca atın her gün arkası, önü ve yeşeleri soğuk suyla yıkanır. Atın ahırda arka ayakları bağlı tutulur ön ayağını

ahırda bir yere çarpmaması için dikkat edilir. Atın arpa yemeğe alıştırılma süresi iki ay, koşmaya alıştırılma müddeti ise 40 gündür (Köymen, 2011:276-293).

Kaşgarlı Mahmud'un eserinde verdiği bilgilere göre, Türkler büyük at sürülerine sahip olup, bu sürülerinin güdülmesi, korunması, verimli vadilerde otlatılmaları gerekmektedir. Bir insanın bunu tek başına yapması mümkün olmadığından toplumdaki yardımlaşma mekanizması kendiliğinden işlemekte ve atların kaçmamaları ve dağılmamaları için sürekli gözetlenmeleri gerekir (Çınar,1993:16).

Türkler terleyen ve kirlenen atlarını temizleyip tımar ederler. Yaşlanan atlara yük vurulmaz ve onlar salıverilir. Bunlara "adhma" veya "ıdhınçu ylık" denir. Adak atlar ise hiçbir iş için kullanılmayıp sahibinin söz verdiği bir adak için saklanır (Çınar, 1993:15-16).

Mübarek Zengi'ye göre, at beş yaşında tam binme ve kullanma çağına gelir. En fazla 12 yaşına kadar kullanılabilir. Arap atı ise 15 yaşına kadar kullanılabilir. At 31 yaşına kadar yaşadığı gibi, genç at kadar olmasa da iş görebilir. 31 yaşında atların dişleri tamamıyla dökülür, ot yiyemez ve iş göremez hale gelir. Hızlı bir at 90 km'lik bir mesafeyi sabahtan kuşluk namazına kadar koşar. Atın koşma hızı saatte ortalama 60 km'dir. At durmadan bir saat koşabilir, hiç durmadan ise 6 km koşabilir. Yorulmuş bir at bir saat dinlendirilmelidir. O dönemde bir atın beslenmesinin kaç mal olduğu bilinmemekte olup, at fiyatları 7 dinardan başlayarak 1000 hatta 10.000 dinara bile çıkabildiği bildirilmektedir (Köymen, 2011:276-293).

1.9. SELÇUKLULARDA AT SAĞLIĞI VE HASTALIKLARI

1.9.1. Selçuklularda Atlarda Görülen Salgın Hastalıklar

Anadolu Selçuklu Devleti'nde birçok kez insanlar ve atlar arasında salgın olarak seyreden hastalıklara rastlanır. Sultan I. Mesud'un 1154 yılında Kilikya bölgesinde hâkimiyet kuran Ermeni Kralı Toros'a karşı düzenlediği bir seferde çok olumsuz hava koşulları, Kilikya'da görülen veba salgınının askerlere de yayılması ve özellikle Selçuklu süvarilerinin atlarının "Dabak/Dabakh" diye bilinen bir hastalığa yakalanması sonucu kendisi ve ordusu başarısızlığa uğrar. Bu durum bazı kaynaklarca "Allah'ın

Hristiyanlara bir lütfü” olarak değerlendirilir. Bu sefer sırasında görülen “Dabak/Dabakh” hastalığı nedeniyle Selçuklu Ordusu bünyesinde yer alan at ve katırların çoğunun diz kapakları düşer. Sonuçta, sağ kalan askerlerin büyük bir bölümü seferi yaya olarak sürdürür. Hastalık nedeniyle atların ve katırların dizlerinde derman kalmayıp yürüyemez hale geldiklerinden ordu, ağırlıklarını ve silahlarını bırakıp geri çekilmek zorunda kalır. Birçok asker, atların ve katırların diz kapaklarını keser. Ermeniler yaya kalan ve ağır silahlarını taşıyamayan Selçuklu ordusundan çok sayıda askeri şehit eder. Tüm bu yaşanan olumsuzluklar Selçuklularda çok sayıda at, insan, silah ve teçhizat kaybına yol açar (Kesik, 2011:97).

Bu kayıt ve bilgilerden, Selçukluların Çukurova seferinde, görüldüğü üzere, Türk ordusunda bir veba salgınının meydana geldiği ve seferin sonucunun alınmadan, geri çekilmek mecburiyetinde kalındığı anlaşılmaktadır. Bilhassa binek ve yük hayvanlarında söz konusu olduğu görülen salgın hastalığın, “at vebası” olduğu şüphesizdir (Arık, 1992:48).

Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) zamanında, Köseadağ Savaşından sonra, Malatya’da 1243-1244’lerde bir başka veba salgını ortaya çıkar. Köseadağ bozgunundan bir süre sonra, Yasavur Noyan komutasında bulunan bir Moğol kıtası, Mardin ve Urfa yolu ile Halep’e gelir. Moğollar Halep kapısı üzerindeki Haylan denilen yere gelmişler, ancak atlarının ayaklarında çıkan bir hastalıktan dolayı, buradan geri dönmeye mecbur olmuşlardır (Arık, 1992:53).

Selçuklularda insan vebasının yanı sıra, kümes, binek ve yük hayvanlarında da veba salgınları söz konusu olmuştur. Bizans Anadolu’sunda sığır vebası salgınlarının görülmesine karşılık, Selçuklu Anadolu’sunda görünüşe göre daha ziyade at ve tavuk vebası salgınları ortaya çıkar. Ancak diğer çeşit hayvan hastalıkları ve salgınlarının da her ne kadar kaynaklarda sözü edilmese de, meydana geldiğini düşünmek mümkündür (Arık, 1992:56).

1.9.2. Selçuklularda At Hekimliği

İslam dünyasında fetihlerde gösterilen mühim başarılarla paralel olarak at ile ilgili eserler Abbasiler döneminden itibaren ortaya konulmaya başlanmıştır. İslam

dünyasında atın önemi Emeviler döneminde artmış, asıl büyük işlevi ise Abbasiler döneminde Türklerden oluşan süvari birliklerinin kurulması ile birlikte başlamıştır (Eliaçık, 2013:8-20). Ordudaki atların ve yük hayvanlarının bakım ve tedavisi ile ilgilenen baytarlar (veteriner hekimler) mevcuttur (Göksu, 2010:372-373). Ayrıca her kervansarayda bir baytar (veteriner hekim) ve bir nalbant bulunur (Çetin, 2014:218).

İslam dünyasında at ve atçılık ile ilgili eserler iki konuda yazılmış olup bunlardan at hastalığı ve tedavilerine dair konular “baytarname”, binicilik, okçuluk, silahşorluk gibi konular ise “kitab-ul fûrusiyye, hayl-name veya feres-name” gibi adlar altında kaleme alınmıştır (Eliaçık, 2013:8-20).

Resim 8: Baytarnamede At Tedavisi

Kaynak: (Çınar; 1993)

Baytarname; evcil hayvanların hastalık ve tedavilerini ele alan kitapların genel adı olmakla birlikte, bu eserlerin büyük bir kısmında at hastalıkları ve tedavileri anlatılmış, diğer evcil hayvanlara hiç değinilmemiş veya kitabın sonlarında artan sayfalarda birkaç bahis ayrılmıştır. Bu durum büyük ölçüde, atın eskiden toplumda

yüksek ve belirleyici bir konum ve durumda bulunmasından kaynaklanmaktadır. Baytarnamelerde atın on iki iyi özelliğinden üç yerinin kadına, üç yerinin deveye, üç yerinin sığira ve üç yerinin de katıra benzemesi gerektiği söylenmektedir. At hastalıkları ile ilgili bölümlerde ise “sakagu, senergu, bevasir, bıçılğan, nasır, sıraca, hunnak, demregü” vb. hastalıklar anlatılır. Bu sahada binicilik ve veterinerlik konuları genellikle bir arada ele alınıp anlatılır; ancak bazı büyük hekimlerin bu konuları ayrı ayrı ele aldığı görülür. Baytarnamelerin çoğu anonim tarzda kaleme alındığından yanlış, eksik bilgiler çok olmuş ve daima daha doğru ve tam bir eser hazırlama düşüncesi öne çıkmıştır. Bazı yazarlar Türkçe Baytarnameleri yetersiz bularak Arapça ve Farsça’dan tercüme yaptıklarını söylerler. Amaç doğru ve geçerli bir eser ortaya koyabilmektir. Veteriner hekimlik, atçılık ve binicilik ile ilgili bilinen 191 yazma eserden (Baytarname) 80’i Arapça, 103’ü Türkçe ve 8’i de Farsça olup, Türkçe eser sayısının yüksek oluşu, diğer Arapça eserlerin tercüme durumu bulunmasından kaynaklanmaktadır (Eliaçık, 2013:8-20).

Baytarnamelere genellikle besmele ile girilir ve Tanrı’ya şükredilir. Esere besmele ile başlanması ve dua edilmesi İslami gelenekle ilgilidir. Daha sonra baytarnamenin yazılış nedeni ile Hz. Muhammed’in atlar hakkındaki övücü sözlerine yer verilir. Bu bölümü, at hastalıkları ve tedavisi ile atlarla ilgili bakım, beslenme ve yetiştirme bilgileri izler (Çınar, 1993:59-66). Ortaçağ İslam dünyasında atçılığın göstermiş olduğu gelişmeleri anlayabilmek ve ata verilen önemi gözler önüne serebilmek Baytarnameler yoluyla olur. M.S. 9. yüzyılda yaşamış olan ve büyük olasılıkla bir Türk olan, Abbasi Halifesi Mütevekkil’in imrahoru “İbn Ahi Hizam” yazdığı “Kitab al-Hayl val- Baytara” adlı 314 sayfa ve 30 bölümden oluşan Baytarnamesinde atların yetiştirilmesi, terbiyeleri ve eğitimleri, damızlık atların özellikleri, atların beslenmesi, atların donları, atlarda kusurlar ve atların iç ve dış hastalıkları ile bunların tedavileri üzerine ayrıntılı bilgiler sunar. Baytarnameler alanında bir diğer önemli isim olan ve 12. yüzyılda yaşayan “İbn-ül Avvam” ise, “Kitab-al-Falaha” adlı 34 bölüm ve 470 sayfalık Baytarnamesinin ilk 30 bölümünü ziraate ayırmıştır. Son 4 bölümünde ise, at başta olmak üzere farklı türden hayvanların hastalıkları ve tedavilerini vermiştir (Erk, 1978:85-118).

Ayrıca, Ahmet İbn-i Hasan İbn-i Al- Ahnaf tarafından 1209 tarihinde at hastalıkları tedavisi hakkında yazılmış olan bir Baytarname de günümüze kadar

ulaşmıştır. Resimli olan bu kitabın konusu yine attır. Atlar çıplak veya eyerlenmiş veya süvari üzerindeyken resmedilir. Burada iki at gösterilmektedir. Bunlardan biri büyük ve ince bir Arap atı figürüdür. Diğeri ise kökeni Asya olan küçük bir attır. Hayvanlar ahırda veya merada resmedilmiş ve muhtelif yürüyüş pozisyonları gösterilmiştir. Resimlerde sancı çeken bir at, romatizmalı bir at, eyer vurmasına uğramış bir at, ayağı iltihaplı bir at, mesane iltihabi olan bir at, boğaz apsesi ve diş sorunları olan bir at gösterilmiştir (Bekman, 1940:78-85).

Görüldüğü gibi baytarnamelerin yazılış nedeni, Ortaçağ İslam dünyasında ata ve at hekimliğine verilen önemdir. Özellikle İslam coğrafyasında yaşamış Türk ve Arap veteriner hekimlerce yazılmış bu eserlerin yazıldığı toplumların Selçuklulara olan yakınlığı da göz önüne alındığında, dolaylı ya da dolaysız olarak Selçuklu at hekimliğini etkilediği kabul edilebilir.

Resim 9: Baytarnamelerde At ve At Koşumu

Kaynak: (Çınar, 1993)

Ayrıca, Ortaçağda baytarlığın (veteriner hekimliğin) en iyi durumda olduğu ülke Bizans İmparatorluğu'dur. Bizans İmparatorluğu ordularının temel ögesi olan atlara yönelik olarak verilen hekimlik hizmetleri çok ileridir. Bizans topraklarında yaşayan ve çoğu at hekimliği yapan 156 "Hippiatroi (veteriner hekim)"nin birbirlerine yazdıkları 121 mesleki mektubun bir araya getirilmesiyle şekillenen "Hippiatrika" adlı eserde, Bizans at hekimlerinin ortaçağda ulaştıkları ileri düzey gözler önüne serilir (Erk, 1978:51-58). Selçuklular, tarihleri boyunca yakın ilişkide bulunduğu Bizans İmparatorluğu'ndaki at hekimliği uygulamalarından etkilenmiş olabilirler.

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARDA ATÇILIK

2.1. SELÇUKLULARDA AT YETİŞTİRİCİLİĞİ

Selçuklularda birçok eyalette kurulan haralarda, özellikle devlet adamları ve emirler için iyi cins atlar yetiştirilir. Türk hükümdarları bu iyi cins atlara binerler. Ordunun at ihtiyacı savaş ganimetleri, gelen hediyeler ve ikta sahiplerinin çoğu zaman kendileri için at pazarından aldıkları atlarla sağlanır. Selçuklularda atlar, taşıma için, orduda kullanmak için, yarışlar ve gösteriler için farklı olarak seçilir ve eğitilir. Ayrıca atlar avcılık ve spor amaçlı olarak da kullanılır. Doğan her erkek Türk çocuğuna bir tay armağan edilir. Çocuk, biniciliği ve avlanmayı daha küçük yaşta bu at üzerinde öğrenir. Türk kadınları da çok usta binicidir (Çetin, 2014:118).

Türk atları, komşu memleketlerin atçılığına büyük tesirler yapmış ve Avrupa atçılığının gelişiminde de büyük roller oynamışlardır. Türklerin at yetiştirmede ve binicilikte çok eski zamanlardan beri usta ve öncü olduklarının tarih ve edebiyatta birçok örneği vardır (Güleç, 1996:32).

Orta Anadolu'da ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan haralarda, soylu atlar ve katırlar yetiştirilir. Bunlar özellikle, batılı tacirler tarafından satın alınır. Türk atları bilindiği gibi Orta Asya'daki Türkler tarafından geliştirilmiş ve zamanla Asya'nın en en ünlü atları olmuştur. Harizm'de çok ünlü haralar mevcuttu. Bu ünlü Türk atları, 10 ve 11. asırlarda, Türkler tarafından Maveraünnehr ve Horasan'a, oradan da Orta Doğu'ya getirilirler. Bu atların, Arap ülkeleri tarafından ıslah edilmesi ve yetiştirilmesi ile zamanla "Arap atı" denilen at cinsi (ırkı) ortaya çıkar. Batılı tacirlerden başka, Mısır ve Suriyeli tacirler de Selçuklulardan at ve katır satın alırlar (Çetin, 2014:222).

Türk devletleri komşu milletlere sadece at ihraç etmez. Başta at olmak üzere "canlı hayvan, konserve et, deri, kösele, kürk ve hayvani gıdalar" da satarlar; karşılığında hububat ve giyim eşyası alırlar. At yetiştiriciliği Türklerin hâkimiyetlerini sürdürdükleri her dönemde coğrafi olarak dünyanın neresinde olursa olsun gelişmiş, yaygınlaşmış ve geniş alanlara yayılmıştır. Orta Asya'da bugün olduğu gibi Türklerin egemen olduğu dönemlerde de en iyi cins atlar yetiştirilmiştir. Türklerin at yetiştirdiği

zamanlarda Moğolların atı tanımadıkları, Arabistan ve Kuzey Afrika'da atın M.Ö. 1200'ler de görüldüğü, İran'da ise at ile ilgili arkeolojik buluntuların M.Ö. 900-500 yıllarına dayandığı belirtilmektedir. Oysa Türklerde at bu tarihten çok daha önce görülmektedir. Koyundan sonra en çok yetiştirilen hayvan attır. Abbasi elçisi olarak 922 yılında Oğuzların yaşamış oldukları Seyhun Kıyıları'nı ziyaret eden İbn-i Fadlan'ın aralarında 10.000 ata sahip olan varlıklı Türklerden söz ettiği bildirilmektedir. Türkiye Türklerinin ataları Oğuzların Anadolu'ya at sırtında geldikleri bilinmektedir. Bunlar Anadolu'da da özellikle Konya, Aksaray, Eskişehir, Ankara bölgelerinde koyun ve at yetiştiriciliğini büyük boyutlarda sürdürmüşlerdir. Türklerin Anadolu'da yetiştirdikleri atlar, Türkistan'dan getirdikleri atların neslindedir. Bu atlar 12. yüzyılın 2. yarısında da Suriye'ye ihraç edilmeye başlanır. Anadolu'da yetiştirilen atların en değerlilerinin önceleri Germiyan atları olduğu, fakat Karaman atlarının ününün daha sonra Germiyan atlarını geçtiği anlatılmaktadır. Bunun nedeninin Karaman'da yaşayan oymakların önemli bir bölümünün sadece at yetiştiriciliği yapmalarına dayandığı ileri sürülür. Bu atlar Karaman, Ereğli, Aksaray, Şereflikoçhisar ve Akşehir arasındaki at yetiştiriciliğine uygun coğrafi mekânlarda yetiştirilir (Çınar,1993:15-16).

Anadolu Selçuklu Devleti'nde oldukça çok sayıda at yetiştirilmesinin Bizanslılardan devralınmış bir özellik mi olduğu ya da Türklerin Orta Asya'daki geleneklerinin bir sonucumu olduğu ya da her ikisinin etkisiyle mi şekillendiği sorusunun yanıtlanamayacağını ama bunların belirtilmesi gereken ve büyük önem taşıyan sorular olduğu yabancı yazarlarca belirtilir (Cahen, 1979 :163).

Ata büyük önem veren ve iyi birer binici olan Türkiye Selçuklu Sultanlarına ait olan atlar, Saray ahırında (İstabl-ı hass) bulunur. Burasının düzen ve intizamı ile atların eğitimi gibi konular Kondistabl (saray ahırında görev yapan emirlerin amiri) veya emir-i ahur (ahırbeg) ya da umera-yı istabl (saray ahırında birden fazla görev yapan emir) ile Gulaman-ı esban nezaretinde yürütülür Sadece sultanın değil devlet ricalinin de emir-i ahurları bulunmaktadır (Göksu :2010, 371).

Selçuklularda atlarla ilgili olarak verilen mesleki unvanlar arasında yalnızca bir tane Batı kökenli unvan görülür. Bu unvan da genellikle Arapça-Farsça emir-ahur (imrahor) deyimiyile tanımlanan ve atların başında bulunan kimseye Kondestabl denilmesidir (Cahen,1979:163). Muhtemelen Latince comes stabuli (ahır kontu)'den

geldiği anlaşılan bu unvanın Bizanslılar tarafından “kontostauolos” şeklinde kullanıldığı ve Anadolu Selçuklularının da bu ifadeyi Bizanslılardan almış oldukları dűřünűlebilir (Göksu, 2010:372).

2.2. BÜYÜK SELÇUKLU ORDULARINDA ATÇILIK

Büyük Selçuklu Devleti, Ortaçağın en büyük askeri gücünü meydana getirmiştir (Kafesoğlu, 1972:147). Gerçekten de Selçukluların kısa zaman içerisinde, daha önce Müslümanlara ait olan veya olmayan muazzam bölgeleri sınırları altında birleştirmeleri, bu geniş coğrafyada Büyük Selçuklular veya devamı olarak üç asır süreyle yaşamaları ve İslam topraklarını güçlü Haçlı Orduları karşısında koruyabilmelerini başka şekilde açıklamak güçtür. Büyük Selçuklular devletlerini korumak ve kollamak kadar, topraklarını genişletmek içinde ücretli ve profesyonel bir ordunun gerekliliğine inanırlar. Böylece esas olarak bir askeri devlet olan Büyük Selçuklu Devleti, olgunluk dönemlerinde Ortaçağın en muntazam ve güçlü ordusuna sahip olur. Selçuklular kendi ordularını oluştururken sahip buldukları prensip ve tecrübeleri ile birlikte özellikle de Gaznelilerin benzer müessesinden büyük ölçüde faydalanmışlardır (Yazıcı, 2013:306; Çetin, 2014:99-104; Sevim ve Merçil,1995:512-514).

2.2.1. Büyük Selçuklu Devletinde Orduyu Oluşturan Esas Unsurlar

2.2.1.1. Gulaman-ı Saray

Gulaman-ı Saray, ordunun bir bölümünü, sultanı ve sarayı korumakla görevlidir. Bu birlikler Türkler yanında, küçük yaşlarda Saray’a intikal eden Selçuklu ülkesindeki diğer unsurların, başta silah kullanmak üzere, görecekları hizmet alanlarına uygun biçimde yetiştirilmeleriyle oluşur. Bunlar içerisinde süvariler bulunduğu gibi 4000 kişilik bir piyade gücünde bulunmaktadır (Yazıcı, 2013:307; Çetin, 2014:100; Sevim ve Merçil, 1995:512-514).

2.2.1.2. Hassa Ordusu

Selçuklu ordusunun daimi olarak muvazzaf gücünü, doğrudan sultanın komuta ettiği bu 46.000 kişilik süvari kuvveti oluşturur. Muhtelif unsurlardan oluşarak “sipahiyan” adıyla da isimlendirilen Hassa Ordusu efradı “salar” denilen komutanlar yönetiminde bulunur ve hizmetlerinin karşılığı olarak kendilerine ikta verilir (Yazıcı, 2013:307; Çetin, 2014:101; Sevim ve Merçil,1995:512-514). Bir başka deyişle imparatorluğun her tarafına dağılmış ve kendilerine ayrılan ikta arazilerinden geçimini sağlayan ve her an sefere hazır kalabalık süvari kuvvetlerine de “sipahiyan” adı verilir (Kafesoğlu, 1972:147). Selçukluların askeri teşkilatta yaptığı en mühim yeniliklerden birini işte bu “askeri iktalar” oluşturur (Yazıcı, 2013:309). Selçuklular, kendinden önceki İslam ülkelerinden farklı olarak ve idaresi altındaki bütün ülkeleri eski Türk askeri esasına göre teşkilatlandırırken, askeri iktaları kurmak suretiyle yeni bir sistem meydana getirdiler. Selçuklular devrinde ikta adı altında ve göçebe ananelerine göre ilk arazi dağıtımı 1066’da yapılmıştır (Demirci ve Özçelik, 1990:57). İkta sisteminin, Osmanlı’daki tımar sistemi ile ilişkilendirilebileceği ya da bağlantılı olarak kabul edilebileceği ileri sürülür (Cahen, 1979:184).

İsimleri, künyeleri, sicilleri ve iktalarının gelirleri divan defterlerinde kayıtlı bulunur; her maaş dağıtımı (pişegani/bistegani) ; sakatlanan, ölen veya herhangi bir sebeple ordudan ayrılanların belirlenmesi yönünde genel bir yoklama niteliğinde olur ve eklenen sayı ile mevcut sayı derhâl 46.000’e çıkarılır. Hassa ordusu efradının sanat, ticaret, ziraat ve diğer işlerle ilgilenmesi kesin olarak yasaklanmış olup yalnızca silahlı güç olarak istihdam edilmiştir. Askeri teçhizatlar, mühimmat, iaşe, giyim, hayvanların yemi vb. bütün ihtiyaçlar divan tarafından karşılanmıştır. Daima genç, zinde, savaşa hazır bulunmaları ve sadakatlarının devamı için sultan tarafından zaman zaman teftişe tabi tutulurlar. İcabında bir kısmı tasfiye edilerek yerlerine yenileri alınmıştır. Doğrudan sultanın emrindeki bu 46 000 kişilik kuvvet haricinde, sayı olarak daha fazlası kendi vilayetlerindeki arazilerin başında bulunan ve çağrıldıklarında orduya katılan ikta toprak sahibi sipahiler bulunmaktadır. Bu sipahilere memleketlerine göre “Asker-i Horasan”, “Asker-i Fars” gibi isimler verilir. Ayrıca yalnızca savaş döneminde sultanın uğradığı bölgelerden toplanarak orduya intikal eden ücretli “haşer” denilen muharip zümrelerde bulunmaktadır (Yazıcı, 2013:307).

2.2.1.3. Hanedan Mensuplarıyla, Gulam Valiler ve Diğer Devlet Ricaline Bağlı Askeri Güçler

Sultan tarafından belirli bir bölgenin yöneticisi olarak tayin edilmiş olan hanedan azasının “Hassa Ordusu” örneğine göre düzenlenmiş farklı sayıda ikta silahlı kuvvetleri bulunur. Devlet ricali ise aldıkları iktalara karşılık belli sayıda asker beslemekle mükelleftir (Yazıcı, 2013:307-308; Çetin, 2014:102).

2.2.1.4. Türkmen Kuvvetleri

Bilindiği gibi Selçuklulara “Türkmen” de denir. Selçuklu Devletinin kurucuları Tuğrul ve Çağrı Beyler başta olmak üzere Kutalmış, İbrahim Yınal ve diğerleri de birer Türkmen beyidir. Türkmenler göçebedir. Sultan tarafından beylerine ikta edilen bölgelerde yaylak ve kışlak arasında mütemadiyen yer değiştiren hareketli kuvvetleri oluştururlar. Çarpışmalara kadın erkek topluca katılırlar. Fakat Türkmenlerin baştan itibaren oldukça bağımsız hareket etmeleri Büyük Selçuklu yöneticilerinde, onları kendi aile fertlerinden veya Gulamlıktan yetişmiş kumandanların nezaretinde tutma isteğini doğurmuş ve bunu uygulamaya çalışmışlardır. Alp Arslan zamanından itibaren Türkmenler bilhassa devletin batı bölgesinde yani Anadolu’da faaliyet göstermişlerdir (Yazıcı, 2013:307-308; Çetin, 2014:102-104).

2.2.1.5. Tabi Hükümetlerin Kuvvetleri

Bu kuvvetler Selçuklu ordusunun en son kısmını oluşturmuştur. Vassal devletler, doğrudan sultana bağlı olduklarından onun isteğiyle anlaşmalarda belirtilen sayılardaki kuvvetlerle orduya katılmaya veya herhangi bir melike, valiye yardım etmeye mecburdurlar. Böylece Türkmenler ve tabi hükümetlerin kuvvetleri hariç Melikşah dönemindeki Büyük Selçuklu ordusu 400.000 kişidir. Buna en az 300.000 kişi olarak son iki unsurun ilave edilmesi yerinde olacaktır (Yazıcı, 2013:308-309; Çetin, 2014:104).

Selçuklu ordusunun harp alanlarındaki durumu daha önceki İslam ordularında da görüldüğü üzere; Kalb (merkez), Meymene (sağ kol), Meysere (sol kol), Mukaddeme /

Talia/ Pişdar (öncü) ve Saka (artçı) olarak düzenlenir (Yazıcı, 2013:309). Selçuklu ordusunun savaşçı kısmının esası, yaya ve süvarilerden oluşur. Ancak ordunun çoğunluğu süvarilerdir. Selçuklu ordusunun uçlarında bulunan Türkmenler vurucu kuvvet olarak büyük hizmet görür. Ok, yay, kılıç, kalkan, mızrak ve hançer gibi hafif silahları kullanırlar. Ayrıca bu silahları kendileri yaparlar (Sevim ve Merçil, 1995:512-513).

Resim 10: Selçuklularda Süvarilerin Mızraklı Savaşı

Kaynak: (Kesik, 2011:81)

Kirman Selçuklularında ise 5000-6000 Türk süvarisi vardır. Birçok savaşta 2000 atlı 4000 yaya toplam 6000 asker kullanılmıştır. Bir süre sonra orduda ki asker sayısı 6000 atlı ve 10.000 yaya olmak üzere toplam 16.000'e ulaşmıştır (Sevim ve Merçil, 1995:514).

Büyük Selçuklu ordusunun özünü daima atlı okçular oluşturmuştur. Atlı Türk okçularının taktikleri, muhtemelen Türkmen oldukları halde onlara Tatar diyen Marco Polo tarafından şöyle anlatılıyor;

Bu Tatarlar bir savaşa girdiklerinde asla düşmana yanaşmazlar, sürekli etrafında gezinir, önce bir yandan sonra diğer bir yandan ok atarlar; zaman zaman kaçacakmış gibi numara yaparlar ve kaçtıkları sırada geri dönüp kendilerini izleyenlere ok atar, yüz yüze savaşmış gibi insanları ve atları öldürürler. Bu tür savaşta karşı taraf bir zafer kazandığını

zanneder, hâlbuki aslında savaşı kaybetmiştir; Tatarlar düşmana verdikleri zararı gözlemler, etrafında daireler çizer ve savaşa yeniden başlayarak kalan birlikleri etkisiz hale getirirler. Atları hızlı hareket değişikliklerine alışıktır, işaret verildiği anda istenen her yöne dönebilirler; bu hızlı manevralarla birçok zafer kazanılmıştır (Freely, 2012:25).

Türklerin çok eski devirlerden beri büyük devletler kurmalarında Türk atları ile birlikte atlılarının da önemi vardır. Selçukluların kazandıkları büyük zafer ve başarılarında çevik ve cesur süvariler kadar çevik, hızlı ve kolay sevk edilen Türk atlarının da büyük rolü olmuştur. Selçuklular zamanında 100 binden fazla atlı toplamak sıradan bir iştir. Türk süvarileri yüzlerce yıl komşu ulusları titretmişlerdir (Güleç, 1996:32).

2.3. ANADOLU SELÇUKLU ORDULARINDA ATÇILIK

Anadolu Selçuklu ordusu süvari ve yaya (piyade) askerlerden meydana gelir. Bu askerler, “kapıkulu askerleri ve tımarlı sipahiler” olmak üzere iki büyük kısım hâlinde olup, Selçuklu ordusunun esasını teşkil eder (Çetin, 2014:104-10; Kesik, 2011:26).

2.3.1. Anadolu Selçuklu Devletinde Orduyu Oluşturan Esas Unsurlar

2.3.1.1. Kapıkulu Askerleri

Hükümdarın şahsına ait olup, sürekli başkent ve saray çevresinde ikamet eden askerlerdir. Bunlar; “müfret/müfarede, halka-i has, gulaman-ı dergâh ve mülazıman-ı yatak/yayak” olmak üzere dört kısımdan oluşur. Kapıkulu askerleri, çeşitli milletlerden savaş esiri veya köle olarak satın alınan çocuk yaşta erkeklerden teşekkül edilir. Bunlar, gulaman-ı saray gibi, sarayda bir süre eğitildikten sonra askerlik hizmetinde görevlendirilirler. Halka-i has grubu, sultanın korunmasında görev alırlar; mülazıman-ı yatak/yayak grubu ise, savaş, seyahat ve av zamanlarında hükümdarın çadırını beklerler (Çetin, 2014:104-107).

2.3.1.2. Tımarlı Sipahiler

Anadolu Selçuklu ordusunun asıl önemli kuvvetlerini tımarlı sipahiler denilen iktalı ve toprağa bağlı askerler oluştururlar. En önemli askeri sınıftır. Bunlar ellişer

kişilik müfrezeler halinde gruplara ayrılır ve her grubun başında “elli başı” denilen kumandanlar bulunur. Süvarilerin arasında bazen yaşları sekseni bulan tecrübeli askerler vardır. Bunların her zaman deneyimlerinden yararlanılır. Tımarlı sipahilerin büyük ve önemli vilayetlerdeki kumandanlarına “Subaşı” adı verilir. Bu kumandanlar hem buldukları vilayet merkezlerinin güvenliğini sağlarlar hem de savaş zamanlarında kendisine bağlı tımarlı (iktalı) askerlere kumanda ederler. Anadolu Selçuklu ordusunda ayrıca sınır muhafızı olarak “uc askeri” veya “uc kumandanı” vardır. Bunlar da iktalı askerlerdir. Selçuklu hudutlarında olup, sonradan küçük beylikler kuran Karaman, Germiyan, Eşrefoğlu ve Hamidoğlu Beylikleri de birer uc beyliğidir. Bu orduda ayrıca, hudutlara yerleştirilmiş aşiret kuvvetleri ile “iğdiş” denilen ve “iğdiş başı” adı verilen bir kumandanın emrindeki devşirme kuvvetleri de askeri sınıflar arasında sayılır (Çetin, 2014:104-107).

Anadolu Selçuklu Ordusu “muharip ve yardımcı sınıflar” olmak üzere iki kısma ayrılır (Köymen, 2011:263).

2.3.1.3. Anadolu Selçuklu Ordusunda Muharip ve Yardımcı Sınıflar

Muharip sınıflar atlı ve yaya askerlerden meydana gelir. Yaya askerlere “cund/cünd” adı verilir. Bu muharip askerler savaşta kullandıkları silahlar ve üstlendikleri görevlere göre; “okçular (tirezazan), mızrakçılar (harbedaran), gürzcüler (gürzdarın), nacakçılar (nacakdarın) ve arradeciler (arrade-darın) olmak üzere beş sınıfa ayrılır. Yardımcı askeri sınıflar ise savaşlara katılmakla birlikte, eline silah alarak vuruşmayan, ordunun ve savaşa katılan bütün personelin çeşitli ihtiyaç ve hizmetlerini yerine getiren sınıflardır. Bu yardımcı sınıflar arasında “at bakıcıları ve yedek at güdücüleri” de yer almaktadır. Büyük Selçuklu ordusunda bildirilen rütbelerden “Hayl-Başı” 10 ile 50 süvari/askere kumanda ederken; Anadolu Selçukluları’nda ise “Hayl-başı/Ser-hayl” 50 süvari/askerin başı olup, “elli başı” veya “kafile-başı” adını alır (Çetin, 2014:107-108; Yazıcı, 2013:309).

Türkiye Selçuklu ordusunun teçhizatı arasında bazen başlı başına bir savaş aracı bazen de ordunun nakliye ve ulaşım aracı olarak kullanılan at, deve, katır, eşek ve öküz gibi hayvanları saymak gerekir. Şüphesiz bunların içinde en önemlisi attır. Türk tarihinin erken çağlarından itibaren büyük öneme sahip olan at Karahanlı, Gazneli,

Büyük Selçuklu, Eyyubi ve Memlukler döneminde de önemini devam ettirmiş olup, doğulu ve batılı birçok yazar tarafından Ortaçağ'ın en iyi at yetiştiricileri ve süvarileri olarak Türkler gösterilmiştir. Kaynaklarda “rüzgâr kadar süratli” Türk atları ve bu atlar üzerinde dört bir tarafa ok atabilen Türk savaşçılarından bahseden birçok kayıt bulunmaktadır (Göksu, 2010:328).

Resim 11: Selçuklu Süvarileri

Kaynak: (Çetin, 2014:94)

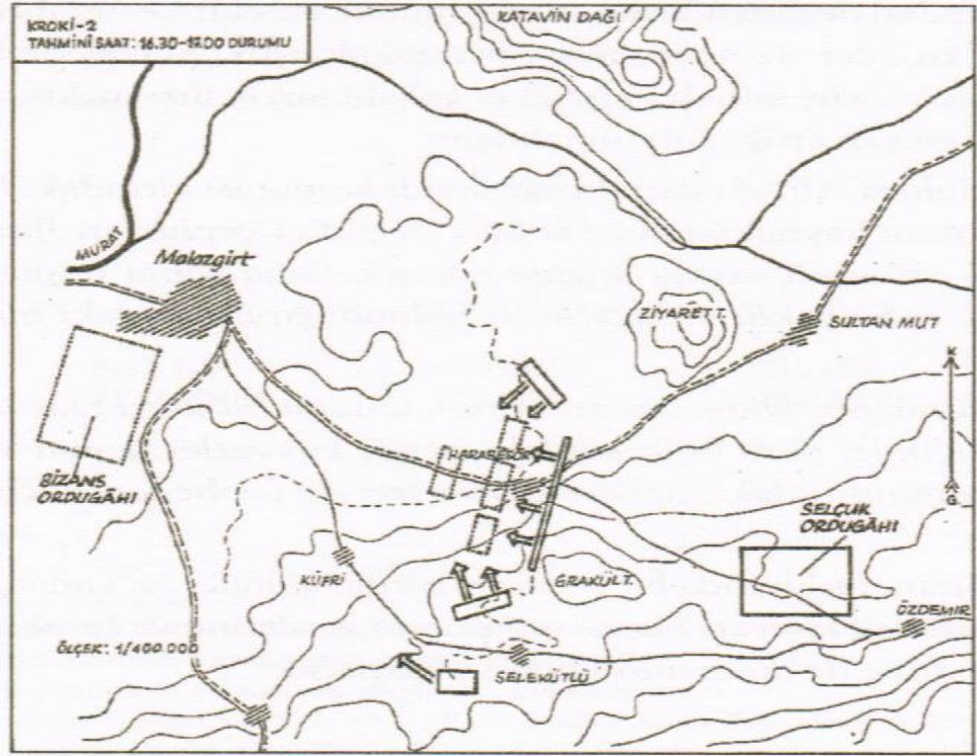
Bu kayıtlar, Türk tarihinin her döneminde olduğu gibi Türkiye Selçukluları döneminde de ata büyük önem verildiğini ulaşım ve nakliye aracı olması yanında başlıca bir savaş aracı olarak kullanıldığını ve Türk atlarının Selçuklu ordularının başarılarında büyük rolü olduğunu ortaya koymaktadır (Göksu, 2010:369-370). Atlara zırh giydirildiği kalkanın atların terkinde taşındığı ve gürz (topuz)'ün süvari eyerine bağlı olduğu ve de süvarilerin ellerinde kalkan ve kargıların olduğu bildirilmektedir (Göksu, 2010:328).

2.3.2. Selçuklu Süvarilerinde Savaş Araç-Gereçleri ve Taktikler

Selçuklu ordularının başlıca silahı ok ve yaydır. Miğfer ve zırh giyen bozkır insanı at sayesinde süratli manevra kabiliyetine sahiptir. Bu nedenle uzaktan savaşı tercih eder. Savaş meydanlarında süvariler atların donları (renkleri)'na göre belirli kanatlarda yer alırlar. Okçu süvarilerden kurulu Türk savaş birlikleri at ile sağlanan sürat sayesinde ağır, hareketli ve sıkı saflar halinde kitle yabancı ordular karşısında üstünlük kazanırlar. Kendi taktiklerini uygulamak için ordularını daima taarruz esasına göre düzenleyip, yetiştiren Türklerin savaşında en belirgin özellik, düşman cephesinde şaşkınlık yaratan baskın şeklindeki taarruzlardır. Böylece birkaç saat içinde netice almayı tercih ederler. Uzunca bir süre savaşmak gerektiği zamanlarda ise, çarpışmanın ve savaş sahasının gereklerine göre tam bir hareket serbestliği içinde sürekli dağılır ve birleşirler (Kesik, 2011:21-22).

Bozkır savaş tarzını, görerek tasvir etmelerine rağmen iyi kavrayamayan batılı ve doğulu yazarlara “düzensiz, telaşlı” gibi görünen bu akıcılık Türk ordusunun en büyük yeteneğidir. Türk yurdunun adından dolayı “Turan taktiği” denen bu yöntem sahte ric’at (bir savaş taktiği uyarınca geri çekilme ve kaçma) ile pusu (düşmana geri çekiliyormuş) izlenimi vererek çember içine almak ve pusu kurulan yere kadar onu çekmek yani bir kurt oyunu sergilemektir (Kesik, 2011:21,22).

Bu taktiğin adı “Bozkurt taktiği”, Eke-kurt taktiği” ya da “Hilal taktiği” gibi farklı şekillerde de ifade edilir. Oğuz Türklerinin, kurtların avlanmalarından esinlenerek geliştirdikleri bu taktik, üç aşamalı bir taktik dizisinden ibarettir. Önce düşmana öncüler ile ani hücum edilir. Uygun zamanda hızla geri çekilerek pusuya düşürülen düşman imha edilir. Bunun en iyi uygulandığı savaş 1071 Malazgirt savaşındır (Çetin, 2014:127).

Resim 12: Malazgirt Savaşında Uygulanan Bozkurt- Hilal Taktiği

Kaynak: (Çetin :2014:128)

Türkiye Selçuklu askeri, süratli atlar kullanmasının yanında ok, yay ve kılıç gibi hafif silahlar taşımaları nedeniyle savaşlarda gereken çabukluğu ve kıvraklığı göstererek düşmanlarının kendilerini takip etmelerini güçleştirirler (Yücel, 1999:3-6) At üzerinde mızrak ve kılıçla savaşırılar ayrıca at zırhlıdır. Selçuklular yürüyüş amaçlarının anlaşılmasını ve takip edilmemek için atlarını ters nallarlar. Ayrıca Türkiye Selçuklu askerleri bazen geceleri bir kurt gibi uluyarak düşmanın uykusuz kalmasını ve psikolojisinin bozulmasını sağladılar (Kesik, 2011:110).

Türkler atını uçar gibi koşmasını sağlamak için şiddetle mahmuzlar; kendisi iki eliyle yayını kavrayarak geriye doğru ok atar. Arkasından onu geçmek üzere gelen ise onu geçer ama sadece ölmekte. Onu yakalamak isteyen kendisi yakalanır ve birdenbire izlenen, izleyen olur (Kesik, 2011:105).

Resim 13: Ok Atan Süvari Minyatürü

Kaynak: (Çetin, 2014:109)

Süratli atlara sahip olmak ve çok iyi ok atmak savaş tekniklerinin gereğidir. At, Selçuklu süvarisinin savaş kazanmasında, savaş sırasında hayatta kalabilmesinde ya da mağlubiyete uğradığında düşmanın eline esir düşmemesini sağlamada en büyük faktördür. O, at sayesinde düşmanını yakalar, at sayesinde düşmanını takip eder veya kovalar, at ile iz sürer. At sayesinde en çok sevdiği savaş taktiği olan vur-kaç (aniden saldırıp kaçma) taktiğini başarı ile uygular (Kesik, 2011:96-97; Göksu, 2010:10-19).

Selçuklularda atlı savaşa uygun binici kıyafetini oluşturan diğer parçalar çizme, çakşır ve dolaktır. Ayaklarda daha çok çizmeler görülür. Bazen de savaşçılarda pabuçlar görülür. Savaş sahnelerinde kullanılan atların zırhlarına “keçim” adı verilir. Keçim bazen bir süs giysisi de olabilir. Atları silah darbelerinden koruyan zırh takımları ise; alım zırhı, boyunluk, sağırlık ve göğüslük gibi parçalardan oluşur (Süslü, 1989. 184).

Eski Türk askerleri seferlerde ve savaşlarda silahlarını ve yiyeceklerini yanlarında taşırlar. Hâlbuki başka ordular bu mühimmatı taşımak için çok sayıda araba kullanır. Et ihtiyaçlarını karşılamak için de ordunun arkasından binlerce sığır sevk

edilir. Bu durum ordunun hareketini fazlasıyla yavaşlatır. Türkler ise genellikle yiyecek ihtiyaçlarını yanlarına aldıkları et konservelerinden karşılar (Kesik, 2011:24).

Selçuklu ordusunda kullanılan önemli taşıyıcılardan biri de fildir. Hindistan'da çeşitli amaçlarla kullanılan fil, Gazneliler tarafından da benimsenerek Maverainnehr ve Horasan'a getirilir. Ortaçağ'da filler günümüzdeki tankların görevini yapar. Üzerlerine yerleştirilen küçük kulelerde bulunan okçular, etrafa ok yağdırırken, zırhlı filler önüne çıkan düşman askerlerini ezer. Fakat filler ağır hayvanlar oldukları için, Selçukluların sürate dayanan savaş sistemlerine pek fazla uymazlar. Bu yüzden savaş fili kullanımı, Selçuklular tarafından çok benimsenmez. Selçuklu ordusunda at ve fillerin dışında katır, deve ve eşekler de nakliye işlerinde kullanılır. Erzak, cephane, levazım vb. malzeme bu hayvanların sırtında taşınır (Çetin, 2014:93-119).

2.4. SELÇUKLULARDA ORDUYA AT TEMİNİ

Türk atçılığı o zamanki belli başlı medeni milletler arasında onlarla eşit bir yer işgal eder. Türk atının asıl üstünlüğünü sürat ve mukavemet oluşturur. Bu üstün vasıflara sahip Türk atı ve atçılığı başka kavimler üzerinde de tesir icra eder. Selçuklu devrinde Türk atçılığı daha da gelişir. Ömer Hayyam, Türkleri bu sahada rakipsiz sayar. Ona göre eski devirlerde Acemler (İranlılar) bu konuda bütün milletlerden üstünken Selçuklular devrinde hiçbir milletin atçılığı Türkler kadar iyi bilemediği bildirilmektedir. Çünkü Türklerin işleri güçleri gece gündüz atladır ve sonra cihan da onların elindedir. Ömer Hayyam'a göre Selçuklu devrinde iyi atlar, imparatorluğun her tarafından Selçuklu sarayına çok defa hediye olarak gönderilir. Yabancı hükümdarlar, valiler, devlet erkânı ile hususi şahıslar muhtelif vesilelerle iyi atlar hediye etmekte ve bu konuda birbirleriyle adeta yarış halindedirler. Hükümdara takdim edilen hediyeler arasında atın en mühim yeri işgal ettiği ve en gözde hediyeler arasında atların da bulunduğu bildirilir (Göksu, 2010:372-373; Köymen, 2011:276-293; İbn Battuta, 2013:273-308). Ayrıca, saraçların yaptıkları koşum ve eğer takımları da eski dönemlerde önemli şahsiyetlere, devlet adamlarına armağan olarak gönderilir (Başbuğ, 1986:1-36).

Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey 10. yüzyılın ortasında bir emir ile savaşır. Emir kalenin birine iltica mecburiyetinde kalır;

sonunda aman diler ve Çağrı Bey'e bütün takımları ile birlikte 1000 at verir. Yine Atabeklerden Arslan Şah ve Emir Şemseddin Atabeg İl- Deniz, Emir Zengi'yi davet ederler. Emir Zengi korkup gelemez, aman verilmesini rica eder; elçisi ile türlü hediyelerle birlikte Arap memleketlerinden aldığı atları gönderir ve ahd-ü peyman ister. Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus'da Sinop ve Trabzon hükümdarı Aleksi'yi esir ettikten sonra bir takım ağır şartlarla yeniden makamında bırakır; ona atlar verir. Aleksi de aynen mukabelede bulunur. Sultan Celalleddin 1226'da Erran'a sahip olduğu tarihte Feriberzin oğlu El Feridun Şirvan Şah'a bir elçi gönderir. Selçukluların Alp Arslan oğlu Melikşah'a verilmiş olan verginin kendisine bağlanmasını ister. Aralarında anlaşma olunca Şirvanşah, Celalleddin'e 500 cins Türk atı takdim eder (Elçin, 1995:161).

Devletin ve devlet adamlarının ihtiyaçları olan atları kendi haralarından tedarik ettikleri söylenebilir (Çetin, 2014:118). Buralarda mütehassısların nezaret ve kontrolü altında kaliteli Türk atı yetiştirmek için daima gayret sarfedildiği görülür. Çeşitli nedenlerle oluşan at kayıplarını karşılamak için, halktan zorla at satın alımı yapıldığına dair herhangi bir bilgi günümüze ulaşmamıştır. Nizam-ül Mülk ihtiyaç için kendi otlaklarında beslediği at sürülerini kullanmıştır. Selçuklu hükümdarları da at ihtiyaçlarını kendi haralarından karşılarlar (Köymen, 2011:276-293).

Ayrıca, savaşlarda ganimet olarak ele geçen atlar da ordu ihtiyacında kullanılır (Köprülü, 2011:201-233). Alp Arslan Horasanda Gaznelilere karşı yaptığı savaşı kazanınca 1000 kişi ile hesapsız sayıda at ve silah ele geçirir. Bunlar kazanılan zaferin en mühim neticesidir. Bir başka olayda da Bizans İmparatorundan 6000 at ganimet olarak ele geçirilir (Köymen, 2011:276-293).

Bu tedbirler geçicidir; at tedariki için daimi tedbirlere ihtiyaç duyulduğu bildirilir. İhtiyaç duyuldukça ikta sahipleri ve diğer devlet erkânı, piyasadan at satın alırlar. Ayrıca Ömer Hayyam'ın yukarıda belirttiği gibi saraya hediye olarak gönderilen atlarla beraber iyi at yetiştiricileri tarafından devletin satın alması için gönderilen ya da getirilen atların da bulunduğunu kabul etmek gerekir. Selçuklularda ata yalnız devletin bekasını temin eden bir unsur gözüyle bakılmadığı, aynı zamanda cihan hâkimiyetini temin eden bir vasıta gözüyle bakıldığı da malumdur (Köymen, 2011:276-293).

2.5. SELÇUKLU AT PAZARLARI

At pazarları hakkında Anadolu Selçukluları dönemi kaynaklarında fazla kayıt bulunamamaktadır. Türkiye Selçuklularında at yetiştiren ve alım satımıyla uğraşan kişilerin olduğu bilinmektedir. Eflaki'nin kaydına göre bunlardan biri olan Celalüd-din Kassab; Arap atlarının taylarını alıp yetiştirip ekâbire satar. Onun ahırında (istabl) daima iyi atlar bulunur (Göksu, 2010:372; Taneri, 1977:38).

Horasan, Gürgen, Harezmi ve Maverâünnehir şehirlerinde devletlerarası ve dahili ticaret merkezi olan çok sayıda pazar vardır. Normal pazarların yanı sıra bazı mal çeşitlerinin, ev hayvanlarının, kölelerin satıldığı özel ve mesleki pazarlar da vardır. Merv'de sebze pazarları, Nişabur'da saraçlar çarşısı, Herat'da itriyatçılar çarşısı ve Belh'de ip ve ipliklerin satıldığı pazar ile Buhara'da at eyeri, kumaş ve diğer mamullerin ihraç edildiği pazarlar vardır. Burada yaşayanların ana meşgalesini hayvancılık ve özellikle at yetiştiriciliği oluşturur. Orta Asya bozkır halkı hayvancılık ile çiftçiliği birleştiren yarı yerleşik göçebe bir halk olup, at ve deve besler. Savaşçı olduklarından dolayı bu göçebeler rüzgâr gibi hızlı, fırtınalı denize benzeyen binek atlarına büyük önem verirler (Agacanov, 2006:241-245).

Her yerde at satılan pazarlar bulunmakla beraber, cins savaş atlarının satıldığı muayyen merkezler de vardır. Horasan bölgesindeki "Huttelan", Selçuklu devrinde en mükemmel Türk atlarının alınıp satıldığı bir merkezdir. Huttelanlıların attan iyi anladığını gösteren olaylar vardır. Anlatılan olaylarda her beslenen atın ne kadar gösterişli olursa olsun, istenilen vasıfta bulunmadığı, attan anlayan bir uzmanın iyi at tedarikinde ki rolünün önemi, attan anlayan uzman bulursa bile iyi at tedarikinin güçlüğü, iyi atın ancak Huttelan gibi muayyen bölgelerdeki pazarlardan tedarik ile sağlanabileceği ve nihayet tedarik edilen iyi atın vasıfları hakkında kâfi derecede fikir edinmenin mümkün olabileceği ortaya konulmuştur. Yine bu hadiseden, iyi vasıflı atın mutlaka gösterişli olmadığı da anlaşılmaktadır ki; bununla Türk at tipinin en başta gelen vasfı olan orta boyun kastedildiği anlaşılabilir. Selçuklu devrinde Huttelan gibi kıymetli atların satıldığı daha başka meşhur pazarların bulunduğu muhakkaktır. Fakat bu hususta elde edilen veriler yetersizdir. Sonuç olarak Huttelan'da Abbasiler için olduğu gibi Selçuklular içinde at yetiştirildiği ileri sürülebilir (Köymen, 2011:276-293).

İbn Battuta ünlü eseri Seyahatnamesinde Anadolu'nun muhtelif yörelerinde evlerin kapılarının küçük olması nedeniyle hayvanların içeriye alınamadıklarını bu nedenle atlar için çarşı da tavlalar oluşturulduğunu ve atların buraya bağlandığını anlatmaktadır (İbn Battuta, 2013:300,301).

Türkler besledikleri, bakımını yaptıkları atları özellikle Çinlilere ipek kumaş karşılığı olarak verirler. Göktürk ve Uygurlar döneminde en önemli ihraç malı attır. İpeğin vasfı bozulur veya topları incelirse at, altın ve gümüş karşılığında satılır. Türklerin İran, Suriye ve Hindistan'a da at ihraç ettikleri bir gerçektir. Kaşgarlı Mahmud'un ünlü sözlüğünde Türklerin at alım ve satımını yaptıklarını belirten bölümler vardır. Bu bazen bir mal ile değişim şeklinde, bazen de doğrudan doğruya bedelini peşin olarak ödemek şeklinde gerçekleştirilir. Bu alışverişlerde şiddetli pazarlıklar da yapılır ve atın değeri düşürülmeye çalışılır (Çınar,1993:15-16).

Ayrıca Türkmenlerin de çok iyi atlar yetiştirdikleri bilinmektedir. Bunların en meşhurları Germiyan ili ve Kastamonu bölgesinde yetiştirilen atlardır (Göksu, 2010:372). Yine İbn Battuta Seyahatnamesinde Batı Karadeniz bölgesinde soğuğa karşı çok dayanıklı olan muhtemelen Türkmen atı olduğunu düşündüğümüz Yörük atlarından övgüyle söz eder (İbn Battuta, 2013:300). Bu atların bu kadar değerli ve pahalı olması onları, Anadolu'nun önemli ticaret değerlerinden biri haline getirmiştir. Başta Konya olmak üzere muhtelif Anadolu şehirlerinde kurulan At pazarları (esb-i bazar/ sukü'l-hayl) at alım satımının yapıldığı yerlerdir. Yine bu dönemde Ortaçağ İslam âleminin birçok yerinde At pazarlarının mevcut olduğu da bilinmektedir. Uluslararası bir ticaret merkezi olan "Yabanlu Pazarı"nda da Türkmen atları satılır (Göksu, 2010:372; Sümer, 1983:14-18).

Anadolu'da her yıl, baharın başında 40 gün süren bir pazar kurulur. Bu pazara "Yabanlu Pazarı" denilir. Bu pazara uzak yerlerden; doğu, batı, kuzey ve güneyden insanlar gelir; tacirler bu pazara katılmak için gayretler sarf eder. Bu pazarda güzel atlar ve katırlar satılır. Satın alınan mal asla geri verilmez. Bu pazar uluslararası bir fuar durumundadır. Her ülkeden mal getirilir ve dünyanın her bölgesinden insanlar buraya gelir. Yabanlu pazarının tam yerinin kervan yollarının tam kavşağında bulunan Kayseri Pazarören kasabası olduğu kesindir. Selçuklu devrinin yegâne milletlerarası fuarı olup, İslam âleminde bu ölçüde başka fuar yoktur (Çetin, 2014:223-225).

Ahmed Eflaki'de (1286?-1360) Menakibü'l Arif adlı tanınmış eserinde at koşturma (at eğitim alanı) sahası olarak Konya yakınındaki Filubat Sahrası'ndan sık sık söz eder. Yine aynı eserde Mevlana'nın da Filubat Sahrası'nda at koşturulduğuna dair bilgiler aktardığını bildirmektedir. Daha sonra ki dönemler de Filubat Sahrası'nın Moğol askerlerinin eline geçtiği de anlatılmaktadır (Taneri, 1977:38-39).

Adı Selçuklu kültürü ile beraber anılan kervansaraylar; Türkiye Selçuklu mimarisinin en gösterişli abideleridir. Bu yapılar ticaret yanında aynı zamanda da sosyal yardım ve kültür müesseseleridir. Yolcuların yük hayvanlarıyla birlikte barınma ve yiyecek ihtiyaçlarına cevap veren kervansarayların tamamında birer mescit, çoğunda da hamam, kütüphane bulunur. Tüm hizmetlerin ücretsiz olduğu kervansaraylarda hekim, baytar (veteriner hekim), nalbant, vakıf yöneticileri, imam, müezzin, müzif (iç işlerden sorumlu görevli), havayic memuru (yemek, yatak ve ahırdan sorumlu görevli), aşçı, terzi, kunduracı ve bunların yardımcıları ile her çeşit tamirat için ustalar bulunur. Burada yolcular, ihtiyaçlarının yanı sıra hayvanlara (atlara) gerekli olan arpa, saman gibi ürünleri de temin ederler (Yazıcı 2013:343; Çetin, 2014:218).

Ordu da geri hizmetlerde veya ticarete yük hayvanları olarak kullanılan atlar gerek tip itibariyle, gerekse eyer ve dizgin takımları bakımından savaş ve binek atlarından farklıdır. Yük atları daha büyük olup eyer takımları da yük taşımaya uygundur. Ancak yük taşıma da yalnız at değil, attan çok deve de kullanılır. Ticari hayatta ise at, baş yeri işgal eder ve bunu katır ile deve takip eder (Bal, 2006:1-6).

2.6. SELÇUKLULARIN SOSYAL YAŞAMINDA ATÇILIK

Selçuklu toplumunda at sevgisi daima telkin edilir. Ömer Hayyam'ın, et yiyen havanların şahının doğan, ot yiyen hayvanlarının şahının ise at olduğu ve insanların emirinin padişah; hayvanlarının emirinin ise at olduğu yönündeki kendinden önceki görüşleri naklettiği görülür. Yine Ömer Hayyam; gök için ay ne ise, hükümdar için de at o'dur ifadesini Efrasyab (Alper Tunga)'dan Türkçe olarak nakletmiştir. Ayrıca hiçbir hayvanın suretinin attan güzel olamayacağı yolunda eski sözlerden de alıntılar yapar. Selçuklularda az veya çok mevki sahibi herkesin atı vardır. Selçuklu hükümdarları saraydan çıktıklarında atına biner ve etrafında atlı maiyeti ve muhafızları bulunur. Hükümdar sarayını yalnız savaş için değil, seyran için, av için, oyun için ve orduyu

teftiş için de terkedebilir. Hükümdar açık renk ve genellikle beyaz ata biner. Eski bir Türk geleneği olan ve günün muhtelif zamanlarında muhtelif renk atların kullanımını Selçuklularda uygulanmış olabilir (Köymen, 2011:276-293).

Selçuklu Türkleri, geleneksel çalgıları olan kopuzun tellerini at kuyruğundan yaparlar. At sağrısından ayakkabılar, süt, ayran, kımız konulan tulumlar, binit takımındaki kömüldürük, kuskun, özengi, gemin dizgin, başlık kayışları ve kamçıda kullanılan sırimlar hep at derisinden yapılır. Atın yele ve kuyruğundan elde edilen kıllardan çadır kuşakları ve bazı ip türlerinin yapımında faydalanılır (Sümer, 1983:4).

Ayrıca İbn Battuta (1304-1368) Seyahatnamesinin Anadolu'yu içeren bölümünde bir kişiyi at üzerinde selamlamanın kabalık sayıldığını, yolcunun beyi selamlaması için mutlaka attan inmesi gerektiğini o zaman da beylerinde atlarından inip selamı aldıklarını bildirmiştir (İbn Battuta, 2013:292,293).

Selçuklularda avlanmada da atların kullanıldığı, yer yer midilli atların tercih edildiği, atlı avcılarının çoğunlukla silah taşımadıkları, genellikle eldivenli sol ellerinde büyük bir şahin tuttıkları, atın yanında tasmaından eyere bağlanmış tazı tipi bir av köpeğinin bulunduğu, bazı avcılarının avda gürültü yaparak kuşların havalanmasını sağlayan davul, tokmak ya da benzer aletler taşıdıkları, başlık, çizme ve kaftan giydikleri, atların kuyruklarının düğümlü olduğu ve avdan sonra toy yani dini bir merasim, bir ziyafet verildiği günümüze ulaşan kabartma ve seramiklerden öğrenilmektedir (Öney, 1972:121-138; Esin, 1995:75).

Anadolu Selçuklularında hükümdarı hükümdar yapan en önemli hâkimiyet sembollerinden biri de “Çetr” dir. Çetr, hükümdarların sefere çıktıklarında veya bir yere gittiklerinde başları üzerinde tutulan şemsiyedir. Bunu at üzerinde bulunan hükümdarın başı üzerinde, yine atla giden ve sultanın biraz gerisinde bulunan Çetirci veya Çetirdar denilen görevli taşır. Çetr; atlas, ipekli kumaş veya altın sırmalı kadifeden yapılır. Selçuklu hükümdarları da hükümdarlık sembolü olarak bu çetri başları üzerinde taşırlar (Sevim ve Merçil, 1995:502). Ayrıca eyer takımı teçhizatından olup, eyerin altına konan keçeye (haşa) “gaşiye” adı verilir. Bu yine hükümdara özgü ve muhtemelen altın işlemeli olup saltanat alametlerinden biridir (Sevim ve Merçil, 1995:504; Çetin, 2014:38-39).

2.6.1. Selçuklularda At Menşeli Gıda Ürünleri

Atın etini ve sütünü (kımız) Türkler çok tüketirler. Atın karın yağını tuzladıktan sonra, yine bunu atın bağırsaklarına doldurup tütsüleyerek sucuk yaparlar. Çinliler ve Avrupalı bazı milletler et kurutmayı, yani konserve yapmayı Türklerden öğrenmişlerdir. Kımız “ilahi içki” adını verirler. (Kesik, 2011:24; Sümer, 1983:3).

2.6.1.1. Kımız

At sütünden yapılan bir içki olan kımız, Türklerin milli içkisidir. Bilimsel adı “Vinum Lactis” ya da “Lacfermantatum” olan kımız kısırak sütünden mayalandırılarak yapılır. Atın kutsal niteliklerine olan inanç nedeniyle kımızda da özel anlamlar yüklenir. At sütü içimi ilk kez İskitler de görülür. Hunlar, Göktürkler ve Selçuklularda da kımız yaygın olarak tüketilir. Anadolu Türklerinin ilk dönemlerinde Kımız Asya’da ki kullanımından farklılaşmamış biçimde tüketilir (Başbuğ, 1986:1-36; Emiroğlu ve Yüksel, 2009:213-215).

Kımızın mayasına Türk mayası da denir. Bu maya, yeni sağılmış kısırak sütü ile saba adı verilen, kayın ve kızılcağ ağacı dumanıyla tütsülendirilmiş, atın derisinden yapılmış tulumlar içinde üretilir. Belli sıcaklıkta karıştırılıp, piskek tabir edilen tokmakla dinlendire dinlendire dövülür. Bu şekilde sütün mayalanması fermente edilmesi sağlanır. Saba’ya zaman zaman kısırak sütü ilave edilerek ve dövülerek bu işlem tekrarlanır. Her defasında süt ilave edildikçe iki saatte bir en az beş bin kez dövülür. Kımız, beyaz renkte, süte göre daha akışkan, daha homojen bir yapıya sahip olup, pıhtı içermez. Kendine özgü tat ve kokuya sahiptir. Kendine has süt kokusu dışında yabancı bir koku bulundurmaz. Kımızı ilk içenler, kekremsi bir tat hissederler ki bu damakta hoş bir lezzet bırakır. Üç yaşında ki erkek kısırak yavrusuna “kunan”, dört yaşında ki yavruya “dönen”, beş yaşındaki yavruya ise “besti” adı verilir. Kımızın kalite ve derecesi de bu tayların yaşına göre değerlendirilir ve ölçülür. Kunan kımız, tatlı kımız, Dönen kımız; orta-sert kımız, Besti kımız; çok sert kımız demektir. Türkler kımız içmekten büyük zevk duyarlar. Yediden yetmişe herkesin içeceği olmakla beraber daha çok toylarda, bayramlarda ve şölenlerde içilir. Neşe ve dinçlik kaynağı olup, cesaret ve yiğitliği arttırır (Doğru, 1995:322-323).

Kımızın sağlık için çok yararlı olduğu, et yenilirken içilirse daha hoş olacağı, kolay sarhoş yapmadığı, sadece bir meşubat değil gıda olarak da kabul edilmesi gerektiği ve yağsız olduğu yolunda da bilgiler vardır. Kımız %2,6 oranında alkolü ile fazla beslemese de, ferahlatıcı ve açlığı teskin edici özelliğe de sahiptir. Litre başına oldukça yüksek kalori (450) sağlar (Başbuğ, 1986:1-36). Güclü besin maddesi olup vitamin mineral ve aminoasitler içerir. Mide hastalıklarının tedavisinde kullanılır. Anti septik özelliği nedeniyle mikropları öldürür ve direnç ve bağışıklığı artırır. İşhal ve idrar yolu hastalıklarını tedavi eder. Damar sertliğine iyi gelir. Güclü ve yararlı bir antibiyotiktir. İhtiyarlığın, halsizliğin ayrıca karaciğer, akciğer, böbrek başta olmak üzere birçok organa ait hastalığın doğal ve en etkili ilacı olduğu belirtilmektedir. Kımızın etkileri üç kelimeyle şöyle özetlenir; Besler, kuvvetlendirir, yeniler. Ömrü uzattığına inanılır. (Doğru, 1995:322-323) Divan-ı Lügat'it Türk'te de kımız hakkında bilgi verilir (etin, 2005:197).

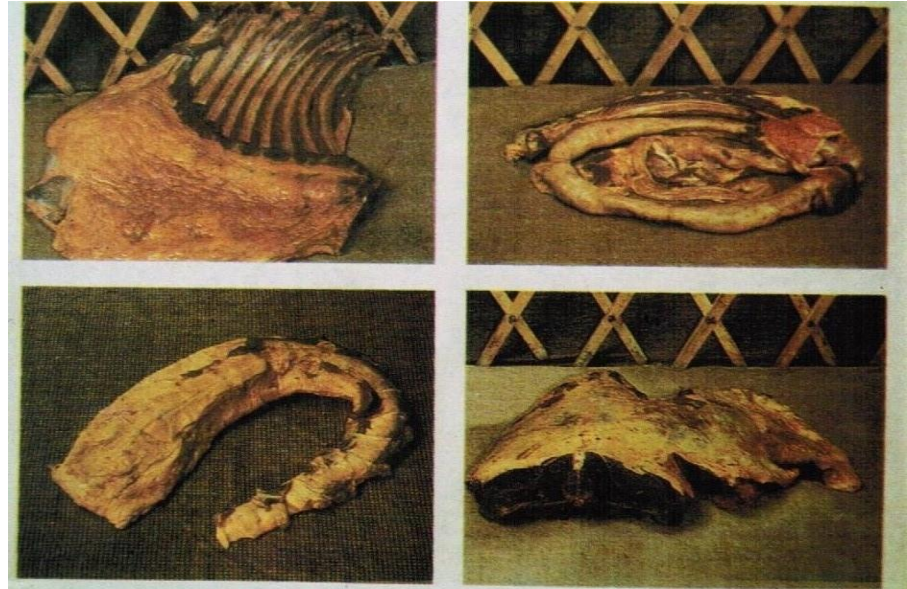

Resim 14: Kımız ve Kımız Kabı

Kaynak: (ınar, 1993)

2.6.1.2. At Eti

Eski Türklerde çok makbuldür. İbn Fadlan, 9. yüzyılda Oğuz Türklerinin mezar üstüne topraktan kubbe yaptıklarına, ölü sahibinin servetine göre 100-200 at kestiğine ve etlerini yediğine tanıklık etmiştir (Emiroğlu ve Yüksel, 2009:207). Yine Kaşgarlı Mahmud, “yund eti yıpar; at eti misk gibidir” sözü ile eski Türklerin bu eti çok sevdiklerini dile getirir. Haşlanmış at etinden yemekler yapılırken, at etinden çeşitli sucuklar da imal edilir (Başbuğ, 1986:1-36). Atın karnından çıkan yağı çok severler. At eti normal şekilde pişirilir (Köymen, 2011:418-424) Ayrıca bu at eti tuzlu suya yatırılır ve daha sonra kurutulur; böylece istendiği zaman siyah ekmeğe gibi kesilerek yenilir. Çocuk sahibi olan kadınlar bu etlerle ilgilenir ve onu muhafaza ederler, ayrıca savaşa giden askerlerin yiyeceklerini hazırlarlar. Onlar çiğ at etini eyerleriyle elbiselerinin etekleri arasına koyarlar ve et iyice ezilip kanı çıkınca onu çiğ olarak yerler. Yemedikleri kısımları ise deri çantalarına koyarak acıktıkları zaman çantayı açıp en eski parçadan başlamak kaydıyla etleri tüketirler. Eğer aceleleri varsa, acele yola çıkmak zorunda iseler eti, ince dilimlere halinde kesip, eyerlerinin altına koyarlar ve üstünde atlarını sürerler. Acıkınca da bu etten yerler (Emiroğlu ve Yüksel, 2009:207).

Resim 15: At Eti ve Yağı (Karta ve Kazı)

Kaynak: (Çınar, 1993:145)

Et, önce tuzlanır ve onlara göre bu et kendilerine zarar vermez. Çünkü et, atın ısıyla kurur ve atın hareketi sebebiyle eyerin altında gevşeyip yumuşar ve suyu çıkar (Emiroğlu ve Yüksel, 2009:207).

O devirde Türklerin en çok sevdikleri etin, at ve ergeç eti olduğu anlaşılmaktadır. Zira bir atasözünde şöyle denilmektedir: “Ergeç eti ilaç, keçi eti yel olur”. Et ya günlük yiyecek ihtiyacını karşılamak için kullanılır; ya da şu veya bu şekilde bir işleme tabi tutularak gelecekteki ihtiyaçları karşılamak amacıyla saklanır. Türkler bugün olduğu gibi, Ortaçağda da kuzu, koyun, ergeç, keçi, oğlak, at, tavuk, kuş ve balık etlerini her zaman kasaplardan satın almazlar. Çobanlıkla meşgul olan aileler, kendi et ihtiyaçlarını kendi sürülerinden temin ederler ve bu iş için ayırdıkları hayvanları kendileri keserler veya başkalarına kestirirler. Selçuklular zamanında et kesmeyi meslek edinen kasaplara “etçi” denir. Kesmek için ayrılan hayvana bugün olduğu gibi o dönemde de “etlik” adı verilirdi. (Bakır, 2000; 161) Ahmet Eflaki, Menakibü'l Arif adlı eserinde at yetiştiricisinin, satıcısının ayrı ayrı meslek dalları olduğunu belirtmektedir (Taneri, 1977:96).

Ortaçağda kesilmiş hayvan eti hakkında şüpheye düşüldüğünde, hayvanın meyte (leş) yahut kesilmiş olduğunu anlamak için, et suya atılır. Eğer et, suyun dibine düşmezse, hayvan ölmüş kabul edilir. Eğer et suyun dibine düşerse, hayvan kesilmiş kabul edilir. Eti satılan hayvanın ölü olup olmadığını öğrenmek için, bir yöntem de etten bir kısmını kömür üzerine atmaktır. Eğer et kömüre yapışmazsa etin ölü bir hayvana ait olduğu anlaşılır. Aksi meydana gelmişse, kesilmiş bir hayvan eti olduğuna karar verilir (Bakır, 2000; 161-162).

2.6.2. Selçuklularda Atlı Oyunlar

Selçuklu toplumunda da tıpkı Orta Asya Türklerinde olduğu gibi at sırtında gerçekleştirilen çok sayıda spor dalı bulunmaktadır.

Türklerde ata binmek, ok atmak herkesin günlük yaptığı sıradan uğraşlardır. At yarışları, cirit, gülle atma, güreş, doğan ve şahin gibi avlanma ile çevgan gibi at sırtında oynanan ve kadınlarca da gerçekleştirilen oyunlar vardır. Hun hükümdarının idaresinde

düzenlenen bir sürekl avına M.Ö 62 yılında 100.000 süvarinin katıldığı aktarılmaktadır (Kesik, 2011:23).

2.6.2.1. Çevgan (Çöğen, Polo) Oyunu

At üzerinde, ucu eğri uzun sopalarla oynanan bir çeşit top oyunudur. Asya Türkleri tarafından dünyaya tanıtılmış olan Çevgan, geniş ve düz bir alanda eşit sayıdaki iki takım arasında oynanan bir oyun olup, bu oyunda oyuncular birbirleriyle paslaşmak suretiyle topu kaleye sokmaya çalışırlar. Çöğen, çöğan, çevgan, bandal, çukanyon, tubuk ve tuy olarak da bilinen bu oyunun dünyada bugün çok yaygın olan adı Polo'dur (Bal, 2006:1-6; Başbuğ, 1986:31).

Resim 16: Çevgan Oyunu

Kaynak: (Emiroğlu ve Yüksel, 2009)

2.6.2.2. Cirit Oyunu

En eski Türk milli oyunlarından. Çeşitli eğlence ve şenliklerde zevkle oynanan, vazgeçilmesi mümkün olmayan atlı bir oyundur. Cirit oyununda kullanılan bir

metre uzunluğundaki sopalar çeşitli ağaçlardan kesilir ve cilalanır. Bir ucu daha kalındır. Cirit oyununa katılacak atlılar karşılıklı dizilir. Aralarında 100-200 metrelik bir mesafe bulunur. Cirit başladığı zaman, dizilerden bir atlı atını ileri sürer. Buna öteki diziden başka bir atlı karşı çıkar. İlk çıkan atlı, karşısındaki atlıya sopasını fırlatır ve hemen dizginleri geri çevirir. Öteki onu kovalar ve sopasını atar; karşıdan bir ikincisi onu karşılar. Böylece cirit bir düzen içinde sürüp gider, değneğini en çok isabet ettiren taraf galip sayılır. Cirit oyununda tek hedef atın sırtındaki binicidir. Cirit'in ata isabet etmesi, savuranın oyun dışı kalmasını gerektirir. Bu yüzden atlılar, kendilerini hedef alan ciritlerden korunmak için at üzerinde çeşitli hareketler yapar; gizlenir ve dötrnala giden atın üzerinde türlü hünerler gösterirler. Çeviklik, iyi binicilik, güçlü atıcılık, cesurluk bu oyunun hünerleri arasındadır. Cirit oyununu eski Türklerde bir savaş manevrası sayanlar da vardır. Sipahi adı verilen atlı savaşçılar, ellerindeki mızrak ve gürzleri kullanacakları savaşlardan önce yaptıkları talimlerde ağaç sopalar kullanırlar. Cirit oyununun bir savaş oyunu ya da bir savaş gösterisi olarak kabul edilmesi bu yüzdendir. Cirit oyunlarına katılacak atların yetiştirilmesi titizlik ister. Cirit'e her at ile çıkılmaz (Başbuğ, 1986:27-31; Çınar, 1993:37).

Resim 17: Cirit Oyunu

Kaynak: (Çınar, 1993)

Atın esaslı bir eğitim ve terbiyeden geçmesi, binicisi ile kaynaşmış ve ona tam anlamıyla alışmış olması lazımdır. Bu nedenle oyuncular atlarını kıştan itibaren engebeli arazide çalıştırmaya başlarlar. Kışın yapılan bu idmanlar atları zinde tutar. Bahar gelince atlar yürüyüşten sonra tarlalarda, meydanlarda koşturulur. Bir yandan da cirit dönüşleri talimleri yaptırılır. Dönme talimleri gittikçe artırılır. Bu çalışmalar 2-3 ay sürer. Yaz mevsiminde idmanlara devam edilir ve atlar sonbaharda cirit oyununa çıkarılır (Başbuğ, 1986:27-31; Çınar, 1993:36-37; Emiroğlu ve Yüksel, 2009:484-493).

2.6.2.3. At Yarışı

Selçuklularda en çok rağbet gören oyunlar arasındadır. Yarışmalar genelde sonbaharda yapılır. Yarış atlarına “cüyrük at” ya da “bayge atı” denir. Cüyrük atlara son derece itina ve titizlikle bakılır. Yarışmalar genel olarak güz aylarında yapılacağından, hayvanlar kışın yem ve ot ile iyice beslenir. Daha sonra ilkbaharda at sürüsüne katılır ve temmuz ayına kadar mükemmel derecede semirirler. Yarışa katılıp dereceye giren bir ata paha biçilemez ve çeşitli ödüller verilir. Çeşitli bayram, düğün, cenaze töreni ve ölüm yıldönümlerinde at yarışları tertip edilir. At yarışlarında yaban aygırı ile evcil kırsağın çiftleştirilmesi sonucu doğan atlar özellikle tercih edilir. Çünkü bu atlar hızlı koşar ve yarışı kazanırlar. Bu atların çok hızlı koşması, hedefe, sağa sola sapmadan varması, önceden belirlenen 2000-3000 metrelik yuvarlağı takip etmesi gerekir. Bu yarışlarda, yarış havası denilen ve davul zurna ile çalınan bir hava eşlik eder. Daha çok yiğitlik gösterisi şeklinde görülen bu spor, hayatın gerçekliğinin yalın ve çarpıcı bir şekilde oynanması oyunu olarak da nitelendirilebilir (Çınar, 1993:36-37; Başbuğ, 1986:1-36).

2.6.2.4. At Güreşi

Hunlardan daha eski dönemlerden beri sevilen ve çok önem verilen bir gelenektir. Çin kaynaklarında da at güreşlerinden söz edilir. Sonbaharda genel olarak atlar güçlenir ve kuvvetlenir. Bu nedenle Türkler, büyük bir tören yaparlar ve bu törende her bölgenin at yetiştiricisi, seçkin atlarını getirerek güreştirir. Bütün bölgeler içinde birinci gelen at, toplum içinde de büyük bir değer ve saygı görür. Göktürkler

çağında, Türkler damızlık atları, at güreşleri sonunda kazanan atlar arasından seçerler (Başbuğ, 1986:1-36; Çınar, 1993:36-37).

2.6.2.5. Buzkaşı Oyunu

Türklerin binlerce yıldır oynadığı oyunlardan biridir. Birçok Türk topluluğunda halen oynanan bu oyun da, Türklerin milli sporları arasında yer alır. Oyun; başı kesik bir buzağının ve oğlağın, belirli bir mesafede, belirli bir hedefe, rakibe kaptırılmadan ulaştırılması için at sırtında yapılan mücadele esasına dayanır (Çetin, 2014:118, Çınar, 1993:36-37).

Selçuklu Sultanlarının, Beyler ve Hasekilerle cirit, top ve çevgan oynaması, silahşörlük ve okçuluk talimleri yapması Oğuz töresi gereğidir (Köprülü; 2011:201-233).

Resim 18: Türklerde Geleneksel Buzkaşı Oyunu

Kaynak: (Çınar :1993)

2.7. SELÇUKLU SANATINDA AT

Selçuklu dönemi saray tasvirlerinde hükümdar genellikle hazır durumda bekleyen atıyla birlikte ve gösterişli kıyafetleri içinde tahtında otururken gösterilir. Anadolu Selçuklu sultanlarının, resmi tahta çıkış töreninde ata binme, benekleri gece ve gündüzü temsil eden sembolik siyah beyaz (ablak) ata binmeye benzetilir. Gece ve gündüzün artarda gelmesiyle alaca atın siyah ve beyaz benekleri arasında benzerlik kurulduğundan Selçuklu eserlerinde feleğin alaca atı (ablak-ı çarh) zamanın geçişiyle ilgili mecazi bir ifade olarak da karşımıza çıkar. Selçuklu Beyleri el yazması eserlerde genellikle alaca atlar üzerinde gösterilir. Soylu kişilerin yer aldığı süvari hücumları da Selçuklu dönemi el yazmalarında sıklıkla resmedilir. (Esin, 1995:61-64).

Ayrıca Selçukluların çağdaşı olan Gazneliler dönemine ait 11. yüzyılda Ayyuki tarafından kaleme alınmış “Varka ve Gülşah” adlı destanı konu edinen minyatürlerde de zengin at motiflerine rastlanmaktadır.

Resim 19: Varka ve Gülşah Adlı Destanda At Kompozisyonu

Kaynak: (Kesik , 2011:205)

Anadolu'da Selçuklular döneminde at ve süvari tasvirlerine, çini ve alçı kabartmalara da rastlanır. Konya'da II. Kılıç Arslan tarafından 1156-1192 yılları arasında yaptırıldığı kabul edilen fakat daha sonra çinileri ve alçı kaplamaları I. Alaeddin Keykubad tarafından 13. yüzyılda tamamlanan Konya Alaeddin Köşkü çinilerinden bir parça üzerinde, kuyruğu bağlı bir at üstünde, doğanıya ava çıkmış bir avcı tasvir edilmiştir. Bu çiniler bir saray duvarında yer aldığına göre doğanıya avlanan kişinin bir beyi veya avlanan sultanı temsil ettiği düşünülebilir. Yine aynı köşkten bir alçı kabartma üzerinde aslan ve ejderha avlayan avcılar at üzerindedir. Bugün Türk-İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan bu kabartmadaki atlardan birinin kuyruğunun bağlı olduğu görülebilmektedir (Seyhan, 1995:169). İncelenen başka kabartmada Selçuklu süvarisinin sağ elinde kılıç, sol elinde ise ucuna kurdele sarılı bir mızrak bulunur. Ayrıca belinde ok ve yay aslıdır. Süvarinin atının üzerinde zırh vardır ve kuyruğu düğümlenmiştir (Kesik, 2011:68). Atların kuyruklarının düğümlenmesi ve yelesinin örülmesi ve süslenmesi eski bir gelenektir (Süslü, 1989:184). Alparslan'ın Malazgirt Meydan Muharebesinde atının kuyruğunu bağladığı bilinmektedir (Emiroğlu ve Yüksel, 2009:206) Bazı süvarilerin ise sağ elinde yay, sol elinde ok vardır. Bunlarda zırhın kolları uzundur (Kesik, 2011:69).

Resim 20: Selçuklulara Ait Alçı Kabartma Av Sahnesi

Kaynak:(Uyumaz, 2003)

Ayrıca, Selçuklu mezar taşlarında yer alan avcı tasvirlerinin, büyük bir ihtimalle ölen kimsenin iyi bir avcı olduğuna işaret ettiği ve yine mezar taşlarında görülen at tasvirlerinin ise, ölen kimsenin ruhunu öbür dünyaya taşıyan bir vasıta olduğu düşünülmektedir (Öney, 1972:121-138; Esin, 1995:75). Selçuklularda at resmi çizilmiş mezar taşları ve özellikle matem işareti olduğu düşünülen kuyruğu düğümlü binicisiz at tasvirleri bu dünyadan ayrılma düşüncesini simgelemektedir (Emiroğlu ve Yüksel, 2009:211). Bilindiği gibi Eski Orta Asya Türklerinde at, aynı zamanda gökyüzü ile ilgili ve göğe yükselmeye vasıta bir hayvan olarak kabul edilmektedir (Öney, 1972:121-138; Esin, 1995:75).

Resim 21: Selçuklularda Kuyrukları Düğümlü Atlar

Kaynak: (Kesik, 2011:207)

2.8. SELÇUKLU KÜLTÜRÜNDE AT

Selçuklular zamanında kaleme alınan ve her biri alanında bir başyapıt olan eserlerde, atın askeri ve ekonomik önemi kadar, sosyal ve kültürel yönü üzerinde de durulmuştur.

İslamiyet sonrası Orta Asya Türk edebiyatının en eski ve en önemli eseri olan Kaşgarlı Mahmud (1005-1102)'un "Divan-ı Lügat-it Türk"ün de atın Türklerin hayatındaki yeri vurgulanmış ve atla ilgili çeşitli araştırmacılar tarafından 115, 123 ya da 142 adet kelimeye yer verildiği ve bu kelimelerin eserde %5'lik dilimi oluşturduğu bildirilmiştir. Bu durum Türklerde atın önemini vurgulaması yönünden anlamlıdır (Dinçer ve Yaşar, 1999:1). Divan-ı Lügat-it Türk'te evcil hayvanlar içerisinde at ilk sırada yer alır ve özel bir değere sahiptir. Örneğin; Yund: at, bi: kısrağ, elbaş: seyis, kulun: tay, yundak: at tezeği, ulaga: savaş atı, yalık: at yelesi, atlığ: atlı süvari vb. kelimeler yaygın şekilde Divan-ı Lügat-it Türk'te kullanılır (İlhan, Şenel, 2008:259-277). Etinden ve sütünden faydalanılması, hem binek hem de ulaşım aracı olması ve askeri amaçlı olarak kullanımı, atla ilgili pek çok kavram ve kelimenin bu sözlükte geçmesine neden olmuştur. Atın rengi, cinsi, yürüyüşü, özellikleri ve malzemeleri ile ilgili pek çok kavram ve kelime bu yapıtta kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmud; "Kuş gayesine kanatlarıyla, insan muradına atla erişir" diyerek ve "At Türk'ün kanadadır" ifadesiyle Türklerin hayatında atın oynadığı rolü ortaya koymuştur (Mahmud El-Kaşgari, 2007:129-720; Köymen, 2011:276-293).

Divan-ı Lügat-it Türk'te at ve atçılığa dair 200'e yakın isim, deyim ve atasözünün bulunması Türklerde atın yerini ve değerini açıkça gösterir. Kaşgarlı Mahmud'un bu ünlü eserinde "Yund" kelimesinin bütün at türlerine verilen ortak ad olduğu bildirilmekte ise de en çok kısrağlar için kullanılmıştır. Nitekim Anadolu Türkleri de "Yund" kelimesini yüzyıllarca kısrağ anlamında kullanmışlardır (Çınar, 1993:59-66).

Yusuf Has Hacib (1017-1077) tarafından 11. yüzyılda kaleme alınan Türk kültür ve düşünce tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan Kutadgu Bilig de, Türk toplum hayatının birçok cephesi ortaya konurken, toplumda hayvanlara, özellikle atlara verilen önem gözler önüne serilir. Kitapta toplam 79 çeşit hayvan adı geçer ve bunlar tam 395 kez kullanılır. En çok kullanılan hayvan adı 103 kere ile at ve attan türetilmiş

kelimelerdir. Kutadgu Bilig’de atları konu edinen “yiyeyeceği, giyeceği ve ordunun binek atı, aygırı ile yük hayvanlarını bunlar yetiştirir; sen dünya malını topladın ve zenginleştirdin, her türlü Arap atlarına, cins atlara ve taylara malik oldun; harpte cesur yiğitler dayanmalı, düşman at salarsa hemen toplanmalı; bir ay toldı ve böylece atını, esvabını ve silahını hazırladı, onun hizmetine doğru yola çıkayım dedi” vb. pasajlara rastlanır. Kitapta; arkun (yaban aygırı ile evcil kısraktan olan cins at), köçüt (göç atı), adgır (aygır), yond (at), katır, tay gibi kelimelere rastlanır (Yusuf Has Hacib, 2011:1-243; Bozkaplan, 2007:1110-1118).

Selçuklular döneminde yaşamış olan Ömer Hayyam (1048-1131) ise, dönemin önemli bilim adamlarındandır. O, daha çok rubaileri ile tanınsa da başta matematik ve astronomi olmak üzere birçok alanda eserler kaleme almıştır. Nevruzname’de bu eserlerden biri olup, kitabın bir bölümünde o dönemde atçılık konusunda en ileri seviyede olanların Türkler olduğunu belirtilmekte ve dönemin at ırkları hakkında bilgi vermek suretiyle Selçuklular döneminde at ve atçılık konularına ışık tutmaktadır. Ömer Hayyam, eserinin at’la ilgili bölümüne “Dört ayaklıların/hayvanların (çaharpayan) hiçbiri, attan daha iyi değildir. O, bütün otyiyenlerin/otlayanların şahıdır” diyerek başlamıştır. Hz. Peygamber’in “Hayır atların alınlarında bağlıdır” sözünü naklettikten sonra da Farsların (Parisiyan) ata “can rüzgârı/yeli (bad-ı can)”, Anadoluluların (Rumiyan) “ayak rüzgârı (bad-ı pay)”, Türklerin (Türkan) “adımıyla murad veren (gan zen kam dih)”, Hintlilerin (Hinduvan) “uçan taht (taht-ı peran)” ve Arapların (Taziyan) ise “yerdeki burak (burak-ı ber zemin)” dediklerini, “Güneşi çeken Alus adlı meleğin at şeklinde olduğuna” dair bir rivayetin mevcut olduğunu zikretmiştir. Eserde, at ırklarından söz edilmekte ve at renklerinden yola çıkılarak özellikleri ile iyi ve kötü yönleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu durum, özellikle atçılık konusunda gelişmiş toplumlarda, at renkleriyle ilgili zengin bir kelime hazinesinin oluşmasına yol açmıştır ki, bunun en açık örneklerinden birisi Türklerdir. At renklerinin ve görünüşlerinin önemine dikkat çekilen eserde zikredilen at ırkları ve renkleri; Alus (beyaz-kır), Çerme (beyaz-kır), Hing (beyaz-kır), Kumeyt (siyaha çalan kırmızı), Pise (siyah/beyaz), Eblak/Ablak (siyah/beyaz alacalı), Şebdiz ve Gülgun (gece rengi ve gül rengi), Raşş (kırmızı/beyaz), Hurşid (?), Çeşine (beyaz-kır), Şulek (?), Zerde (sarı), Semend (açık kahverengi), Siyah (kara-yağız), Sepid (beyaz-kır), Zağ çeşm ve Zerde-i zağ çeşm (gök

renge-mavi), Dize (siyah/kül rengi), Bad/bad ruy/bad hing (?), Hurmagün (hurma rengi) ve Ergun (?) şeklinde sıralanmıştır (Göksu, 2009:1-15).

Kaykavus Bin İskender 1082 yılında yönetici sınıf için yazdığı eseri olan Kâbusname’de ; “atın ve insanın cevheri birdir, iyi ata ve iyi insana ne denli çok değer verirken kaldırır. Bilgeler demişlerdir ki âlem insanla kaimdir ve insan hayvanla kaimdir. Hayvanın iyisi attır, bunun ölçüsü atın ululuğundandır; yani bir kişinin atı olsa birinin de olmasa halkın gözünde atı olan ulu görünür” diyerek yönetici sınıfın ata nasıl ihtiyaç duyduğunu çok açık tanımlar. Ayrıca “ava atlanırsan küçük atla atlanma. Çünkü kişi ne denli gösterişli olsa da küçücük ata bindiğinde hor görünür; ne denli horca insan olursa olsun yüksek ata bindiğinde muhteşem ve gösterişli görünür. Sonra seferden başka yerde rahvan ata binme çünkü at rahvan olunca insan atın yürümesiyle meşgul olur, at üstünde gerinip oturamaz, böyle olunca da halkın gözüne iyi binici olarak görünmez. Ayrıca şehir içinde erkek ata bin. Ata inanıp gafil olma ve at üstünde doğru oturucu ol, ta ki alışıp hep eğri oturmayasın. Alacağın atın önce çehresine bak, eğer hünerini anlamakta yanılırsan bari güzelliğini ve çirkinliğini bilmekte yanılma. Çünkü çehresi güzel atın çoğu hünerli ve iyi olur” sözleriyle de döneminde atın sosyo-kültürel hayatta taşıdığı büyük önemi vurgular (Emiroğlu ve Yüksel, 2009:95).

Yine Ahmed Bin Mahmud tarafından kaleme alınan “Selçukname” adlı eserde atlarla ilgili bilgilere yer verilir ve “atların ayaklarından göğe yükselen toz ve kan buharları buluta, kanlar da yağmura ve savaşta atların ayak sesleri ise kıyamet zelzelesine” benzetilir (Eliaçık, 2011:105-106). Ayrıca Reşidü’l- Din Fazlullah tarafından yazılan “Cami’ü-t – Tevarih” adlı eserde de Selçuklularda atların özellikle askeri amaçlı kullanımı üzerine dikkat çekici pasajlar yer almaktadır (Reşidü’l- Din Fazlullah, 2010:1-311).

At, Türk’e kardeşi kadar hatta bazen ondan da fazla yakındır. Türk kültürünün diğer unsurlarında olduğu gibi, Türk halk edebiyatını oluşturan anonim ve aşık edebiyatlarında da, at kültürü diyebileceğimiz kültürel varlık görülmektedir. Söz vasıtasıyla at, sözlü gelenek kültürümüzün hemen bütün unsurlarına yerleşmiş, yazılı edebiyat geleneğine de geçmiştir. Âşık edebiyatı gibi ferdi mahsüllerle, malzemesi dile dayanan masal, destan, efsane, hikaye, fıkra, mani, ninni, ağıt, bilmece, türkü, vb.

mahsullerde at motifi, birçok yönüyle at kültürü diyebileceğimiz bir yapı oluşturmuştur (Çınar, 1993:39).

Selçuklulardan önceki dönemlerde de atın çok önemli olduğu; Dede Korkut destanındaki şu dizelerden “At dimezem sana kartaş direm kardaşumdan yiğ” ve ünlü Hun Hakanı Atila’nın “ Atımın geçtiği yerde ot bitmez” sözünden ya da Cengiz Han’ın “Bir çivi bir nalı, bir nal bir tırnağı, bir tırnak bir ayağı, bir ayak bir atı, bir at bir kumandanı, bir kumandan da bir vatani mahvedebilir” ifadelerinden anlaşılabilir. Yine halk edebiyatında tanınmış bir destan olan Köroğlu destanının Azerbaycan rivayetinde ise, Keçel Hamza (Keloğlan) ile Köroğlu’nun arasında geçen ve Kırat’ı konu edinen diyalogda; Keçel Hamza, Kırat’ı çalınca Köroğlu’nun ümidini kaybettiği ve ona, atını iyi saklayıp, muhafaza etmesini şu dörtlüklerle dile getirdiği görülür (Çınar, 1993:39) :

Hemze atı yahşı sahla

At igidin gardaşdır

Günde mugayat olub yohla

At igidin gardaşdır.

Aynı destanın Türkmen rivayetinde at, yiğidin yoldaşı, gücü kuvvetidir (Çınar, 1993:40) ;

Atdır igidin yoldaşı

Bidev at igidin güci kuvveti

Türk kültüründe at sadece bir binek hayvanı veya bir iş hayvanı olarak değil, kahraman olarak da görülür. Kültigin’in bindiği atlardan birinin adı Alp Salçı’dır. Atlı-göçebe kültür ve medeniyetinin gazi tipine yerini bırakması gibi, atlarda da belirli bir tipleşme olduğu; alp tipi atların üzerine, İslami bir örtü geçirilerek gazi tipi atların önem kazandığı anlaşılmaktadır. Kuran-ı Kerimde de Allah’ın at üzerine yemin ettiği ayetler bulunduğu ve kelime anlamı koşan atlar olan Adiyat süresinin varlığı da çok dikkat çekicidir. Adiyat Suresinin 1-5. ayetleri şöyledir (Yazır, 1998:615) :

O harıl harıl (savaşa) koşanlara

Tırnaklarıyla yerden ateş çıkaranlara

Sabahleyin akın edenlere

Tozu dumana karıştıranlara

Derken bir topluluğun ortasına dalanlara yemin ederim ki

İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in de atlarla ilgili birçok hadisi bulunmaktadır (Kısakürek, 2000:18-19).

“Hayr, atların alınlarına nakşedilmiştir”.

“Uğursuzluk (uğurla beraber) üç şeydedir: Kadın, ev ve at”.

“Dünya saadeti atların sırtındadır”.

Tüm bu bulguların ışığı altında; Selçuklu at ve atçılık kültürü, İslam öncesi Orta Asya eski Türk geleneğinin izlerini taşıdığı gibi, Selçukluların İslamiyet'i kabulünden sonraki döneme ait İslam atçılık kültürünün renklerini de içermektedir. Bu sentez kültürün korunup, zenginleştirilerek günümüze ulaştırılmasında Selçukluların önemli görevler üstlendiği ileri sürülebilir.

SONUÇ

Orta Asya Türk geleneğinin yapıtaşlarından olan “Atçılık Kültürü” Hunlar yolu ile Göktürk ve Uygur devletlerine, oradan da Büyük Selçuklu Devletine taşınmıştır. Büyük Selçuklu Devleti, hâkimiyetini sürdürdüğü coğrafyaya bu eşsiz kültürü taşıırken, bir yandan yeni büyüyen İslam dini ile İran ve Arap toplumlarına ait kültürleri tanımış; bir yandan da doğuda yer alan Hıristiyan Bizans kültürü ile temas etmiştir. Farklı din, dil ve kültüre sahip bu toplumların atçılık kültürleri, Orta Asya’dan bu yana atçılığın bir yaşam biçimi haline dönüştüğü Selçuk Türklerinin kültürlerinden derin şekilde etkilenmiştir. Göçebe ve savaşçı Türkler, yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olan atlara, ordularında olduğu kadar; dillerinde, sanatlarında, gelenek-göreneklerinde ve özellikle günlük yaşamlarında da büyük yer vermişlerdir.

Selçuklu devletlerinde kendilerinden daha önceki Türk devletlerinde kullanılan ordu sistemleri ve savaş taktiklerinin aynen benimsendiği görülmektedir. Bu ordularda ana vurucu unsur sipahiler/süvariler ve onlara hareket olanağı sağlayan değerli atlardır.

Bugünkü Türkmenistan topraklarında yetiştirilen Türkmen atlarının, Selçuklu ordularında kullanılan atların atası olduğu ve bu at ırkının yine Türkmenistan kökenli Akhal-Teke ve Yamud at ırkları başta olmak üzere Arap at ırkı ve Anadolu’da yetiştirilen Germiyan at ırkları ile de akrabalığı bulunduğu ortaya konulmuştur.

Selçuklularda atların daha çok askeri amaçla saray ileri gelenlerine ait haralarda yetiştirildiği, ikta sahiplerinin kendileri için yetiştirdiği, savaşlardan ganimet olarak elde edildiği, devlet eliyle zor kullanmadan at pazarlarından satın alındığı, hediye veya bağış yolu ile toplandığı belirlenmiştir.

Atlara uygulanan bakım ve besleme yöntemleri son derece ayrıntılı ve bilimseldir. Burada amaç hayvanın canlı ağırlık kazanarak sağlıklı bir şekilde büyüüp gelişmesi ve bir an önce askeri amaçla ordu hizmetinde kullanılabilmesidir. Atlar düzenli olarak kaşağlanır, yıkanır ve nallanırlar. Orduda ve kervansaraylarda atlarla ilgilecek baytarlar (veteriner hekimler) mevcuttur. At ahırlarının yöneticilerine ise İmrahor adı verilir.

Atlara verilecek özel at eğitimi öncelikli olarak taylara uygulanır. Eğitime uygun taylar seçilir ve bu hayvanlara özel bir eğitimle; binicisini koruması, başka

hayvanlardan korkmaması, gürültü ve yüksek sestten etkilenmemesi başta olmak üzere, ileri düzeyde koşu eğitimleri verilir. Daha sonra savaş tatbikatlarına da katılan bu atlara zırh giydirilir, çevgan ve cirit oyunları üzerine uygulamalı eğitim yaptırılır.

Selçuklularda at alım satımının yapıldığı at pazarları, Horasan bölgesindeki Huttelan, Anadolu'da Karaman, Ereğli, Aksaray, Şerefli Koçhisar, Akşehir, Sivas ve Kastamonu gibi birçok yerleşim merkezinde kurulmuş olsa bile hiç şüphesiz en tanınmış ve en büyüğü Kayseri'deki "Yabanlu At Pazarı"dır.

Atlar, sadece savaş amaçlı değil, sportif ve av amaçlı olarak da yetiştirilir. At sırtında avlanmaya çıkan avcı, genellikle sol kolunda iri bir şahin taşır ve kendisine köpekleri eşlik eder. Atların genellikle kuyrukları düğümlemiştir.

Anadolu Selçuklu devletinde zaman zaman önemli at vebası salgınları olmuş ve bu salgınlarda çok sayıda at ve insan yaşamını yitirmiştir. İslam Ortaçağı'nda atların hastalık ve sağlıklarına yönelik olarak dönemin baytarları (veteriner hekimler) tarafından yazılan eserlere "Baytarnameler" adı verilir ve bu el yazması eserler, Selçuklu devletleri de dâhil, Ortaçağ İslam ülkelerinde kullanılmış olabilir. Ayrıca, Bizanslı hippiatroi (veteriner hekimler)'lerin birbirlerine yazdıkları mektuplardan şekillenen ve daha eski olan "Hippiatrikalar" ise özellikle Anadolu Selçukluları üzerinde etkili olmuş olabilir.

At, Selçukluların sosyal ve kültürel yaşamlarında da önemli bir öğedir. At etinin yendiği ve at sütü (kımız)'nın içildiği bildirilmektedir. Çevgan, cirit, buzkaşı, at güreşi ve at yarışı çok yaygındır. Ayrıca Ortaçağ'ın önemli yazar ve düşünürlerinden Yusuf Has Hacıp, Kaşgarlı Mahmud ve Ömer Hayyam eserlerinde; atlarla ve Türk atçılığı ile ilgili övücü bilgilere yer vermektedirler. Selçuklu toplumu için at, kökenlerini tarihinden alan çok değerli bir varlıktır.

Tüm bu bilgilerin ışığı altında; Büyük Selçuklu Devletinin devamı özelliğinde olan Anadolu Selçukluları atçılık kültürü, temas ettiği kültürlerle daha da zenginleşerek Osmanlı atçılık kültürünü oluşturmuş ve bu birikim günümüz Türkiye Cumhuriyeti atçılığının da temellerini şekillendirmiştir.

KAYNAKLAR

- Agacanova, S.G., (2006), *Selçuklular*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Arık, F.Ş., (1992), “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.15, S.26, ss.27-57.
- Arpacık, R., (2010), *At Yetiştiriciliği*, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Armutak, A., (2004), “Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi I”, *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, C.28, S.2, ss. 411-437.
- Aydın, M.A., (2009), “Selçuklular”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, C.36, ss. 364-397.
- Bakır, A., (2000), *Ortaçağ İslam Dünyasında İtiryat*, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi.
- Bal, R., (2006), *Türk Kara Kuvvetlerinde Süvari Birlikleri*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Baskıcı, M., (1998), “Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.53, ss.73-94.
- Başbuğ, H., (1986), *Aşiretlerimizde At Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul.
- Bekman, M. (1940), *Veteriner Tarihi*, Ankara Basım ve Cildevi, Ankara.
- Bodmer, J.P, (2001), “Selçuklular Anadolu’da”, (Çev: ?), *Cogito*, S.29, ss. 33-47.
- Bozkaplan, A, (2007), “Kutadgu Biligdeki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages*, Vol. 2/4, pp. 1110-1118.
- Burslan, K., (1999), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Cahen, C., (1984), *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, (Çev.Y.Moran), E Yayınları, İstanbul.
- Chamberlin, J.E., (2007), *At*, (Çev. U. Peçe), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Çetin, E. (2005), “Divan-ı Lügat’it Türkteki Yiyecek ve İçecek adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.14, S.2, ss.185-200.
- Çetin, K. (2014), *Selçuklu Medeniyeti Tarihi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.
- Çınar, A. A., (1995), “Divan-u Lugati’t Türk’te At Kültürü”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, (Ed.) Naskali, Emine Gürsoy, Resim Matbaacılık, İstanbul, ss.147-155.

- Çınar, A.A., (1993), *Türklerde At ve Atçılık*, Feryal Matbaası, Ankara.
- Demirci, R., ve A. Özçelik, (1990), *Tarım Tarihi*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Doğru, Ş., (1995), “Kımız Üretimi” *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, (Ed.) Naskali, Emine Gürsoy, Resim Matbaacılık, İstanbul, ss.322-324.
- Dinçer, F., A. Yaşar, “Türklerde Atçılık ve Binicilik Tarihi” *Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi I. Ulusal Atçılık Sempozyumu Tarihten Günümüze Atçılık ve Binicilik Sempozyumu, 21-22 Ekim*, Konya.
- Elçin, Ş., “Türklerde Atın Armağan Olması”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde, (Ed.) Naskali, Emine Gürsoy, Resim Matbaacılık, İstanbul, ss.160-164.
- Eliaçık, M., (2013), “Tayyazade Ahmed Ata’nın Bir Baytarname Tercümesi”, *Mavi Ateş- Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Gümüşhane, S.1, ss.8-20.
- Emiroğlu, K., A. Yüksel, (2009), *Yoldaşımız At*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul.
- Erbaşı, S., E. Güleç, (1999), “İngiliz Atı İle Arap Atının Gelişiminde Türkmen Atının Etkisi”, *Tarihten Günümüze Atçılık ve Binicilik Sempozyumu*, 1-5 Haziran, Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Konya, ss.35-39.
- Erk, N. (1978), *Veteriner Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Esin, E., (1995), “Türk Sanatında At”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde, (Ed.) Naskali, Emine Gürsoy, Resim Matbaacılık, İstanbul, ss.54-90
- Freely, J., (2012), *At Üstünde Fırtına: Anadolu Selçukluları*, (Çev. N. Domaniç), Doğan Kitap, İstanbul.
- Gezgin, D., (2007), *Hayvan Mitosları*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Göksu, E., (2010), *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Göksu, E., (2009), “Ömer Hayyam’ın Nevruznamesine Göre At ve At Türleri” *Gazi Türkiyat/ Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S.4, , ss. 21-34.
- Gumilov, L.N., (1999), *Eski Türkler*, (çev.) A. Batur, Birleşik Yayıncılık, Ankara.
- Güleç, E., (2005), *Türk At Irkları*, Anadolu At Irkları Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, Ankara.
- Güleç, E. (1996), *Türk Rahvan Atı ve Atçılığı*, Grafbas Matbaacılık, İstanbul.
- Gülensoy, T., (1995), “At Damgaları”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde, (Ed.) Naskali, Emine Gürsoy, Resim Matbaacılık, İstanbul, ss.95-119.

- İbn Battuta, (2013), *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (Çev. A.Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- İlhan, N., M. Şenel, (2008), “Divanu Lugat’it Türk’e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları”, *Turkish Studies International Periodical Forthe Language Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 3/1, ss. 259-277
- Kafesoğlu, İ., (1984), *Türk Milli Kültürü*, Metinler Matbaası, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ., (1972), *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ., (1955), *Selçuklu Ailesinin Menşei Hakkında*, Yalçın Matbaacılık, Ankara.
- Kesik, M., (2011), *At Üstünde Selçuklular: Türkiye Selçuklularında Ordu ve Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kısakürek, N.F.,(2000), *At’a Senfoni*, Türkiye Jokey Kulübü Yayınları, İstanbul
- Köprülü, F. (2011), “Selçukiler Zamanında Anadolu’da Türk Medeniyeti” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, S.1, ss. 201-233
- Köymen, M.A., (2011), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Mahmud El – Kaşgari, (2007), *Divan-ı Lugati’t Türk*, (Haz.: Mustafa Küpüşşoğlu), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Naskali, E.G., (1995), *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, Resim Matbaacılık, İstanbul.
- Öney, G., (1972), “İran Selçukluları ile Mukayeseli Olarak Anadolu Selçuklularında Atlı Av Sahneleri”, *The Memorial Volume of the Interatior Iranian Art and Archeology*, S.2, Tahran, pp. 121-138.
- Özgüdenli, O.G., (2013), *Selçuklular, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, C.1, İSAM Yayınları, İstanbul.
- Öztuna, Y., (1980), “Selçuklular”, *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, C. XXVIII, ss. 282-331.
- Rasonyi, L., (1988), *Tarihte Türklük*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Reşidü’-d-Din Fazlullah, (2010), *Cami’ü-t- Tevarih- Selçuklu Devleti*, (Çev. Erkan Göksu, H.Hüseyin Güneş), Selenga Yayınları, İstanbul.
- Sertkaya, O.F., (1995), “Eski Türk Kültüründe At”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde, (Ed.) Naskali, Emine Gürsoy, Resim Matbaacılık, İstanbul, ss.25-30.
- Sevim, A. ve E. Merçil, (1995), *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- Seyidoğlu, B., (1995), “Mitolojik Dönemde At”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde, (Ed.) Naskali, Emine Gürsoy, Resim Matbaacılık, İstanbul, ss.91-94.
- Seyhan, N., (1995), “Türk Kültüründe At Tasvirleri” *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde, (Ed.) Naskali, Emine Gürsoy, Resim Matbaacılık, İstanbul, ss.167-176.
- Sümer, F., (1983), *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sungu, İ., R.Z. Mağden, (1938), *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Devlet Basımevi, İstanbul.
- Süslü, Ö., (1989), *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetler*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Şeker, M., (2011), *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Şeşen, R., (1983), *Selahattin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Taneri, A., (1977), *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*, Bilge Yayınları, Konya
- Tutel, E., (1998), *At ve Atçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Unat, F.R., (1992), *Tarih Atlası*, Kanaat Yayınları, İstanbul.
- Uyumaz, E., (2003), *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri, Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Yazıcı, N., (2013), *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Yazır, M.E.H., (1998), *Kuran-ı Kerim Türkçe Meali*, Şenyıldız Kitapevi, İstanbul.
- Yıldırım, İ., (2014), *Atlarda Vücut Yapısının Değerlendirilmesi*, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul.
- Yıldırım, İ.G., (2013) *İngiliz Atlarında Bacak Konformasyonuna Ait Bazı Parametreler ve Bunların Yaşa Bağlı Değişimi*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Yusuf Has Hacib, (2011) *Kutadgu Bilig*, (Haz. Yaşar Çağbayır), Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Yücel, Ü., (1999), *Türk Okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÖĞRENCİ ÖZGEÇMİŞ FORMU

Adı-Soyadı	Tuğşad Ata TÜRKMEN		
Lisans Öğrenimi	Anadolu Üniversitesi / Kamu Yönetimi	Doğum Yeri	Aralık/ IĞDIR
Yüksek Lisans Öğrenimi	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Kamu Yönetimi Anabilim Dalı	Doğum Tarihi	22.08.1979

Iğdır İlinin Aralık İlçesi'nde 1979 yılında doğdum.

İlk, orta ve lise öğrenimimi Iğdır'da tamamladım.

2000 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi, Ulubey Meslek Yüksekokulu, Hayvan Yetiştiriciliği ve Sağlığı Önlisans programından mezun oldum.

2010 yılında Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldum.

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü'nde ders aşamasını bitirmiş, tez yazım aşamasına gelmiş bulunmaktayım.

2000 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Meslek Yüksek Okulu'nda Personel Birim Yetkilisi olarak görev yapmaktayım.

Evli ve iki çocuk babasıyım.

İLETİŞİM BİLGİLERİ

ADRES: İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü Avcılar/İSTANBUL

GSM: 505 772 85 82

E-Posta: turkmen@istanbul.edu.tr